

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ BİLİM DALI**

**XIII. YÜZYILDA TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NİN
TİCARÎ HEDEFLERE YÖNELİK POLİTİKALARI VE
FETİHLERİ**

TAHA YASİN AYDIN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN:
PROF. DR. AYŞE DUDU KUŞÇU**

KONYA-2023

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Taha Yasin AYDIN		
	Numarası	20810501014		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih Ana Bilim Dalı / Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	☒	
		Doktora	☐	
Tezin Adı	XIII. Yüzyılda Türkiye Selçuklu Devleti'nin Ticarî Hedeflere Yönelik Politikaları ve Fetihleri			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Taha Yasin AYDIN**İmzası**

Öğrencinin	Adı Soyadı	Taha Yasin AYDIN		
	Numarası	20810501014		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih Ana Bilim Dalı / Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	✓	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Ayşe Dudu KUŞÇU		
Tezin Adı	XIII. Yüzyılda Türkiye Selçuklu Devleti'nin Ticarî Hedeflere Yönelik Politikaları ve Fetihleri			

ÖZET

Anadolu, sahip olduğu jeopolitik konumu sayesinde, taşıdığı potansiyeli ve fırsatları yüzyıllar boyunca değerlendirmesini bilmiştir. Önemli ölçüde doğal yol ağının varlığı, ulaşım da elverişli koşullar sunduğu gibi beşerî ve iktisadî etkinlikler de tarihi süreçte iç içe bir yön takip etmiştir.

Bizans Devleti'nin siyasî ve iktisadî sisteminin XI. yüzyıldan itibaren zayıflaması, Türkiye Selçukluları adına bu nizamı tekrar inşa etmesi için uygun ortamı hazırlamıştır. Selçuklu sultanları, ülke içinde huzur ve güvenliği sağladıktan sonra fetih hareketlerini, iktisadî amaçlar gözeterek, ticarî yolları güvenli hale getirmek üzerine planlamışlardır. Karadeniz'de Sinop ve Suğdak; Akdeniz'de Alâiye ve Antalya gibi liman şehirlerini ele geçirerek, doğu-batı ve kuzey-güney istikametinde yürütülen ticareti denetim altına almışlar, bu da Anadolu'ya dinamizm katmıştır.

Selçuklu sultanları, iktisadî ve ticarî hareketliliğe ivme kazandırmak için koruyucu ve teşvik edici önlemlere de yönelmişlerdir. Bazı hukukî tanzimler yapılarak, tüccar devletlerle antlaşmalar imzalanmıştır. Gümrük vergi oranları düşürülürken, tacirlerin zararları devlet sigortası kapsamında garanti altına alınmıştır. Böylece ticarî akım Selçuklu sahasına çevrilmiş ve ihracat ön plana çıkmıştır.

Ticaretin milletlerarası boyuta taşınmasında, ticarî yol ağının varlığı ve sunduğu elverişli koşulların da önemli ölçüde katkısı olmuştur. Seyahat sırasında umulan güvenlik ve ulaşım rahatlığı, Selçuklu yöneticilerinin gözünden kaçmamış, mevcut olanı geliştirmek ve himaye etmek maksadıyla ribât, kervansaray, han ve köprü gibi yapılar meydana getirmişler ve bunlara büyük önem atfetmişlerdir.

Bu araştırmada, Türkiye Selçuklu Devleti'nin Anadolu'yu milletlerarası ticaret ağına entegre edebilmek için ne tür politikalar izlediği, ekonomik amaçlara binaen gerçekleşen fetih faaliyetleri ve yatırımların, bu coğrafyayı nasıl refaha kavuşturduğu incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Selçuklular, Anadolu, Ticaret, İhracat, İthalat

Author's	Name and Surname	Taha Yasin AYDIN		
	Student Number	20810501014		
	Department	History Department / Medieval History Department		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	✓	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. Ayşe Dudu KUŞÇU		
Title of the Thesis/Dissertation	Policies and conquests of the Türkiye Seljuk State regarding commercial targets in the 13th century			

ABSTRACT

Anatolia, thanks to its location, has been able to utilize its potential and opportunities for centuries. The existence of a significant natural road network offers favorable conditions for transportation, and human and economic activities have also followed an intertwined direction throughout the historical process.

The weakening of the political and economic system of the Byzantine State in the 11th century is created a suitable environment for the Türkiye Seljuks to rebuild this order. After ensuring peace and security within the country, the Seljuk sultans planned their conquest movements with economic objectives in mind and to make the commercial routes safe. Sinop and Suğdak in the Black Sea; By capturing port cities such as Alâiye and Antalya in the Mediterranean, they took control of the trade carried out in the east-west and north-south directions, and this added dynamism to Anatolia.

Seljuk sultans, also took protective and encouraging measures to accelerate economic and commercial activity. Some legal regulations were made and agreements were signed with merchant states. While customs tax rates were reduced, merchants' losses were guaranteed under state insurance. Thus, the commercial flow was directed to the Seljuk area and exports came to the fore.

The existence of the commercial road network and the favorable conditions it offered also contributed greatly to the transfer of trade to the international level. The security and ease of transportation hoped for during travel did not go unnoticed by the Seljuk rulers, and they built structures such as ribat, caravanserais, inns and bridges in order to improve and protect the existing ones, and they attached great importance to them.

In this research, we tried to examine what kind of policies the Türkiye Seljuk State followed in order to integrate Anatolia into the international trade network, and how the conquest activities and investments carried out for economic purposes brought prosperity to this geography.

Key Words: Seljuks, Anatolia, Trade, Export, Imports

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	I
ÖZET	II
ABSTRACT	III
İÇİNDEKİLER	IV
KISALTMALAR	VII
ÖN SÖZ	VIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

XIII. YÜZYIL ÖNCESİ ANADOLU TİCARETİNİN DURUMU

1.1. Anadolu'nun Jeopolitik Önemi ve İktisadî Boyutu	6
1.2. İlkçağ'dan Selçuklu Hâkimiyetine Kadar Anadolu'da Ticaret	9
1.2.1. İlkçağ Anadolu Uygarlıklarında Ekonomik ve Ticarî Faaliyetler	9
1.2.2. Fenike Ticareti ve Akdeniz'deki Üstünlükleri	13
1.2.3. Anadolu Kıyılarında Yunan Kolonizasyon Hareketi	14
1.2.4. Pers Hegemonyası Altında Ticaret	16
1.2.5. Hellenizm Döneminde Ticaret	18
1.2.6. Roma Döneminde Ticaret	22
1.2.7. Bizans Döneminde Ticaret	23
1.3. Selçuklu İktisadî Yapısının Oluşmasına Yönelik Faaliyetler	25
1.4. Haçlı Seferleri'nin Dönemin Ticaretine Olan Etkileri	34

İKİNCİ BÖLÜM

TİCARÎ HEDEFLERE YÖNELİK SELÇUKLU FETİHLERİ

2.1. Siyasî Bütünlük ve İstikrarın Sağlanması	41
2.1.1. II. Kılıç Arslan (1155-1192) Döneminde Fetih Faaliyetleri	41

2.1.2. II. Rükneddin Süleymanşah (1196-1204) Döneminde Fetih Faaliyetleri	46
2.2. IV. Haçlı Seferi (1204) Sonrası Oluşan Siyasî ve Ticarî Ortamın Selçuklu Fetihlerine Yön Vermesi	49
2.3. I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in (1205-1211) İkinci Saltanat Döneminde Ticarî Fetihler	54
2.3.1. Karadeniz Ticaret Yolunun Açılması ve Güvenliğinin Sağlanması: Samsun Seferi (1206)	54
2.3.2. Antalya'nın Fethi (1207)	56
2.3.3. Anadolu-Suriye Kervan Yolunun Açılması ve Güvenliğinin Sağlanması: Kilikya Ermenileri Üzerine Sefer (1208-1209)	60
2.4. I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220) Döneminde Ticarî Fetihler	61
2.4.1. Sinop'un Fethi (1214) ve Trabzon Rum Devleti'nin Selçukluların Vassalı Haline Gelmesi	61
2.4.2. Antalya'nın Elden Çıkması ve Nihai Olarak Fethi (1216)	66
2.5. I. Alâeddin Keykubâd (1220-1237) Döneminde Ticarî Fetihler	69
2.5.1. Alâiye'nin Fethi (1221-1222)	69
2.5.2. Akdeniz Sahil Kalelerinin Fethi (1225)	72
2.5.3. Moğolların Kırım'ı İşgâl Etmesi (1223) ve Yaşanan Gelişmeler	75
2.5.4. Suğdak Seferi (1225) ve Sonuçları	77
2.5.5. Sinop-Trabzon Çatışması ve Trabzon Rum Devleti'nin Tekrar Tâbiyet Altına Alınması	80
2.6. Sinop'un Selçuklu Topraklarına Yeniden Katılması (1266)	83

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TİCARETİ KORUYUCU VE TEŞVİK EDİCİ POLİTİKALAR

3.1. Ticarî Antlaşma (İmtiyaz) ve İşbirliği Politikası	86
3.1.1. I. Gıyâseddin Keyhüsrev İle Kıbrıs Krallığı Arasında İmzalanan Ticaret Antlaşması (1207)	86

3.1.2. I. İzzeddin Keykâvus İle Kıbrıs Kralı Hugues Arasında İmzalanan Ticaret Antlaşması (1214-1216)	87
3.1.3. 8 Mart 1220 Tarihli Selçuklu-Venedik Barış ve Dostluk Antlaşması.....	90
3.2. Tüccarı Zarardan Koruma ve Devlet Sigortası	93
3.3. Ticarî Vergilerin Düşürülmesi	95
3.4. Ticaret Hukuku ve Yargı Düzenlemesi	98
3.5. İskân Siyaseti	99
3.6. İthalat ve İhracat Odaklı Üretim Politikası	102
3.6.1. Tarımsal Üretim Çeşitliliği ve Hacminin Artması	102
3.6.2. Hayvan Yetiştiriciliği	106
3.6.3. Küçük Sanayi (İmalat)	108
3.6.4. Madencilik	110
3.7. Altyapı ve İmar Faaliyetleri	112
3.7.1. Tersane ve Donanma	112
3.7.2. Kervansaraylar	115
3.7.2.1. Kervansarayların Yapısı ve İşleyişi	116
3.7.2.2. Anadolu'daki Kervansaray Varlığı ve Tarihi Rolü	118
3.7.3. Hanlar	121
3.7.4. Yollar ve Köprüler	121
3.7.5. Çarşılar ve Pazarlar (Panayırlar)	124
3.8. Ahîlik Teşkilâtı'nın Selçuklu Ticareti Üzerindeki Ekonomik Rolü	126
3.9. Selçuklu Türkiyesi'nde Ticaretin Gerilemesine Etki Eden Siyasî ve İktisadî Gelişmeler	129
SONUÇ	134
KAYNAKLAR	140
EKLER	149

KISALTMALAR

a.g.e. : adı geçen eser

a.g.m. : adı geçen makale

a.g.t. : adı geçen tez

AÜ : Ankara Üniversitesi

AÜ. DTCF : Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

AÜİFD : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

bkz : bakınız

C : Cilt

Çev : Çeviren

DAKTAV : Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Antiklopedisi

Haz : Hazırlayan

İA : İslâm Ansiklopedisi

İÜEF : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

KB : Kültür Bakanlığı

MEB : Milli Eğitim Basımevi

s : sayfa

S : Sayı

TTK : Türk Tarih Kurumu

USAD : Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi

vd : ve devamı

Yay : Yayınları, yayıncılık, yayınevi

ÖN SÖZ

Türkiye Selçuklu Devleti'ni tam olarak anlayabilmek için XII. ve XIII. yüzyıl Anadolu'sunun siyasî tarihinin yanı sıra özellikle içtimaî tarihini de ele almak gerekir. Devletin gelişmesine, refaha ulaşmasına fırsat tanıyan unsurları ve olayları anlaşılır kılmak, büyük önem arzeden içtimaî koşulları öğrenmekle mümkün olabilir. Nitekim Selçuklular, mücadeleler neticesinde nüfus kayıplarına uğrayan ve iktisadî hayatı perişan bırakan Anadolu'ya, sadece siyasî egemenliklerini getirmekle kalmamışlar, içtimaî cemiyetlerini de beraberinde getirmişlerdir. Bu durum, ülkeye yeni bir çehre ve nizam kazandırmakla birlikte, kendine has kültür ve medeniyetinin doğmasında etkili olmuştur.

Bakıldığında bölgenin iktisadî ve ticarî boyutu hakkında yapılan çalışmaların, daha çok siyasî ve dinî açıdan ele alınan çalışmalara kıyasla geri planda kaldığı görülmektedir. Öyle ki bu konuya dair ortaya konulan bilgiler, genellikle siyasî tarih bünyesinde ele alınmıştır. Dolayısıyla bu araştırmada, XIII. yüzyılda Selçukluların ticarî faaliyetleri incelenirken, yakın dönemlere de değinilerek, Anadolu'nun iktisadî ve ticarî vaziyeti anlatılmaya çalışılmıştır.

Tezimizin hazırlanma sürecinde, tüm yoğunluğuna rağmen derin bilgi ve yönlendirmelerinden faydalandığımız, ilaveten yetişmemizde büyük emekleri olan saygıdeğer hocam ve danışmanım Prof. Dr. Ayşe Dudu KUŞÇU'ya teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Ayrıca çalışmalarımız sırasında yardımına ihtiyaç duyduğumuz ve bu konuda zaman ayırma nezaketi gösteren değerli Arş. Gör. Burak ÇELİK'e teşekkür ettiğimi belirtmeliyim. Büyük bir sabırla maddî ve manevî desteklerini esirgemeyen kıymetli aileme de şükranlarımı sunarım.

Taha Yasin AYDIN

KONYA - 2023

GİRİŞ

Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulmasıyla birlikte Türk tarihi açısından meydana gelen en önemli gelişmelerden birisi, hiç kuşkusuz, Yakın Doğu'nun özellikle Anadolu'nun fethi ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurulması olmuştur. Devletin teşekkül etmesiyle beraber Anadolu'da, siyasî, sosyal ve iktisadî açıdan önemli gelişmeler yaşanmıştır. Türk akınlarından önce Anadolu'nun genel durumuna bakıldığında: Bizans Devleti'nin Araplar ve Sasaniler ile uzun yıllar devam eden rekabeti ve savaşlar, bir yandan nüfus kaybına sebep olurken bir yandan da Anadolu ticaret yollarının varlığını ortadan kaldırmıştır. Dolayısıyla iktisadî gerileme de kaçınılmaz olmuştur. Bununla beraber ele alınan dönemde Akdeniz ve ticaretinin Müslümanların hâkimiyetine geçmesi, Anadolu'yu uluslararası ticarete saf dışı bıraktığı gibi Avrupa'nın iktisadî varlığını da sıkıntıya sokmuştur. Ardından yaşanan Haçlı Seferleri ile Bizans Devleti'nin kurduğu siyasî ve iktisadî düzen parçalanmış, Avrupa'nın Doğu üzerindeki faaliyetleri, Anadolu için yıpratıcı sonuçlar doğurmuştur.¹ Bu vaziyet karşısında Türkiye Selçuklu Devleti, beklenenin aksine mevcut durumu düzeltmek ve Anadolu'yu refaha ulaştırmak adına önemli görevler üstlenmiştir.

Anadolu ve Türk tarihi açısından dönüm noktaları sayılan Malazgirt Zaferi (1071) ile Bizans'a karşı aynı şekilde başarı elde edilen Myriokephalon Zaferi (1176) arasındaki dönem, genel olarak milletlerarası ticarî faaliyetlerin gerçekleşmesine imkân vermemiştir. Türkiye Selçuklu Devleti sultanlarından I. Rükneddin Süleymanşah (1075-1086), I. Kılıç Arslan (1092-1107), Şahinşah (1110-1116) ve I. Mesud (1116-1155) saltanatlarını, Anadolu topraklarının fethi, Haçlı Seferleri ve Bizans ile mücadele yine Büyük Selçuklular ve ilk dönem Türk Beylikleri ile uğraşmakla geçirmişlerdir. Böylece devletin bağımsızlığını kazanması ve teşkilâtının

¹ Zeki Velidî Togan, **Umumî Türk Tarihi'ne Giriş**, C. I, Enderun Yay., İstanbul, 1981, 3. Baskı, s. 208; Tuncer Baykara, **Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerine Araştırmalar**, Ege Üniversitesi Basımevi, Bornova-İzmir, 1990, ss. 20-27; Mükrimin Halil Yinanç, **Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri**, C. I, İÜEF Yay., İstanbul, 1944, ss. 164-165; Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi (1243-1453)**, C. I, Tekin Yay., Ankara, 1979, 3. Baskı, ss. 9-10; Osman Turan, "Selçuk Kervansarayları", **Belleten**, C. 10, S. 37, 1946, s. 472; Sezgin Güçlüay, "Anadolu Selçuklu Devleti'nin Ticaret Politikası", **Türkler**, C. 7, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 365; İsmet Kayaoğlu, "Anadolu Selçukluları Devrinde Ticari Hayat", **AÜİFD**, C. 24, S. 1, 1981, ss. 359-360.

yerleşmesinde önemli fedakârlıklar gösteren kurucu sultanlar olmuşlardır. Neticede Anadolu'nun değişim sürecinde yaşanan gelişmeler bir asıra yakın sürmüştür ve ticaret için gereken şartlar ancak II. Kılıç Arslan (1155-1192) döneminde uygun hale gelebilmiştir.²

Anadolu'nun, doğu-batı ve kuzey-güney ticaret yollarının kesiştiği bir konumda bulunması, bölgenin uluslararası ticarete mühim bir köprü vazifesi görmesine imkân vermekteydi ve transit ticaretin işleyebilmesi için bu konumdan istifade etmek gerekiyordu. Ancak kuzey ve güney yönündeki önemli ticaret yollarının denize ulaştığı noktalar Selçukluların hâkimiyetinde değildi. Devletin, Anadolu transit ticaretinden tam anlamıyla istifade edebilmesi için sahillerin Türk hâkimiyetine geçmesi şarttı. Bu amaçla Selçuklu sultanları, siyasî üstünlüğü elde tutmak ve deniz ötesi devletlerle ticarî faaliyetleri kolaylaştırmak adına gerekli önlemler almışlardı.³

II. Kılıç Arslan'dan itibaren devletin siyasî, askerî, iktisadî ve ticarî anlamda önemli bir yükseliş dönemine girdiği görülür.⁴ Ardından II. Kılıç Arslan'ın oğulları arasında ortaya çıkan saltanat mücadelesinde II. Rükneddin Süleymanşah'ın (1196-1204) idareye hâkim olmasıyla merkezi otorite yeniden kuvvetlendi.⁵ I. Gıyâseddin Keyhüsrev (1205-1211) döneminde gelindiğinde, ticaret yolları üzerinde bozulan aşayış ve emniyetin sağlanması amacıyla 1206 yılında Samsun üzerine sefer düzenlendi ve böylece Karadeniz yolunun güvenliği sağlanmış oldu. Ardından 1207 yılında Antalya'nın fethi ile ithalat ve ihracat limanına sahip olduğu gibi burası bir üs haline getirildi. Yerine geçen oğlu I. İzzeddin Keykâvus da (1211-1220) babasının siyasetini takip ederek, 1214 yılında Sinop'u Selçuklu topraklarına kattı. Şehir kısa

² Osman Turan, **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar: Metin, Tercüme ve Araştırmalar**, TTK Yay., Ankara, 1958, s. 121; Turan, "II. Kılıç Arslan", **İA.**, C. 6, MEB Yay., İstanbul, 1977, s. 701.

³ IV. Haçlı Seferi sonrası Karadeniz'de ortaya çıkan mücadeleler, ticarî faaliyetlerin duraklamasına neden olmuştur. Komnenosların Karadeniz sahillerinde uyguladığı yayılmacı politika, kervan yollarını olumsuz etkiliyordu. el-Cezîre, Suriye ve Mısır'dan; Kayseri ve Sivas güzergâhı ile Samsun ve Sinop limanlarına ulaşması gereken kervanlar, Sivas'da kitleler halinde yığılmışlardı. Ayrıca bölge güvenliğinin azalması, Kırım ve İstanbul arasındaki ticarî faaliyetleri de sarsmıştı (İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târîh**, C. XII, (Çev. Ahmet Ağırakça- Abdülkerim Özeydın), Bahar Yay., İstanbul, 1987, s. 201; Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2021, 18. Baskı, ss. 301-302).

⁴ Turan, "II. Kılıç Arslan", ss. 699-702.

⁵ Osman Turan, "II. Süleymanşah", **İA.**, C. 11, MEB Yay., İstanbul, 1979, s. 230.

sürede ticaret merkezi haline gelerek, burada bir donanma kuruldu. Öte yandan Trabzon Rum Devleti'ne Selçuklu tâbiyetini kabul ettirerek gücünü pekiştirdi. Türkiye Selçuklu sultanları arasında seçkin bir yere sahip olan I. Alâeddin Keykubâd'ın (1220-1237) saltanatında da, Anadolu, refah ve bolluğun önde olduğu bir medeniyet seviyesine yükseldi. Özellikle 1225 yılında deniz aşırı gerçekleştirilen Suğdak (Kırım) seferi ile Selçuklu kara ve deniz gücünün zirvesine ulaşıldı.⁶

Türkiye Selçuklu Sultanları, Anadolu'da birlik ve emniyeti sağladıktan sonra ülkenin iktisadî yaşamını geliştirmek adına da önemli gayretler içerisine girmişlerdir. Ticaretin gelişmesi ve tacirlerin korunması amacıyla hayata geçirilen faaliyetlerin başında, ülke içerisinde imar edilen kervansaraylar, hanlar ve köprüler yer almıştır. Görevlendirilen muhafız birlikleriyle de ticaret kervanlarının güvenliğine özen gösterilmiştir. Ayrıca çeşitli nedenlerle yol üzerinde soyguna uğrayan veya malları denizde batan tacirlerin zararları, devlet sigortası diyebileceğimiz yeni bir uygulama ile devlet hazinesinden karşılanmıştır. XIII. yüzyılda Antalya ve Sinop gibi önemli liman şehirlerinin ele geçirilmesinin hemen ardından, ticarî ilişkileri kolaylaştırmak ve geliştirmek adına bu bölgelere sermaye sahibi tacirler yerleştirilmiştir. Bunun yanı sıra dış ticareti ve tüccar sınıfını teşvik etmeye yönelik önemli imtiyazlar tanınmış, gümrük vergi oranlarında dikkate değer indirim uygulanmıştır.⁷

Türkiye Selçuklu Devleti, hâkim olduğu bölgelerde ekonomik refahı sağladığı ölçüde tutunabileceğinin bilincindeydi. Bu düşünce ile üretim artışını sağlamak ve ticarî hayatı canlandırmak amacıyla her milletten esnaf ve zanaatkârın Selçuklu topraklarına istihdam edilmesine özen göstermiştir. Bu anlamda Ahî Teşkilâtı, hayata geçirdiği uygulamalar ve faaliyetler ile ön plana çıkmaktadır. Bu teşkilâtın oynadığı role bakıldığında: Farklı meslek gruplarına sahip zanaatkârlar örgütlenme imkânı

⁶ Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2009, ss. 293-295; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, ss. 305-307.

⁷ Faruk Sümer, "Türkiye Kültür Tarihine Umumi Bir Bakış", **AÜ. DTCF Dergisi**, C. 20, S. 3-4, 1962, s. 222; Salim Koca, "Türkiye Selçuklularında Ekonomik Politika", **Erdem**, C. 8, S. 23, 1996, ss. 467-469; Turan, "Selçuk Kervansarayları", ss. 473-474; Kayaoğlu, **a.g.m.**, ss. 360-366. Türkiye Selçuklu Devleti'nin XIII. yüzyıldan itibaren denizlere açılması, Bizans'tan imtiyazlar kazanan Batılı tüccar devletlerin Selçuklulara yaklaşmasını sağlamıştır. Sahip olunan imtiyazların Selçuklulara da kabul ettirmek gibi bir çaba içerisine girmeleri, devletlerarasında önemli maddeler içeren ticaret antlaşmalarının imzalanmasında etkili olmuştur (Abdülhalik Bakır- Muhammet Berberoğlu, "Beylikler Dönemi Öncesinde Karedeniz'de Uluslararası Ticaret", **Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi**, C. 1, S. 1, 2017, s. 166).

bulmuşlar, Anadolu'nun önemli bölgelerinde üretim yerleri ve çarşılar kurarak, Türk toplum hayatının gelişmesine öncülük etmişlerdir. Devlet ise çıkarları icabı bu teşkilâtın hukukî varlığını tanımış, çeşitli hak ve imtiyazlar vererek çalışmalarına destek olmuştur.⁸

Selçuklu Devleti'nin 1243 yılında Köseadağ Savaşı ile Moğollar karşısında yenilgiye uğraması, Anadolu'yu fiili olarak Moğol işgâline açık hale getirmiştir. Bu durum, siyasî olduğu kadar iktisadî ve içtimaî çöküşede neden olmuştur.⁹ Devlet hayatında bu yeni dönem, sultanların adlarıyla değil ümerânın söz sahibi olduğu dönemlerle anılmıştır. 1243-1277 yılları arası idarî, siyasî, iktisadî ve medenî buhranların yaşandığı bir devir olurken, bu tarihten sonra da Selçuklu hânedanı varlığını sürdürmüş, fakat fiilen mevcut olamamıştır.¹⁰

Anadolu coğrafyası, sahip olduğu doğal zenginlik ve coğrafi konumundan dolayı her devirde yoğun bir iktisadî ve ticarî canlılığı bünyesinde taşımıştır. Ortaçağ tarihinde önemli bir yer tutan Türkiye Selçuklu Devleti, üç kıta arasında ticarî köprü vazifesi gören bu ülkenin bütün avantajlarından faydalanmasını bilmiştir. Önemli ticaret yollarının Anadolu üzerinden geçmesi, bölgeyi tam anlamıyla ticaretin merkezi konumuna taşımıştır. Bu durumun önemini anlamakta geçikmeyen Selçuklu sultanları, ticaretin gelişmesi adına büyük gayret göstermişler, gerçekleştirilen politikalar sayesinde de ticarî geleneğin oluşmasında önemli bir rol teşkil etmişlerdir.

⁸ Yaşar Bedirhan, "Türkiye Selçuklu Sultanlarının Milletlerarası Ticareti Geliştirmek İçin Yürüttüğü Faaliyetler ve İzlediği Politikalar", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 42, 2016, s. 487; Fatih Aksoy, "XII.-XIII. Yüzyıllarda Türkiye Selçuklularının Anadolu'nun Türk Yurdu Olmasına Etki Eden İktisadî ve Ticarî Faaliyetleri", *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 1, 2019, s. 213; Koca, "Türkiye Selçuklularında Ekonomik Politika", ss. 477-478.

⁹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Ala'îye fi'l-Umuri'l-Ala'îye (Selçuknâme)*, C. II, (Çev. Mürsel Öztürk), KB Yay., Ankara, 1996, ss. 64-75; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK Yay., Ankara, 1987, 2. Baskı, ss. 541-542; Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1976, 3. Baskı, s. 189; Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, TTK Yay., Ankara, 1991, 4. Baskı, ss. 32-33; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, ss. 456-457.

¹⁰ Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, (Çev. Mürsel Öztürk), TTK Yay., Ankara, 2000, ss. 33-35; Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, ss. 32-33; Turan, *Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 296; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, ss. 523-524, 539-541; Togan, *a.g.e.*, ss. 234, 249; Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Nejat Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman*, AÜ Basımevi, Ankara, 1970.

Çalışmanın temel konusunu, Türkiye Selçuklu Devleti'nin ticarete yönelik gerçekleştirdiği fetihler ve ekonomik odaklı uygulanan politikalar oluşturmaktadır. Üç ana bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde: Tarihin başladığı ilk devirden itibaren Anadolu ve yakın çevresindeki ticaretin gelişim safhaları, XII. yüzyılda Anadolu'daki ticaretin genel durumu, bu bağlamda Selçukluların iktisadî faaliyetleri, aynı dönemde bu coğrafyadaki ticareti etkileyen unsurlar ve siyasî ortam ele alınacaktır. İkinci bölümde: Selçuklu sultanlarının ticarî amaçlı fetihlerine yer verilecek ve değerlendirmeler yapılacaktır. Üçüncü bölümde ise ekonomik amaçlı gerçekleştirilen yeni politikalardan ve bu politikaların Selçuklu Devleti'nin bölgesel bir güç olmasındaki etkilerinden bahsedilecektir.

Çalışmanın amacı, üzerinde yeterince araştırma yapılmamış bir konu hakkında farklı bilgi ve değerlendirmeler yapmanın yanı sıra gerek kaynak gerekse araştırma eserlerde bulunan dağınık bilgileri, bir bütün halinde ve kronolojik olarak ele almak, sadece Türkiye Selçuklu Devleti'nin ticarî faaliyetlerini içine alan bir çalışma yapmaktır. Özet olarak ele alınan bu çalışma, genel bir derleme mahiyetinde olacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

XIII. YÜZYIL ÖNCESİ ANADOLU TİCARETİNİN DURUMU

1.1. Anadolu'nun Jeopolitik Önemi ve İktisadî Boyutu

Milletlerin kendine özgü tarih oluşumunu doğrudan veya dolaylı yünden etkileyen konulardan birisi de yurt tutulan toprakların coğrafi konumu ve taşıdığı potansiyeldir. Sahip olunan coğrafyanın sunduğu şartlar ölçüsünde ortaya çıkan ve gelişen kültür ve medeniyetler, tarihin seyrinde de aynı oranda etkin bir görev üstlenebilmiştir. Bu noktada, tarihin pek çok devrinde önemli bir yer tutan ve başlıca medeniyetleri barındırma imkânı yakalamış coğrafyalardan bir tanesi de Anadolu'dur.

Coğrafi konumu dolayısıyla tarihi yollar açısından ön plana çıkmış Anadolu, yüzyıllar boyunca doğu-batı yönünde bir kavşak noktası, bir ana yol ve köprü vazifesi görmüştür. Milletlerarası ticaretin çift yönlü akışına fırsat tanıdığı gibi bu toprakların bir göç yolu olarak kullanılmasında da kolaylık sağlamıştır.¹¹ Örneğin Avrupa'dan Küçük Asya'ya girmek isteyen kavimler, Çanakkale Boğazı'nı bir geçit olarak kullandıkları gibi Avrupa'yı istilâ edecek Asyalılar için de Çanakkale'ye uzanan yol mühim bir iş görmüştür. Öyle ki Pers Kralı I. Dareios (M.Ö. 522-486), Doğu milletini buradan Avrupa topraklarına sokmuştur.¹² Güneyde Mezopotamya ve Suriye; kuzeyde Karadeniz; batıda Ege Denizi ve Marmara kıyılarına hâkim olan Anadolu, sürekli etkileşim sahasına dönüşmüş, böylece doğunun köklü kültür ve medeniyetlerini, Akdeniz medeniyetine aktaran bir kapı olmuştur. Bu niteliğin kazanılmasında, doğudan gelerek Küçük Asya'ya ulaşan milletlerarası yolların katkısı büyüktür. Ege ve Marmara kıyılarına kadar uzanarak Roma'ya doğru yayılan bu hattan, Sümer-Akkad kültürü Yunanistan'a taşınmış ve Yunan medeniyetinin ortaya çıkmasında esas etkeni teşkil etmiştir. Tarihe damgasını vuran fetihlerde aracılık eden aynı yol, Makedonyalı İskender'in doğuyu ele geçirip Asya'nın içlerine

¹¹ M. Kemal Özergin, *Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, 1959, s. 3.

¹² Şemseddin Günaltay, *Yakın Şark IV: Perslerden Romalılara Kadar*, TTK Yay., Ankara, 1987, 2. Baskı, s. 19; Oğuz Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim Yay., İstanbul, 2008, s. 92.

kadar girmesini sağlamıştır. Hattâ Doğu'nun Batı üzerinde hâkimiyet tesis edebilmek için gerçekleştirdiği seferlerin geneline bakıldığında, Farslar, Araplar, Moğollar ve Türkler bu köprüden istifade etmiştir.¹³

İlk iskân alanlarından olma özelliğini taşıyan Anadolu, verimli arazileri, geniş çaplı ovaları, tarım ve hayvancılık için müsait konumu ile de iktisadî bir üstünlük kazanmıştır. Ziraî ve sanayi ürünler bakımından hayli bereketli bu coğrafya, mevcut iktisadî kapasitesinin yanı sıra gerçek anlamdaki potansiyeline stratejik konumundan kaynaklı doğan transit taşımacılık ile ulaşmıştır. Dahilinde ve yakın çevresinden İpek Yolu, Baharat, Kral ve Hacı Yolları'nın geçmiş olması, bölgenin değerini açıkça belirtmektedir.¹⁴ Bu noktada, Anadolu'daki yolların ticarî mübadelenin gerçekleşmesine imkân sağladığı, üretim ve tüketim arasındaki ihtiyacı karşıladığı görülüyor. Bölgeler arasındaki ilişkilerin artmasına paralel gelişen ulaşımdaki ivme, onu, kara ve deniz ticaretine zorlamıştır. Anadolu'nun girintili çıkıntılı ve kumsal kıyıları deniz ulaşımında erken ilerlemeler kaydetmiş, korunaklı ve doğal limanları ise erkenden ticaret merkezlerine dönüşmüştür. Bu da bölgenin ekonomik gelişimine ve maddî refahına olumlu etkiler bırakmıştır.¹⁵

Akdeniz ve Karadeniz'in hâkim olduğu geniş hinterlandı ve boğazlar aracılığı ile dünyaya açılması, İlkçağ'dan itibaren dönemin ağırlık merkezlerinden sayılan Anadolu'nun siyasî ve ticarî yaşamında önemli yer edinmiştir. Akdeniz havzası ve onun bir parçasını oluşturan Karadeniz, ülke içinden geçen ticaret yolları ile bütünleşerek, doğu ile batının cazibe merkezine dönüşmüştür.¹⁶ Kuzeydeki liman kentleri arasında Samsun (Amisos), Sinop ve Trabzon ön plana çıkarken, güneyde ise Antalya (Attaleia) ve Mersin limanları başı çekmiştir. Bu limanlara pek çok deniz ve kara yolu bağlanmakla birlikte, Roma'ya kadar ulaşan kıyı ticaretinin başlangıç noktalarını teşkil etmişlerdir. Doğal bir liman oluşu itibariyle özel bir yere sahip Sinop'un asıl ehemmiyeti, doğu mallarının neredeyse tamamını ülke içine nakleden

¹³ W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (Çev. Mihri Pektaş), MEB Yay., İstanbul, 1960, s. 23; Şemseddin Günaltay, *Yakın Şark II: Anadolu*, TTK Yay., Ankara, 1987, 2. Baskı, ss. 46-47.

¹⁴ Sezgin Güçlüay, *Selçuklular Döneminde Ortadoğu'da Ticaret (XI.-XIII. Yüzyıllar)*, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Elazığ, 1999, ss. 5, 17.

¹⁵ Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara, 1999, 7. Baskı, s. 124; Özergin, *a.g.t.*, s. 1.

¹⁶ Bakır-Berberoğlu, *a.g.m.*, ss. 154, 158.

kervan yolunun bitişinde yer almasından kaynaklanıyordu.¹⁷ Liman faaliyetleri açısından en müsait merkezlerden olduğu anlaşılan Trabzon ise İlkçağ'dan itibaren Karadeniz sahasından temin edilen madenlerin aktarma noktası olmasının yanı sıra gemi yapımında kullanılan kereste, balık ve tahıl gibi çeşitli ihrac ürünlerini ticarî değere de kavuşturmuştur. Diğer yandan Müslüman tacirler için batıya açılan bir kapı vazifesi gören Trabzon, Ortaçağ İslâm coğrafyacıları tarafından milletlerarası ticaret merkezi olarak ifade edilmiştir.¹⁸

Anadolu'daki yolların esas amacı, şehirleri hükümet merkezine bağlamak olduğundan, doğu ve batı yol şebekeleri gelişimini her dönemde sürdürmüştür. Kral Yolu'na karşılık gelen ve ülkenin emtiasını doğudan batıya nakleden Ephesos (İzmir) ve Miletos (Aydın) gibi liman şehirleri, Frigya ile Galatia bölgelerini Adalar Denizi ve hükümet merkezine bağlamasından dolayı önem kazanmıştır. Daha uygun şartlarda bir limana sahip bulunan Ephesos, üstünlüğünü belirli aralıklarla Miletos'a kaptırsa da her iki şehirde mühim bir ticaret merkezi olma özelliğini korumuştur.¹⁹

Anadolu, Mezopotamya, Suriye ve Akdeniz arasındaki ticaret havzasına bir geçit yolu olan Kilikya sahasında, coğrafi konumundan dolayı tarih boyunca dikkatleri üzerine çekmiştir. İlkçağ'daki krallıklardan Türk hâkimiyetine kadar, Ön Asya hegemonyasını elinde tutmak isteyen devletler, bu bölgeye büyük önem atfetmiştir.²⁰ Fenike limanları, İskenderun Körfezi, Fırat köprüleri aracılığıyla Akdeniz, Hindistan ve Asya içlerinden gelen kervanların kavşak noktasını oluşturuyordu. Yine Anadolu ile Mısır arasında yürütülen etkin ticaret, Kilikya boğazları ve Lübnan geçitleri üzerinden sağlanmaktaydı. Dolayısıyla Anadolu, İran, Bizans ve Mısır coğrafyasına egemen olabilmek, bir bakıma elverişli konuma sahip Kilikya'yı elde tutmaktan geçmiştir.²¹

¹⁷ Ramsay, **a.g.e.**, ss. 27-28, 59.

¹⁸ Bayram Arif Köse, "Ortaçağda Trabzon Limanının Tarihsel Coğrafyasının Siyasal ve Ekonomik Sonuçları", **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, C. 11, S. 22, 2017, ss. 11-12, 14.

¹⁹ Ramsay, **a.g.e.**, ss. 46, 60.

²⁰ Günaltay, **Yakın Şark II**, s. 359.

²¹ Günaltay, **Yakın Şark IV**, s. 109.

1.2. İlkçağ'dan Selçuklu Hâkimiyetine Kadar Anadolu'da Ticaret

1.2.1. İlkçağ Anadolu Uygarlıklarında Ekonomik ve Ticarî Faaliyetler

M.Ö. 2. bin yılda bu coğrafyadaki en büyük siyasî güç Orta Anadolu'yu merkez alan Hitit Devleti olmuştur. Anadolu tarihinde önemli bir yeri olan Hititlerin, bu bölgeye nereden geldiği ya da burada yaşayan yerli halktan olduğu netlik kazanmamış konular arasındadır.²² Kızılırmak'ın çevrelediği topraklarda oturan Hititler, M.Ö. 3. bin yılda burada yaşayan Hattilere izafeten buldukları bölgeye *Hatti Ülkesi* adını vermiştir. M.Ö 1700-1200 tarihleri arasında Anadolu'yu hâkimiyeti altına alan Hititler, Kuzey Suriye üzerindeki egemenliği sayesinde, Doğu Akdeniz ile Mezopotamya arasındaki ticarî ulaşım ağını denetim altında tutmuştur.²³

M.Ö. 1950-1725 yılları arasını kapsayan ve yaklaşık 200 yıl kadar süren *Asur Ticaret Kolonileri Çağı*'nda kurulan pazar yerleri, Mezopotamya ile Anadolu arasında yürütülen yoğun ticarî faaliyetlerin kavşak noktalarını teşkil etmekteydi. *Karum* adı verilen pazar yerleri arasındaki bağlantı, *Vabartum* denilen küçük çaplı konaklama birimleri ile sağlanıyordu. Asurlu tacirler tarafından 40 civarında kentte meydana getirilen ticaret kolonileri arasında en önemlisi, Kayseri'de bulunan Kaniş (Kültepe)'dir.²⁴ Bu ticaret merkezlerinin siyasî, askerî ve iktisadî ilişkilerin yürütüldüğü Fırat ve Dicle Vadisi'ni izleyen yol üzerinde yer alması, kervan yollarının önemini arttırmakla kalmamış, Hititlerin Kapadokya ovasından Kuzey Suriye'ye yönelmesinde etkili olmuştur.²⁵

Hitit Devleti, bir yandan ülkesinin coğrafi durumunu bir yandan da ticaretin servet edinmedeki değerini iyi bir şekilde kavradığından, refah ve zenginliğini ticaret üzerinden elde etmeye çalışmıştır. Nitekim ticaret merkezlerinin Fırat boylarına doğru kaymasıyla birlikte, zaten Kapadokya ovasına sahip Hititlerin, hem iç bölge mahsulleriyle değiş tokuş yaptığı Ege emtiasının Suriye ve Mezopotamya'ya taşınmasında hem de doğu emtiasının batıya nakledilmesindeki rolü büyüktür.²⁶

²² Tekin, *a.g.e.*, s. 50.

²³ Hasan Bahar, *Eskiçağ Uygarlıkları*, Kömen Yayınları, Konya, 2014, 4. Baskı, ss. 172, 206.

²⁴ Bahar, *a.g.e.*, ss. 201, 203; Tekin, *a.g.e.*, s. 50.

²⁵ Günaltay, *Yakın Şark II*, ss. 73, 167, 287.

²⁶ Günaltay, *Yakın Şark II*, ss. 167-168, 287.

M.Ö. 2. bin yılın başlarından itibaren Mezopotamya, tunç imalatında ihtiyaç duyulan bakır ve kalay madenlerini ithal yolla temin etmesi gerekiyordu. Bu konuda zengin bakır rezervlerine sahip Anadolu, ilk sırada yer almaktaydı. Asurlu tacirler Anadolu'dan bakırı karşıladıkları gibi Afganistan'dan getirdikleri kalayı da burada pazarlama fırsatı bulmuşlar ve açığı kapatmışlardır. Asurlu tacirler, bundan başka altın, gümüş ve yün gibi hammaddeleri de ithal etmekteydiler.²⁷

Hitit Devleti'nin yıkılışında, merkezi yapının zayıflaması, Batı Anadolu'daki yerel krallıkların ayaklanmaları etkili olmakla beraber, özellikle Ege Göçleri ile denizden gelen kavimlerin akınları asıl darbeyi vurmuştur. M.Ö. 1180 yıllarına doğru siyasî varlığı ortadan kalkan Hititler, yeni güçlerin baskıları karşısında Güneydoğu Anadolu ve Suriye'ye çekilerek varlığını sürdürmüştür.²⁸

M.Ö. 2. bin yılda Anadolu'nun batı kesiminde dikkate değer bir siyasal ve askerî güç bulunmuyordu. Ülke, birtakım yerel beylikler arasında paylaşılmış vaziyetteydi. Hititlerden sonra Batı Anadolu'da ortaya çıkan boşluğu, Orta ve Doğu Akdeniz bölgesinde, M.Ö. 1600-1200 yıllarında görülen Aka (Miken) uygarlığı doldurmuştur. Anadolu, Ege ve Yunanistan'ın yerleşik milletleri ile kaynaşan bu kavim, Hititlerin siyasî birliği kurdukları sırada ilişkiler yürütmüştür. Akalar, Doğu ve Batı Akdeniz kıyılarına yerleşirken, Anadolu'nun Ege kıyı şeridi boyunca da otuzu geçkin ticaret kolonileri meydana getirmiştir. Bu kolonist kentlerin gelişmesiyle birlikte ticarete yakalanan ivme, Aka (Miken) uygarlığını, M.Ö. 1400-1200 yılları arasında en üst seviyeye taşımıştır. Akdeniz havzası boyunca genişleyen Aka ticaret sistemi, Yunanistan'ın başta bakır olmak üzere gereksinim duyduğu madenlere ulaşmasında kolaylık sağlamıştır. Diğer yandan ticaret ağının uzantısı Karadeniz'den getirilen tahılın Çanakkale Boğazı'ndan taşınıyor olması, buranın Akalar tarafından denetime sokulmak istenmesine yol açmıştır.²⁹

Dört yüz yıllık bir hareketlilik döneminin ardından, M.Ö. 2. bin yılın son çeyreğinde Avrupa'dan doğu istikametinde gerçekleşen göç dalgaları, Anadolu'nun etnik ve sosyal yapısında önemli değişikliklere yol açarken, aralarında bir dengeye

²⁷ Bahar, *a.g.e.*, s. 249.

²⁸ Günaltay, *Yakın Şark II*, s. 287; Tekin, *a.g.e.*, ss. 50-51.

²⁹ Bahar, *a.g.e.*, ss. 237, 308-309; Tekin, *a.g.e.*, ss. 47-49.

sahip Yakın Doğu'nun devletler sistemini de çökertmiştir. M.Ö 1200-1050 yıllarında yaşanan ve tarihte *Ege Göçleri* olarak adlandırılan büyük göç hareketi sırasında, Balkanlardan güneye inen Dorlar, Yunanistan ve Ege'deki Aka uygarlığını yıkmıştır. Güney ve Batı Anadolu'daki kolonilerini kaybeden Akaların yerini ise Yunanistan'dan gelen *İon*, *Aiol* ve *Dor* kavimleri almıştır. Bunlardan İon boyları, Sisam, Sakız gibi adalar ve Ortabatı Anadolu'ya; Aioller, Midilli Adası ile Kuzeybatı Anadolu kıyılarına; Dorlar ise Rodos ve Güneybatı Anadolu'ya yerleşmiştir.³⁰

Aka uygarlığının yıkılışı ile Pers hâkimiyetinin başladığı M.Ö. 6. yüzyıl arasındaki dönemde, Anadolu'da yerleşik hayata geçecek yeni uygarlıklar ortaya çıkmıştır. Balkanlarda yerlerinden oynatılan bazı Trak kavimleri, boğazlar vasıtasıyla Anadolu'ya adım atarak, Kuzeybatı Anadolu ve Marmara bölgesine yerleşmiştir. Bunlar daha sonra, Orta Anadolu'nun batısında Avrupa ve Anadolu kültürleri etkisinde gelişen *Frigya*, *Lidya*, *Karya*, *Likya* gibi siyasal güçler meydana getirmişlerdir.³¹

Frigyalıların kuvvetli bir devlet olarak siyaset sahnesinde görünmeleri, M.Ö. 8. yüzyıla denk gelmektedir. İlk olarak Marmara Denizi'nin güneyinde yer alan Misya ve Bitinya'da oturmuşlar, ardında Sakarya ile Büyük Menderes havzasına yerleşmişlerdir. Frigyanın coğrafi sınırı: Kızılırmak, Antalya, Göksu ve Konya yöresine kadar uzanmaktaydı.³²

Ele alınan dönemde İonya ve Aiolya kentlerinin arkasında ciddi bir gücün olmayışı, Orta Anadolu'da başkenti Gordion'da kurulan Frigya ve daha sonra Sardes merkez olmak üzere kurulacak Lidya Devleti'nin yayılcı bir tutum sergilemesine yol açmış, bu da Aiol ve İon kenlerinin rahatça büyümesine imkân tanımıştır.³³ Üretimini yaptıkları mallara kolaylıkla pazar bulabilecek kadar maden, ağaç ve dokumacılıkta mahir olan Frigyalılar, doğudan gelen Kimmer istilâsı karşısında

³⁰ Mansel, **a.g.e.**, ss. 88, 92; Bahar, **a.g.e.**, ss. 173, 216, 218, 239; Tekin, **a.g.e.**, s. 45.

³¹ Mansel, **a.g.e.**, s. 92; Bahar, **a.g.e.**, s. 218; Tekin, **a.g.e.**, ss. 85-86.

³² Günaltay, **Yakın Şark IV**, s. 20; Bahar, **a.g.e.**, ss. 173, 233; Tekin, **a.g.e.**, s. 86.

³³ Mansel, **a.g.e.**, ss. 92, 122.

direnemeyerek, M.Ö. 6. yüzyılın başlarında yıkılmıştır. Ancak Eskişehir, Afyon ve Kütahya bölgelerinde M.Ö. 5. yüzyıla kadar varlıklarını korumuşlardır.³⁴

Frigyalıların ortadan kalkmasıyla Batı Anadolu'da Lidya egemenliği belirmiştir. Lidyalılar, topraklarından Kimmerleri temizledikten sonra Gediz ve Küçük Menderes vadilerini içine alan bölgede Sardes merkezli bir devlet kurdu. Kısa zamanda ülke sınırları doğuda Kızılırmak ve güneyde Toroslar'a kadar ulaştı.³⁵

Lidyalılar döneminde Anadolu'nun ticarî kapasitesi ve değerinin daha çok ön plana çıktığı görülmektedir. Ülkenin coğrafi konumunu ve elverişli toprakların varlığını gözden kaçırmamışlar, transit ticaret ve tarımın gelişmesine gayret etmişlerdir. Ekonomik gelişmenin ancak siyasî açıdan düzen ve emniyetin sağlanması ile mümkün olacağına farkına vardıklarından, doğuda Asurlular, batıda İonyalılar ile iyi ilişkiler kurulmuş, böylece Lidya Devleti, doğu ile batı arasında transit ticaret merkezi olacak bir konuma yükselmiştir. Bunun için daha önce Frigyalıların kestikleri Efes'ten Sardes'e varan ve buradan doğuya ulaşan Kral Yolu'nu yeniden işlek hale getirdikleri gibi, bu güzergâh üzerinde konaklama birimleri de inşa etmişlerdir. Öte yandan Sardes'den Sinop'a giden ticaret yolunun güvenliği sağlanırken, Mısır ile siyasî ilişkileri geliştirmek adına Miletos'tan başlayan yeni bir ticaret yolu açılmıştır. Dikkate değer bir diğer gelişme ise ilk defa Lidyalılar tarafından ticaret aracı olarak madeni paranın basılmasıdır. Bu yenilikle denetimi zor tahıl mübadelesinin ve tediye yöntemlerinin sona erdiği görülür.³⁶ Daha sonraki aşamada, paranın basımı önce İonya ve Anadolu'nun bütün batı kıyılarına geçmiş, ardından Yunanistan'a ve Sicilya'daki Yunan koloni kentlerine kadar yayılmıştır.³⁷

Zaman zaman Kimmer istilâlarına maruz kalan Lidya Devleti, Sardes'in M.Ö. 546 yılında Persler tarafından ele geçirilmesiyle son bulmuştur. Bu tarihten itibaren

³⁴ Bahar, **a.g.e.**, s. 235, 240; Tekin, **a.g.e.**, ss. 86-87.

³⁵ Bahar, **a.g.e.**, s. 235; Tekin, **a.g.e.**, s. 87.

³⁶ Günaltay, **Yakın Şark IV**, ss. 352, 355.

³⁷ Tekin, **a.g.e.**, ss. 83-84.

Anadolu'nun Pers egemenliğine girmesi, Büyük İskender'in M.Ö. 330 yılında buraya gelişine kadar değişmeyecektir.³⁸

1.2.2. Fenike Ticareti ve Akdeniz'deki Üstünlükleri

Ege Göçleri'nin yaşandığı dönemde ikinci dalgayı teşkil eden kavimlerin Anadolu üzerinden Suriye'ye geçmeleri, bölgede siyasal karışıklığa neden olmakla birlikte, Akdeniz dünyasının yeniden şekillenmesinde de önemli bir rol oynamıştır. Bir yandan Mısır gücünü kaybederken bir yandan da Sami kökenli Aramilerin yukarı Suriye, Mezopotamya ve Anadolu'yu işgal ederek Ön Asya'yı parçalamaları, doğudaki Asur Devleti'ni bölgede hareketsiz bırakmıştır. Bu ortam içerisinde birtakım Akdeniz devletleri yükselmeye başlamıştır ki bunlar arasında Fenikeliler ile Yunanistan ve Anadolu kıyılarında yer alan şehir devletleri sayılabilir.³⁹

M.Ö. 4. bin yıldan itibaren Filistin'in kuzeybatısında, Lübnan dağları ile Akdeniz arasındaki dar şerit üzerinde oturan topluluğa, Mısırlılar *Amurru* derken, daha sonra Yunanlılar *Fenikeliler* adını vermiştir. Yaşadıkları toprakların arazi yapısı nedeniyle tarımın verimli olmayışı, onları gemicilik ve ticaret alanına itmiştir. Fenike: Doğuda Sümer, Akkad, Asur; kuzeyde Hurri-Mitanni ve Hatti; güneyde Mısır gibi devrin önemli devletleri arasında yer almak; batıda ise Miken ve Ege kültür çevresine komşu olmak ayrıcalığına sahipti. Bu noktada, bahsi geçen devletlerin düğüm merkezi Suriye kıyıları, ticareti geliştirmek açısından cazip gözüktüyordu.⁴⁰ Dolayısıyla Akdeniz ticareti, ilk etapta Arados, Biblos, Sidon, Akka ve Tır (Sur) gibi öne çıkan Fenike kıyı kentlerinde doğmuş, kısa süre sonra Mezopotamya, Anadolu ve Mısır arasında çoğalan mal ve eşya alışverişi Karadeniz, Kızıldeniz ve Atlas Okyanusu'na kadar taşmıştır.⁴¹

Fenikeliler, deniz ve kara ulaşımından nasıl istifade edeceklerini iyi bir şekilde bildiklerinden, devrin milletlerarası pazarlarının pek çoğunda söz sahibi

³⁸ Bahar, *a.g.e.*, s. 237; Tekin, *a.g.e.*, s. 88.

³⁹ Mansel, *a.g.e.*, s. 92; Bahar, *a.g.e.*, ss. 108-109, 219.

⁴⁰ Şemseddin Günaltay, *Yakın Şark III: Suriye ve Filistin*, TTK Yay., Ankara, 1987, 2. Baskı, ss. 160, 162.

⁴¹ Günaltay, *Yakın Şark III*, s. 162; Bahar, *a.g.e.*, ss. 109, 112.

olmuşlardır. IX. ve VII. yüzyıllar arasında, Doğu Akdeniz dünyasının en kapsamlı ticaret antreposuna dönüşen Fenike limanları, Akdeniz'e entegre bulunan Hazar Denizi, Kızıl Deniz ve Basra Körfezi'nden gelen ana ticaret yollarını besliyordu. Ticaret filoları ve kervanların taşıdığı türlü emtia Sidon ve Tir depolarında biriktirilmekte, ardından her tarafa dağıtılmaktaydı. Ticaret sahasının daha da genişlemesiyle beraber, Hindistan, Asya ve Afrika kıyılarından mallar getirilmeye başlanmış, buradan Ege kıyıları ve adalarına nakledilmiştir. Arabistan'dan zambak, akik; Hindistan'dan amber, kumaş, baharat, fildişi, ender ağaçlar; Mısır'dan keten, pamuk; Afrika'dan altın abanoz, deve kuşu tüyü; İspanya'dan gümüş; Yunan adalarından bakır, beyaz ve renkli mermer; Kafkasya'dan maden; Orta Asya'dan at; Kuzey ülkelerinden kalay, parfüm getiriliyordu. Lübnan dağlarındaki ormanlardan sağlanan keresteler ile inşa ettikleri ticaret filosu sayesinde, Fenike gemicileri uzak coğrafyalarda ticaret limanları ve koloniler kurmuştur. Malta, Sicilya, Sardunya, Tunus ve Cezayir'deki kolonilerinden başka Kıbrıs, Rodos ve Taşoz adalarından demir, altın ve bakır çıkarıp pazarlamışlardır.⁴²

Fenikelilerin ticaret alanındaki başarıları IV. yüzyılın ortalarından itibaren sarsılmaya başlamıştır. Pers egemenliğine girmesiyle beş satraplığa ayrılan bölge, Büyük İskender'in istilâsına kadar dönem dönem etkinliği artıp azalsa da Akdeniz'deki nüfuzunu sürdürmüştür.⁴³

1.2.3. Anadolu Kıyılarında Yunan Kolonizasyon Hareketi

Yunanlıların, sıkı ticarî temaslarda bulunduğu Fenikelilerden yazıyı öğrenmesi, Yunan kültür ve hayatının ilerlemesinde önemli bir paya sahiptir. M.Ö. 8. yüzyılın sonuna doğru ekonomik üstünlük Yunanlılara geçmeye başlamış, Fenike ticaretini tehdit eder hale gelmiştir.⁴⁴ *Grek Kolonizasyon Çağı* olarak bilinen ve M.Ö. 750-550 yılları arasını kapsayan dönemde,⁴⁵ Yunanlıların Akdeniz ve Karadeniz'in içlerine sokularak, kendi kültürlerini daha uzak yerlere yaymak istedikleri göze

⁴² Günaltay, *Yakın Şark III*, ss. 167, 177-178, 203-204.

⁴³ Günaltay, *Yakın Şark III*, s. 202; Hasan Bahar, *a.g.e.*, s. 110.

⁴⁴ Mansel, *a.g.e.*, ss. 125-127.

⁴⁵ Bahar, *a.g.e.*, s. 316.

çarpar. Bu hareketliliğin yaşanmasında daha çok tarımsal, ekonomik ve ticarî nedenler ilk sıradadır. Suriye limanlarından getirilen doğu emtiasının benzerini üretmekle sanayinin esasını oluşturmuşlar, hem ithal malları hem de kendi ürünlerini iç kesimlerde piyasaya sürerek, büyük bir gelir sağlamışlardır. Zamanla ticaret ve sanayinin gelişmesine paralel olarak kendini hissettiren yeni hammadde ve pazar arayışı, onları, elverişli sahalarda koloniler kurmaya yöneltmiştir. Bunun yanında ekonomik hayatın vazgeçilmezi paranın icadı ve önem kazanması da kolonizasyon faaliyetlerini etkilemiştir.⁴⁶

Anadolu'nun batı kıyılarındaki Yunan şehirleri ise zaten Anadolu'nun iç kesimleri ve Ön Asya ile ticarî ve kültürel ilişkiler yürüttüğünden, bu harekete daha geç katılmıştır. Fakat Lidya Devleti'nin bu ticarete set çekmesi, koloni fikrinin canlanmasına yol açmıştır.⁴⁷ Denizciliğe ve ticarete ağırlık veren İonyalılar, Ege havzasının yoğunluğundan ötürü güçlü filoları sayesinde, Marmara ve Karadeniz kıyılarına el atmıştır. Özellikle İonya kent devletlerinden Miletos'un, M.Ö. 670 yılına doğru ticaret ve balıkçılık açısından potansiyel barındıran noktalara yerleştiği görülür.⁴⁸ Miletoslular, ilk önce Çanakkale Boğazı'ndaki Abidos (Aydos) ile Kapıdağ Yarımadası'nı karaya bağlayan noktada Kizikos ve Kios'ta (Gemlik) koloniler kurmuştur. Daha sonra Marmara'dan Karadeniz'e açılarak, Anadolu'nun kuzey kıyılarındaki Sinope (Sinop), Amisos (Samsus), Kerasos (Giresun) ve Trapezus'a (Trabzon) yerleştikleri söylenebilir. Öyle ki Yunanistan'a nakledilen geniş ölçekteki tahıl ve ticarî emtianın, çok geçmeden bu kolonileri zengin yaptığı bir gerçektir.⁴⁹

M.Ö. 6. yüzyılın ikinci yarısında doğudan Perslerin yeni yayılmalarına sekte vurması, batıda ise Yunanistan'daki grupların kolonilere karşı tavır alması gibi etkenler, 200 yıl kadar süren bu kolonizasyon faaliyetinin durmasına neden olmuştur.⁵⁰

⁴⁶ Mansel, **a.g.e.**, ss. 125-126, 156-157.

⁴⁷ Mansel, **a.g.e.**, ss. 157-158.

⁴⁸ Günaltay, **Yakın Şark II**, s. 360; Mansel, **a.g.e.**, s. 167.

⁴⁹ Mansel, **a.g.e.**, s. 160.

⁵⁰ Mansel, **a.g.e.**, s. 160.

1.2.4. Pers Hegemonyası Altında Ticaret

M.Ö. 9. yüzyıldan itibaren İran coğrafyasında adını duyurmaya başlayan Persler, Ahameniş hanedanından gelen Pers Kralı Büyük Kyros'un (M.Ö. 559-529) 550 yılında Med Devleti'ni ortadan kaldırmasıyla birlikte, sınırları Anadolu'da Kızılırmak vadisine kadar uzanan bir devlet kurmuş ve böylece Ön Asya'nın en kuvvetli gücü haline gelmiştir.⁵¹ Bu olay, sadece Persler açısından değil, var olan Yakın Doğu ülkeleri ile Doğu Akdeniz ve Ege bölgelerinin kaderini tayin eden bir dönemin başlangıç evresidir. Bu sıralarda Yakın Doğu; Lidya ve Babil devletleri arasında taksim edilirken, Doğu Akdeniz'de Mısır söz sahibiydi. Ege dünyası ise birbirinden bağımsız kent devletlerinden oluşan Yunanlıların rekabet sahasına dönüşmüştü.⁵²

Asurlular'da olduğu gibi Persler de topraklarının hızla büyümesiyle denizlere açılma arzusunu taşıdığından, ilk andan itibaren Fenike'ye önem atfetmiştir. Bunun için Kral Kyros, M.Ö. 539 yılında Babil Devleti üzerine yürümüş ve bölge Perslerin idaresine geçmiştir. Güçlü bir devletin Suriye ve Anadolu'yu ele geçirmesi durumunda, Akdeniz'deki dengelerin bozulacağından korkan Mısır Firavunu Amasis, vakit kaybetmeden Kıbrıs'ı zaptederek Akdeniz yolunu kapatsa da kısa süre sonra bütün Doğu Akdeniz ve Ege Denizi Perslere açılacaktır.⁵³

M.Ö. 538 yılında Pers hegemonyasını kabul eden Fenike şehir ve limanları, filolarını Perslerin idaresine bırakmıştır. Böylelikle doğu ülkeleriyle yürütülen ticareti, Suriye-Arabistan güzergâhından ilerleyen ve Fenike'de son bulan yollar almıştır. Bu değişim, İonya kentleri karşısında daha fazla malî kaynağa sahip olmak ve refahın artması demektir.⁵⁴ Diğer yandan Persler, Sidon krallarını bütün Fenike gemilerinin başına amiral sıfatıyla tayin ederek, onların askerî harekâtlara katılması sağlanmıştır.⁵⁵

Perslerin Akdeniz ve Ege bölgesindeki ticareti denetimine alma çabasındaki bir diğer engeli de batıdaki Lidya Devleti oluşturuyordu. Kral Kyros, M.Ö. 546

⁵¹ Mansel, **a.g.e.**, s. 253; Tekin, **a.g.e.**, s. 90.

⁵² Günaltay, **Yakın Şark IV**, s. 4.

⁵³ Günaltay, **Yakın Şark III**, s. 190; Günaltay, **Yakın Şark IV**, s. 8.

⁵⁴ Mansel, **a.g.e.**, s. 254.

⁵⁵ Günaltay, **Yakın Şark III**, s. 201.

yılında Lidya kralını mağlup ederek başkent Sardes'e girmiş, bu tarihten sonra Anadolu'da Pers hâkimiyeti başlamıştır.⁵⁶ Emperyalist bir siyaset takip eden ve sınırlarını hiç durmadan genişleten Kral Kyros, çok geçmeden İonya kentlerini de teker teker zapt etmiştir.⁵⁷ Bu düşüncenin, Kral I. Dareios (M.Ö. 522-486) zamanında da sürdüğü görülür. Nitekim M.Ö. 513-512 yıllarında düzenlediği İskit seferinin akabinde Trakya ve Karadeniz kıyılarını ele geçirmiş, doğal olarak boğazların denetiminde Perslere geçmiştir. Bunun sonucunda, Yunanistan ve Batı Anadolu'daki kent devletlerinin, bilhassa Miletos'un Karadeniz'deki kolonileşme hareketi ve ticareti sekteye uğramış, Ege havzasına taşınan buğday sevkiyatıda durma noktasına gelmiştir.⁵⁸

Kral Kyros döneminde, *satraplık* adı verilen bir tür yerel yönetim birimlerine ayrılan Anadolu, Kral I. Dareios devrinde tekrar organize edilerek, malî açıdan dört büyük eyalete bölünmüştür. Lidya, İonya, Kilikya ve Armenia'dan oluşan bu eyaletler, idarî yönden de on satraplığa ayrılmıştır.⁵⁹ İonya'nın da bağlı olduğu Lidya satraplığı, Anadolu'nun en bereketli arazilerini kapsamıştır. Perslerin zenginlikte ilk sırada tuttuğu satraplık başkenti Sardes, bu devirlerde, mühim bir ticaret merkezi ve Asya'dan Avrupa'ya nakledilen malların deposu olmuştur. Her ne kadar deniz taşımacılığına Yunan kentleri hâkimse de kara ticareti Lidyalıların kontrolü altındaydı.⁶⁰ Bu imtiyazın kazanılmasında, Perslerin tesis ettiği gelişmiş yol şebekesinin rolü oldukça fazladır. Efes-Sardes-Susa arasında işleyeyen ve *Kral Yolu* adıyla bilinen bu yol: Basra Körfezi civarındaki Susa'dan başlayarak, Malatya-Kayseri-Ankara-Gordion güzergâhını takip ediyor, batıda ise Sardes'e varıyordu. Ortalama 2.500 km'lik hat üzerinde konaklama birimleri yer almaktaydı.⁶¹ Frigya satraplığına gelince, doğudan Miletos ve Efes kentlerine ulaşan ticaret yolu üstünde bulunan başkent Kelenes, ülke içindeki ticarete bir antrepo vazifesi görmüştür.

⁵⁶ Mansel, **a.g.e.**, s. 253; Tekin, **a.g.e.**, s. 90; Bahar, **a.g.e.**, s. 322.

⁵⁷ Mansel, **a.g.e.**, ss. 253, 256.

⁵⁸ Tekin, **a.g.e.**, ss. 94-95; Bahar, **a.g.e.**, s. 323.

⁵⁹ Günaltay, **Yakın Şark IV**, s. 17; Tekin, **a.g.e.**, ss. 90, 92; Bahar, **a.g.e.**, s. 322.

⁶⁰ Günaltay, **Yakın Şark IV**, ss. 17-18.

⁶¹ Tekin, **a.g.e.**, ss. 92, 94.

Buraya gelen kervanlar Frigya, Lidya ve Karya üzerinden çeşitli bölgelere dağılıyordu.⁶²

Kral I. Dareios'tan sonra sarsıntılar geçirmeye başlayan Persler, artık devletin bütünlüğünü muhafaza etmenin endişesine kapılmıştır.⁶³ M.Ö. 334 yılında Anadolu'ya geçen Büyük İskender, Granikos Suyu (Biga Çayı) yakınlarında Pers satraplarını yenilgiye uğratması ile Ön Asya'yı ele geçirmiş, Kilikya'daki İssos galibiyetiyle de Fenike, Suriye, Filistin ve Mısır düşmüştür. M.Ö. 331 yılında Erbil bölgesindeki Gavgamela'da giriştiği son savaşta ise Pers Devleti'ni tamamen ortadan kaldırmıştır. Özetle İndus'tan Marmara ve Ege Denizi'ne; Hazar ve Kafkasya'dan Basra Körfezi ve Nil ötesine kadar ulaşan devletin silinmesi için üç darbe yeterli gelmiştir.⁶⁴

Pers hegemonyasında geçen dönemin başlıca özelliği, Doğu ile Batı'nın yaklaşması sonucunda ortak bir Akdeniz medeniyetinin ortaya çıkmasıdır. Daha öncesinde birbirinden kesin çizgilerle ayrılmış bulunan Yakın Doğu ve Yunan ekonomisi, tek bir otorite altında birleştirilerek, ihtiyaçların sınırlılığından kaynaklı bölgesel ticaretin yerini, zamanla transit ve ihracat safhaları almıştır.⁶⁵

1.2.5. Hellenizm Döneminde Ticaret

M.Ö. 336 yılında babası II. Filip'in ölümü üzerine Makedonya tahtına çıkan Büyük İskender, Korint Birliği tarafından bu yapının hegemonu ve doğu seferinin komutanı seçilmiştir. Anadolu'ya geçmeden önce Trakya, Makedonya ve Yunanistan'daki ayaklanmaları bertaraf etmiş, ardından Grek devletlerini siyasî ve iktisadî buhrandan kurtarmak için doğu iktikametinde hücumu geçmiştir. İskender'in doğu seferine başladığı M.Ö. 334 yılından, son Hellenistik krallık olan

⁶² Günaltay, *Yakın Şark IV*, s. 21.

⁶³ Mansel, *a.g.e.*, s. 256.

⁶⁴ Günaltay, *Yakın Şark IV*, ss. 49-50.

⁶⁵ Günaltay, *Yakın Şark IV*, s. 51.

Ptolemaiosların M.Ö. 31 yılındaki Actium Savaşı sonrası yıkılmalarına kadar geçen 300 yıllık devre, *Hellenistik Çağ* olarak adlandırılır.⁶⁶

İskender, Anadolu'dan Hindistan'a varıncaya kadar yıktığı devletlerin kurumsal yapısına dokunmamış, ancak malî alanda bazı yenilikler meydana getirmiştir. Buna göre, malî idareyi eyalet idaresinden ayırmış, pek çok eyaletleride içine alan vergi bölgeleri ortaya çıkarmıştır. Ayrıca büyük çaptaki yerleşim birimlerinin şehirlere entegrasyonunu sağlayarak, bu noktaları imparatorluğun dayanak noktalarına dönüştürmüş, kısa sürede kendi adına izafeten yetmiş civarında şehir inşa etmiştir. Bunlar arasından ilk sırayı, ticarî öneminden dolayı Mısır'daki İskenderiye ile Fırat yollarının bitişindeki İskenderun alıyordu. Sadece Anadolu'nun batı kıyılarındaki Yunan kentlerini, Korint Birliği'ne bağlamış, Anadolu'yu ise yedi eyalete bölmüştür.⁶⁷ Diğer taraftan Perslerden kendisine kalan altın ve gümüş rezervlerini, haklarını elinde tutmak şartıyla sikke basımında kullanmış ve hemen piyasaya sürmüştür. Belirli standartlara sahip İskender sikkelerinin büyük ilgi görmesi, para ekonomisinin Ön Asya'da gelişmesine ve ticaretteki ilkel mübadele sisteminin zamanla bırakılmasına yararken, Akdeniz piyasalarına da egemen olmuştur.⁶⁸

Zamanında Persler, deniz ticaretini hâkimiyetlerindeki karalara bağlamaya çabalarırken, İskender bunun aksini uygulamak istemiş ve belirli yerlerde inşa ettiği ticaret merkezlerini denize bağlamaya çalışmıştır. Bunun için Perslerden kalan yol ağını tamir etmiş ve geliştirmiştir. Ardından merkezi şehirler ile Orta Asya'dan geçen yolların hedefi de belirlemeye başlamıştır. İskender'in, İran ve Mısır coğrafyasını Yunan dünyası ile kaynaştırma gayreti, merkezi Akdeniz olan kozmopolit bir ekonominin doğmasına da fırsat tanıdı.⁶⁹ Nitekim Yunanlılar, ticarete açılan yeni pazarlar sayesinde hammadde ihtiyacını gidermişler ve böylece sanayide ivme yakalanmıştır.⁷⁰

⁶⁶ Tekin, *a.g.e.*, s. 120; Bahar, *a.g.e.*, ss. 345-346, 349.

⁶⁷ Günaltay, *Yakın Şark IV*, ss. 55-56; Mansel, *a.g.e.*, s. 455.

⁶⁸ Mansel, *a.g.e.*, s. 455.

⁶⁹ Günaltay, *Yakın Şark IV*, ss. 57, 76-77; Mansel, *a.g.e.*, s. 457.

⁷⁰ Mansel, *a.g.e.*, s. 499.

İskender'in M.Ö. 323 yılında ölmesi üzerine Hellenizm dünyasında, karışıklık dönemi göze çarpar. İmparatorluk, elli yıldan fazla süren üstünlük mücadeleleri sonucunda generaller arasında paylaşılmış, Mısır Ptolemaiosların, Suriye Selevkosların, Makedonya ise Antigonosların hükmü altına girmiştir.⁷¹ Akdeniz hegemonyası, Ptolemaioslar ile Selevkoslar arasında bitip tükenmeyen bir çekişme konusuydu. Mezopotamya'da söz sahibi olan Selevkoslar, Akdeniz ve Basra Körfezi'ne sokulabilmek için idare merkezini Antakya'ya taşıdıysa da bu siyaseti uygulamada geç kalmış, bu yüzden Tır ile Sidon'a yerleşmiş ve Kıbrıs ve Delos adalarını işgâl etmiştir. Ptolemaioslar ise deniz yoluna hâkim bir vaziyette, Yunan dünyasıyla eski bağlarını tekrar tesis etmiş, Kıbrıs, İonya ve Fenike kentleriyle sağlam ilişkiler kurmuştur. Toprak genişletmekten daha çok ekonomik yola egemen olmak arzusu barındıran bu karşılıklı siyaset nedeniyle Suriye, Yunan adaları ve İonya kentlerini ele geçirmek adına aralıksız bir savaş ortamı baş gösterecektir.⁷²

Ptolemaiosların İtalya'nın güneyini ele geçirmesinin ardından, Akdeniz'de ticaret vasfına sahip bir devlet olarak belirmesi, hem Akdeniz ekonomisinin homojen bir yapıya bürünmesine hem de Yunan şehirlerinin kalkınmasına yaramıştır. Fakat Hellenizm kültürü etrafında iş gücüne dayanan birtakım sanayi şehirlerinin gelişmesi, bu bölgelerde tüketici nitelik taşıyan bazı fertlerin ortaya çıkmasına sebebiyet verdiği gibi besin maddelerinin teminini de zorlaştırmıştır. Öyle ki M.Ö. 3. yüzyılın sonlarına doğru tarımsal kapasitesi azalan Yunanistan, iâşesini Mısır ve Anadolu'dan tedarik eder olmuştur. Bahsedilen dönemde Mısır, önemli tahıl ambarlarına sahipti. Diğer yandan Bergama Krallığı da kayda değer bir hacime ulaşmış ve tahıl ihracatında mühim bir konuma yükselmiştir.⁷³

Ele alınan dönemde Selevkosların idaresi altında bulunan Fenike ve Suriye kıyıları, ithalat ve ihracat noktasında mevkilerini muhafaza etmektedir. Krallığa ait topraklar: Akdeniz'i Ön ve Orta Asya; Hindistan ve Arabistan ile birleştiren ana kervan yollarının bitişinde yer almasından dolayı kara ve deniz güzergâhına denk gelen bazı şehir ve limanların ekonomisi ve refahı günden güne artmıştır. Bunlar

⁷¹ Bahar, **a.g.e.**, ss. 348-349; Mansel, **a.g.e.**, s. 478.

⁷² Günaltay, **Yakın Şark IV**, s. 77.

⁷³ Mansel, **a.g.e.**, ss. 503-504, 507.

arasında Dicle kenarındaki Selevkeia, Asi Nehri kenarındaki Orontes, Akdeniz kıyısında canlı bir liman olan Antiyoheia (Antakya) sayılabilir.⁷⁴

Ticaretin giderek yayılışı ve sayıları artan deniz seferleri, her biri farklı ülkelere özgü ürünlerin tanıtılmasını ve Akdeniz havzasında ticarete konu olan malların fiyat bakımından aynı düzeyde tutulmasını sağlamıştır. İskenderiye, buğday, dokuma, kağıt; Pontus (Karadeniz), ceviz, fındık; Babil, hurma; Asur, pamuk; Antakya, incir; Suriye, yapağı, sert kıl; Beyrut, kuru üzüm; Şam, erik ihracatıyla ün kazanıyordu. Fenike kentleri ise Orta Asya ve Çin mallarının dünyaya tanıtılması işlevine sahipti. Buradaki limanlara Hindistan'dan inci, Çin'den ipek, Lübnan'dan kereste, diğer yerlerden kalay getiriliyordu. Batı Anadolu'daki Milet, Efes, İzmir, Priene ve Bergama kentleri de ticarî yol şebekesinden besleniyor, sanayi alanında ciddi hamleler ortaya koyuyorlardı. Milet, kumaş sektöründe Suriye'ye rakip oluyor; Kos Adası (İstanköy) ipek dokuyor; Bergama ise değerli kumaşlar üretiyordu. İskenderiye'den organize bir şekilde hareket eden gemiler Karadeniz'e kadar varmakta ve düğüm noktasını teşkil eden Byzantion (İstanbul), Seleukia (Silifke), Sinop ve Rodos büyük pazarlar olarak önem kazanmaktaydı.⁷⁵

Hellenistik krallıkların bu dönemde siyasî bir güç haline gelen Roma ile mücadele içine girmeleri, onların sonunu getiren başlıca etken olmuştur. Selevkos Krallığı'nın M.Ö. 188 yılında imzaladığı Apameia Barış Antlaşması sonrası, krallığın toprakları Roma eliyle müttefikleri arasında taksim edilmiş, M.Ö. 146 yılında da Yunanistan ile beraber Roma Cumhuriyeti'nin Makedonya Eyaleti'ne dönüşmüştür. Ptolemaios Krallığı ise M.Ö. 31 yılında gerçekleşen Actium Savaşı'nda Roma'ya karşı yenilmesi üzerine son Hellenistik krallık da yıkılmıştır. Böylelikle Akdeniz dünyasının en kudretli siyasî gücü, M.Ö. 27 yılından itibaren imparatorluk niteliği kazanan Roma olmuştur.⁷⁶

⁷⁴ Mansel, **a.g.e.**, s. 500.

⁷⁵ Günaltay, **Yakın Şark IV**, s. 155; Mansel, **a.g.e.**, s. 499; Bahar, **a.g.e.**, s. 361.

⁷⁶ Tekin, **a.g.e.**, ss. 168-169.

1.2.6. Roma Döneminde Ticaret

Hellenistik çağın siyasî ve ekonomik başarılarına çizgi çeken Roma, daha M.Ö. 8. yüzyılda küçük bir şehir görünümündeydi. Fakat bu durum, M.Ö. 4. yüzyılda değişerek, sistematik gelişen büyüme faaliyetleri neticesinde şehir canlanmaya başladı. Roma Devleti, teşkilâtlanmasını tamamladıktan sonra Akdeniz’de varlık gösterme çabasına girmiştir. Bunun için ilk aşamada, M.Ö. 272 yılında İtalya’nın güneyine egemen olmuş, M.Ö. 168 yılından itibaren de Doğu Akdeniz üzerinde gücünü pekiştirmiştir. M.Ö. 146 yılında ise Roma’nın Kartaca Savaşları’nda galip gelmesiyle birlikte, Doğu ve Batı Akdeniz ticaretini kısmen eline geçirmiş, M.Ö. 44 yılında Anadolu’ya yerleşmesiyle de Akdeniz dünyasında lider konumuna yükselmiştir.⁷⁷

Roma İmparatorluğu’nun öne çıkan esas özelliklerinden bir tanesi, Akdeniz kavimler topluluğundan meydana geliyor olmasıdır. Bakıldığında, bütün Roma toprakları bu ticaret havzasının etrafındaki alanlara nüfuz etmiştir. Dolayısıyla imparatorluğun ayakta kalması da şüphesiz buradaki siyasal ve ekonomik birliğinin uyumuna ve güvencesine bağlıydı.⁷⁸ Bu açıdan Roma Barışı (Pax-Romano) ile Akdeniz havzası ve Yakın Doğu’daki ticarî faaliyetler çoğalmış, bu da ticaret akışı ve güvenliğini sağlamaya yaramıştır.⁷⁹ Zamanla aynı denizden istifade eden ülkeler arasında yakın ticaret ilişkileri kurulmuş, hem sanayi malları hem de doğal ürünlerin mübadelesi daha etkin hale gelmiştir. Bu durumun, daha çok ticareti geniş ölçüde ithalata dayanan Roma’ya faydası dokunmuştur. İhracat merkezi Anadolu ve Suriye, Roma dünyası için birer pazar konumuna sahiptiler. Suriye’nin dokumaları, şarapları, yağları, baharatları; İstanbul, Urfa, Antakya ve İskenderiye’nin dokumaları; Mısır, Afrika ve İspanya’nın buğdayı; İtalya ve Galya’nın şarapları; Mısır’ın parşömeni ticarete konu olan ürünlerden bazılarıydı.⁸⁰

Roma devrinde de ticaretin asıl faaliyet alanı, doğudan batıya uzanan yollar üzerindeydi. Ayrıca Karadeniz ve Akdeniz kıyılarındaki limanlar da Batı ile

⁷⁷ Tekin, **a.g.e.**, ss. 190-191, 201-203, 206; Güçlüay, **a.g.t.**, s. 31.

⁷⁸ Henri Pirenne, **Ortaçağ Kentleri**, (Çev. Şadan Karadeniz), İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, 13. Baskı, s. 11.

⁷⁹ Güçlüay, **a.g.t.**, s. 33.

⁸⁰ Pirenne, **a.g.e.**, ss. 11-12.

ticaretinin doğrudan yürütülmesine imkân tanıyordu. Güneyde Tarsus, Side, Attaleia (Antalya) ve Telmessos (Fethiye) limanları; kuzeyde Kizikos, Amisos (Samsun), Sinop ve Trabzon limanları, pek çok yolu kendisine bağlamakla, Roma'ya kadar varan kıyı ticaretinin kavşak noktaları sayılıyordu.⁸¹

Roma İmparatorluğu'nun geniş yüz ölçümünden kaynaklı geçirdiği Batı ve Doğu şeklindeki siyasal dönüşümde bile Akdeniz dünyası, ticaret merkezlerini birbirine yakınlaştıran tüccar sınıfı sayesinde, ekonomik anlamda kendini yenilemeye devam etmiştir.⁸²

1.2.7. Bizans Döneminde Ticaret

Roma İmparatorluğu'nun 395 yılında ikiye ayrılmasıyla Doğu Akdeniz ve Anadolu, Doğu Roma (Bizans) egemenliğine girdi. Bu sıralarda Batı, dahili sarsıntılar nedeniyle devamlı saldırılara uğrarken, Bizans ise Batılıların kendisiyle mücadele etmeyi düşünmedikleri Akdeniz'de güç ve itibarını korumaktaydı. Asya istikametinden gelen yolların son bulduğu liman şehirleri ve ticaretini de hala elinde tutuyordu. Fakat VII. yüzyılda İslâm'ın ortaya çıkışı ile stratejik açıdan önemli birçok toprağını terk etmek zorunda kaldı.⁸³

Elli yıl gibi kısa bir zamanda İslâm akınları, Çin Denizi'nden Atlantik Okyanusu'na; Mağrib'den Seyhun'a kadar yayılarak, doğu ve batı ticaretine aracılık edebilecek çok sayıda devletler meydana getirmiştir. Müslüman Araplar, ilk önce Sasani Devleti'ni yıktıktan sonra (637-644), sırasıyla Suriye (634-636), Mısır (640-642), Afrika (698), Anadolu'nun bir bölümü (647-740) ve İran'ı Bizans Devleti'nden koparıp aldı. Fetihlere devamla İspanya'ya varıldı (711).⁸⁴ Araplar, karadaki başarılarını denize de taşıyarak, hâkimiyetlerini daha da pekiştirdiler. IX. yüzyılı

⁸¹ Ramsay, **a.g.e.**, s. 59.

⁸² Pirenne, **a.g.e.**, ss. 19-20.

⁸³ Wilhelm Heyd, **Yakın- Doğu Ticaret Tarihi**, (Çev. Enver Ziya Karal), TTK Yay., Ankara, 2000, 2. Baskı, ss. 27-28; Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, (Çev. Fikret Işıltan), TTK Yay., Ankara, 2019, 10. Baskı, s. 65.

⁸⁴ Alexander Vasiliev, **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, (Çev. Tevabil Alkaç), Alfa Yay., İstanbul, 2016, ss. 248-249; Claude Cahen, **Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı**, (Çev. Mustafa Daş), Yeditepe Yay., İstanbul, 2010, s. 7; Pirenne, **a.g.e.**, s. 25; Ostrogorsky, **a.g.e.**, ss. 102-103, 108, 131, 146.

kapsayan dönemde, Balear adaları, Korsika, Sardinya, Sicilya (827-902), Girit (825-961) ve Rodos'u ele geçirdiler. Taormina'nın 902 yılında düşmesiyle de Sicilya tamamen Müslümanların idaresine geçti. Tunus (698-703), Kahire (973), Mehdiye şehirlerinde yeni limanlar kurdular ve Palermo (837) tersanesi de ana üsleri oldu.⁸⁵

Müslümanların X. yüzyıla doğru aşamalı olarak seyreden siyasî düşüşü, VII. ve VIII. yüzyılda Bizans'ın bütünlüğüne karşı süregelen tehditkar tavrın son bulması izledi.⁸⁶ Bizans, 961 yılında ileri karakolu olan Girit'i almış, Kıbrıs ve Rodos hâkimiyetini yeniden sağlaması ile Ege Denizi'ne bağlanan yolların kilidini elinde tutmuştur.⁸⁷ Batılılar ise Akdeniz'e hâkim olmanın teminatı gördükleri Sardinya'yı 1022, Sicilya'yı 1058, Korsika'yı 1091 yılında zapt etmiş ve buralardaki ticarî taşımacılık zamanla onların kontrolü altına girmiştir. Sonuç olarak Müslümanların Batı'yı ablukaya almalarını sağlayan hareket üslerinin yeniden el değiştirmesiyle Suriye, Mısır ve Ege Denizi adalarındaki limanlarda ticarî faaliyetler süratle artmaya başlamıştır.⁸⁸

Akdeniz: Fenikeliler, Yunanlılar ve Romalılar vasıtasıyla doğunun kültür ve medeniyetini batıya aktaran Avrupalılar için hayati bir öneme sahipti. Fakat İslâm akınları, alışlagelmiş düzenin tersine bir durum ortaya çıkarmıştır. Kendi kaynaklarıyla idare etmeye zorlanan Avrupalılar, ticaretin ağırlık merkezi Akdeniz kıyılarından uzaklaşarak, kuzeye yönelmiştir.⁸⁹ Bu gelişme, doğu-batı arasındaki ilişkilerin yürütülmesine imkân veren başlıca yolları barındıran Bizans Anadolu'suna ciddi faydalar sağladı.⁹⁰ Nitekim Kızıldeniz ve Basra yolunun Hristiyanlara kapanması üzerine Hint ticareti, Karadeniz-Kafkasya hattına kaydı. Yakın Doğu emtiası, Hazar Denizi'ni aşarak Aras Nehri boyunca devam eden, ardından Karadeniz kıyılarına ulaşan ve buradaki limanlardan kuzeye çıkan yoldan taşınmaya başlandı. Öyle ki IX. ve X. yüzyılda Bizanslı tacirler Karadeniz'e açılırken, Trabzon

⁸⁵ Herbert Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi*, C. I, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay - Osman Aydoğuş), Teori Yay., Ankara, 1985, s. 75; Cahen, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, s. 7; Vasiliev, *a.g.e.*, s. 352; Pirenne, *a.g.e.*, s. 30; Ostrogorsky, *a.g.e.*, ss. 192, 195, 239.

⁸⁶ Vasiliev, *a.g.e.*, s. 317.

⁸⁷ Fernand Braudel, *Uygurhıkların Grameri*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi, Ankara, 1996, ss. 80-81.

⁸⁸ Pirenne, *a.g.e.*, s. 72.

⁸⁹ Pirenne, *a.g.e.*, s. 27.

⁹⁰ Akdağ, *a.g.e.*, s. 431.

en işlek limanlardan birisine dönüştü.⁹¹ Bizans Devleti, Kuzey ve Güney Asya ürünlerinin bir bölümünü, Kırım'da ileri karakol olarak meydana getirdikleri Kereç ve Cherson şehirlerinden temin ediyorlardı. Özellikle şeker ihtiyacını karşıladıkları balı, kürkü ve köleyi bu pazarlardan satın almaktaydı.⁹² Diğer yandan Müslüman ülkeleri için de tedarik edilmesi gereken pek çok mal bulunuyordu. Kalay, madeni eşya, kürk, köle, silah, kereste ve yünlü kumaş gibi malların bir kısmı, Avrupa'dan Rusya'ya getirildikten sonra erişilebiliyordu.⁹³ Bu istikametlerde gelişen ticaretin önemini, Rusya'da keşfedilen çok sayıdaki Arap ve Bizans sikkelerinden anlamak mümkündür.⁹⁴

1.3. Selçuklu İktisadî Yapısının Oluşmasına Yönelik Faaliyetler

Türkiye Selçuklu sultanları, Anadolu'nun yurt edilmeye çalışıldığı dönemde dahi askerî hareketleri iktisadî ve ticarî çıkarlar doğrultusunda gerçekleştirmişler ve fetihleri de bu çerçevede değerlendirmişlerdir. Bu düşüncenin tabii sonucu olarak stratejik öneme sahip bölgeler veya kaynaklar, fetih hareketlerinin yönünü tayin etmiştir. Bu amaçla hareket eden ve ilk örneğini veren ise Sultan I. Rükneddin Süleymanşah (1075-1086) olmuştur. Suriye hâkimi Atsız ile giriştiği mücadelede başarısız olan Süleymanşah, kendi emniyetini sağlamak ve faaliyetlerini gerçekleştirebilmek amacıyla daha uygun şartlarda bulunan Anadolu'ya çekilmiştir. Bölgede Selçuklu şehzadesinin veya otoritesinin bulunmaması, onun hızla fetih hareketlerine girişmesinde etkili oldu.⁹⁵ Süleymanşah, Marmara Denizi'ne kadar ilerleyerek, İstanbul'un hemen yanında sağlam surlarla çevrilmiş olan İznik şehrini 1075 yılında fethetti.⁹⁶ Burayı Türkiye Selçuklu Devleti'nin başkenti yaparak, Bizans'a karşı en yakın hareket üssü haline getirdi.⁹⁷

⁹¹ Heyd, **a.g.e.**, ss. 6, 13-14, 50; Güçlüay, **a.g.t.**, s. 35.

⁹² Pirenne, **a.g.e.**, ss. 42-43; Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 68; Heyd, **a.g.e.**, ss. 13-14.

⁹³ Heaton, **a.g.e.**, s. 77.

⁹⁴ Pirenne, **a.g.e.**, s. 43.

⁹⁵ Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 83.

⁹⁶ İznik'in fethi ve dolayısıyla Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluş tarihi netlik kazanmamış konular arasındadır. Müellifler tarafından 1078-1081 yıllarını kapsayan farklı fikirler ileri sürülmüştür. Bu konuda İ. Kafesoğlu 1078 yılını, M. Halil Yinanç 1080 yılını, yine Z. V. Togan da 1081 yılı olarak ele almıştır (İbrahim Kafesoğlu, **Selçuklu Tarihi**, MEB Yay., İstanbul, 1972, s. 89; Kafesoğlu, "Melikşah", **İA.**, C. 7, MEB Yay., İstanbul, s. 668; Yinanç, **Türkiye Tarihi**, I, s. 109; Togan, **a.g.e.**, s.

Süleymanşah, İznik'in fethi ile devletini genişletmeye çalışırken, Bizans ise iç savaşlar ve taht kavgaları ile uğraşmaktaydı. Bizans'ın içinde bulunduğu buhrandan faydalanan Süleymanşah, 1080 yılı civarında devletin sınırlarını Marmara, Karadeniz ve Akdeniz istikametinde genişletti. Kısa sürede Bursa ve Kocaeli Yarımadası'nı ele geçirdi. İstanbul Boğazı'na kadar ulaştıktan sonra Üsküdar ve Kadıköy dahil olmak üzere boğazın Anadolu yakasına hâkim oldu. Hattâ İstanbul Boğazı'nın Anadolu sahilinde kurulan gümrük daireleriyle boğazdan geçen gemilerden vergi dahi almıştır.⁹⁸

Süleymanşah'ın takip ettiği başarılı fetih hareketleri, 1080 yılında Türkmen kitlelerinin Azerbaycan'dan Anadolu'ya gelmesini sağlamış ve ülkede Türk nüfusu hızla çoğalmıştır. Öte yandan Bizans'ın Ermenilere, Süryanilere, Gürcülere ve Râfizi Mezhebi'ne bağlı olan yerli halklara karşı izlediği Ortodokslaştırma ve Rumlaştırma siyaseti, bu halkların Selçuklu yönetimi altında birleşmesinde etkili olmuştur. Ayrıca Süleymanşah, büyük toprak sahiplerinin hizmetinde olan esir veya köylülere uyguladığı mîrî toprak rejimi sayesinde, hürriyetlerine kavuşuyorlar ve mülkiyete sahip oluyorlardı.⁹⁹

1081 yılında Bizans tahtında meydana gelen değişiklikle imparatorluğunu ilân eden I. Aleksios Komnenos, doğudan ülkesinin sınırlarını tehdit eden Selçukluları boğazlardan uzaklaştırmak amacıyla tedbirler almaya koyuldu. İmparator Aleksios, uyguladığı gece baskınları ile kısmi başarı sağlasa da istediği sonucu elde edemedi. Bizans'ın Balkanlardaki kötü durumunu da değerlendiren Aleksios, Süleymanşah'a önemli miktarda para veya vergi vermek suretiyle taraflar

---

202). Fakat Arap müelliflerden Azîmî ve İbn Şeddad, kesin bir ifadeyle İznik'in 1075' de ele geçirildiğini söylerler. Bu bilgilerin Bizans kaynakları tarafından da teyid edilir mahiyette olduğunu belirten Osman Turan ise 1078'de şehrin zaten Türk idaresinde bulunduğunu, dolayısıyla fethin de 1075'de gerçekleştiğini savunmuştur (**Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 84).

⁹⁷ Anna Komnena, **Alexiad: Malazgirt'in Sonrası**, (Çev. Bilge Umar), İnkılâp Kitapevi, İstanbul, 1996, ss. 24, 126; Ali Sevim, **Anadolu Fatih Kutalmışoğlu Süleymanşah**, TTK Yay., Ankara, 1990, s. 26; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 84; Yinanç, **Türkiye Tarihi**, I, s. 109; Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 323.

⁹⁸ Yusuf Ayönü, **Selçuklular ve Bizans**, TTK Yay., Ankara, 2021, 3. Baskı, ss. 71-73; Claude Cahen, **Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi (XI. Yüzyılın İkinci Yarısı)**, (Çev. Yaşar Yücel - Bahaeddin Yediyıldız), TTK Yay., Ankara, 2021, 3. Baskı, ss. 42-43; Anna Komnena, **Alexiad**, ss. 25, 126; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, ss. 84-85, 90; Sevim, **Süleymanşah**, s. 27; Yinanç, **Türkiye Tarihi**, I, s. 109; Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 323.

⁹⁹ Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 86; Sevim, **Süleymanşah**, s. 27.

arasında bir antlaşma imzalandı (1081). Böylece Selçuklular, sınır olarak kabul edilen İzmit Körfezi'nden Marmara Denizi'ne akan Drakon Suyu'na kadar çekilmiştir. Bu antlaşma neticesinde Süleymanşah, Marmara Denizi sahillerine kadar bütün Anadolu'ya fiili olarak hâkim olduğunu Bizans'a kabul ettirmiştir. Sükûnetin sağlanmasıyla Süleymanşah, yönünü güneye çevirme fırsatı bulmuştur.¹⁰⁰

Ermenilerin Anadolu'nun güneyinde prenslik kurmaları, Türkiye Selçuklu Devleti için önemli bir sorun teşkil ediyor ve Süleymanşah'ı doğu yönünde hareket etmeye zoruyordu.¹⁰¹ Süleymanşah, zaman kaybetmeden, 1082 yılında Çukurova (Kilikya) bölgesine gelerek, Tarsus'u ele geçirdi. Ertesi yıl 1083'de Adana, Misis, Anazarba ve civar bölgelerin tamamı hâkimiyeti altına aldı. 1084 yılında İznik'in idaresini emirlerinden Ebû'l-Kasım'a devrederek Antakya üzerine sefere çıktı ve bu şehri de fethetti. Fakat Süleymanşah'ın genişleme siyaseti, Suriye bölgesini tehdit eder hale gelmiş, bu da Büyük Selçuklu Devleti ile çatışmasına neden olmuştur. Süleymanşah, Halep hâkimi Şerefüddeve Müslim ile giriştiği mücadelede başarılı olmuşsa da 1086 yılında Melik Tutuş ile giriştiği savaşta yenilerek hayatını kaybetmiştir.¹⁰²

Süleymanşah, Antakya seferine çıkmadan önce Anadolu'nun farklı bölgelerine emirler tayin etmişti. Bu emirler arasından İznik ve çevresinin idaresini elinde tutan Ebû'l-Kasım, kısa zamanda kuvvet kazanarak hükümdarlığını ilan etti. O, ilk iş olarak, kardeşi Ebû'l-Gâzi'yi Kapadokya bölgesine vali olarak görevlendirdi. Bu sırada Bizans'ın Normanlarla mücadelesini fırsata çeviren Ebû'l-Kasım, 1081 yılında imzalanan Drakon Suyu antlaşmasını yok sayarak, İstanbul

¹⁰⁰ Anna Komnena, *Alexiad*, ss. 124-126; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, ss. 90-91; Sevim, *Süleymanşah*, s. 30; Yinanç, *Türkiye Tarihi*, I, s. 114; Ayönü, *a.g.e.*, ss. 74-75.

¹⁰¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, TTK Yay., Ankara, 2019, 2. Baskı.

¹⁰² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, C. X, (Çev. Abdülkerim Özeydin), Bahar Yay., İstanbul, 1987, s. 128; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. I, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK Yay., Ankara, 1987, 2. Baskı, ss. 329-332; Süryani Mihail, *Süryani Patrik Mihail'in Vekayinâmesi*, II. Kısım (1042-1195), (Çev. Hrant D. Andreasyan), TTK Kütüphanesi Basılmamış Nüsha, ss. 30-31; Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel (Selçuklular Tarihi)*, C. II, (Haz. Ali Öngül), Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2017, ss. 16-18; Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (Çev. Hrant D. Andreasyan), TTK Yay., Ankara, 2019, 4. Baskı, ss. 161-164, 168-169; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, ss. 14-15; Anna Komnena, *Alexiad*, ss. 194-195; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, ss. 98-104; Sevim, *Süleymanşah*, ss. 30-33; Yinanç, *Türkiye Tarihi*, I, ss. 116-117, 120-123; Ersan, *a.g.e.*, s. 110.

yakınına ve Marmara kıyılarına varan askerî harekâtlar düzenledi. İmparator Aleksios, karşı saldırıya geçerek Ebû'l-Kasım'ı durdurmak ve barışa zorlamak istemişse de başarı sağlayamadı (1085-1086). Bizans aleyhindeki faaliyetlerini ısrarla sürdüren Ebû'l-Kasım, Marmara kıyılarına düzenlediği akınlarda ele geçirilen Gemlik (Kios) limanında, donanma için gemi inşasına başladı. Diğer yandan onun, Bizans için bir diğer tehlike olan İzmir hâkimi Çaka Bey ve Peçenekler ile ilişkiler kurması, İmparator Aleksios'u endişeye düşürdü. Harekete geçen Aleksios, Butumites idaresindeki donanmayı Kios üzerine gönderirken, aynı sırada Tadik (Tadikios) idaresindeki kara ordusunu da İznik üzerine gönderdi. Bizans donanması yapımı süren gemileri yangına verirken, Tadik ise Ebû'l-Kasım'ın İznik'e kadar çekilmesini sağladı.¹⁰³

Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah, Anadolu'daki Selçuklu emirlerini itaat altına almak ve İznik'i kendi hâkimiyetine geçirmek amacıyla 1086-1087 yılları arasında Emir Porsuk idaresindeki orduyu Anadolu'ya gönderdi. Bu kötü haber, hem İstanbul hem de İznik üzerinde telaşa neden oldu. Aleksios, bu tehlikeyi engelleyebilmek için Ebû'l-Kasım ile ortak hareket etmeye karar verdi. Bu fırsatı kaçırmayan Ebû'l-Kasım, Bizans ile anlaşma yolunu tutarak davet edildiği İstanbul'a gitti. Daha sonra İznik'e gelerek burayı kuşatan Emir Porsuk, Bizans kuvvetlerinin yardımı gelmesi üzerine çekilmeye mecbur kaldı. Diğer taraftan Sultan Melikşah, Porsuk'tan sonra emirlerinden Bozan'ı İznik üzerine görevlendirdiyse de başarılı olamadı ve Ulubat Gölü civarına çekildi. Ebû'l-Kasım, bu şartlar içerisinde daha fazla direnemeyeceğinin farkına vararak, yerine kardeşi Ebû'l-Gâzi'yi vekil bıraktıktan sonra af dilemek ve İznik'in kendisine bırakılması amacıyla Melikşah'ın yanına gitti. Ancak olumlu bir sonuç alamadan İsfahan'dan geri dönen Ebû'l-Kasım, yolda Emir Bozan tarafından ele geçirilerek öldürüldü (1092).¹⁰⁴

¹⁰³ Işın Demirkent, **Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan**, TTK Yay., Ankara, 2020, 3. Baskı, ss. 1-2, 4; Anna Komnena, **Alexiad**, ss. 197-199; Cahen, **Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi**, ss. 46-51; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 114; Sevim, **Süleymanşah**, s. 39; Ayönü, **a.g.e.**, ss. 78-80.

¹⁰⁴ Anna Komnena, **Alexiad**, ss. 201-204; Urfalı Mateos, **Vekayinâme**, s. 178; Cahen, **Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi**, ss. 51-52; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, ss. 114-117; Sevim, **Süleymanşah**, s. 39-40; Demirkent, **I. Kılıç Arslan**, ss. 4-6; Ayönü, **a.g.e.**, ss. 80-85; Kafesoğlu, **a.g.m.**, s. 668.

Bu olaylar yaşanırken Süleymanşah'ın emirlerinden olan Karatekin, Antakya seferi sırasında Anadolu'da fetihler yaparak Kastamonu, Çankırı ve Sinop'u ele geçirmişti. Ancak Emir Bozan'ın faaliyetleri yüzünden zor duruma düşen Karatekin, Sinop ve diğer sahil bölgelerinden çekilmiştir. Durumdan istifade eden Bizans ise Sinop'a hâkim olmuştur.¹⁰⁵

Süleymanşah'ın ölümü üzerine İzmir ve çevresinde Çaka Bey tarafından bağımsız bir Türk beyliği kurulmuştu. Bizans'a karşı gerçekleştirilen akınlar sırasında Bizans kumandanı Aleksandros Kabalika tarafından esir alınan Çaka Bey, İmparator Nikephoros Botaniates'e (1078-1081) sunulmuştur. 1081 yılında İmparator Aleksios Komnenos'un tahta çıkması ile kendisini tehlikede gören Çaka Bey, İstanbul'dan kaçarak İzmir'i ele geçirmiş ve burada beyliğini kurmuştur.¹⁰⁶

Beyliğini güçlendirme imkânı bulan Çaka Bey, Rumlarla olan yakın ilişkisi ve tecrübeleri sayesinde, donanma yapımına girişti. Mâhir ustaların yardımıyla 40 gemiye sahip olan Çaka Bey, denize açılarak fetihlere başladı. Kısa zamanda sahil şehirlerinden olan Urla ve Foça'yı aldıktan sonra yönünü adalara çevirdi. Midilli, Sisam, Sakız, Rodos ve İstanköy'ü fethetti. Aleksios, onun bu faaliyetler karşısında Niketas Kastamonites idaresinde bir donanma gönderdiyse de Çaka Bey donanmayı mağlûp etti ve bir kısmını da ele geçirdi (1088-1089). Bu zafer, Türklerin Bizans karşısında başarı sağladıkları ilk deniz savaşıdır.¹⁰⁷

Üstünlüğü elinde tutmaya devam eden Çaka Bey, Anadolu' da Ebû'l-Kasım ile Balkanlarda Peçenekler ile anlaşarak ortak bir cephe kurmaya ve kuvvetlenmeye çalışıyordu. Onun bu planının farkına varan Aleksios, 1091 yılında Kumanlarla anlaşarak Peçenekleri imha etti. Bu sırada adalar üzerinde faaliyetlerine devan eden Çaka Bey, müttefiki Peçenekleri kaybetmesine rağmen mücadelesinden vazgeçmedi. Öte yandan Aleksios, Yuhannes Dukas'ı karadan ve Kostantinos Dalassenos'u da

¹⁰⁵ Anna Komnena, *Alexiad*, s. 196; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 96; Sevim, *Süleymanşah*, s. 28; Ayönü, *a.g.e.*, s. 83.

¹⁰⁶ Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, TTK Yay., Ankara, 2020, 5. Baskı, s. 180; Mücteba İlgürel, "Çaka Bey", *DİA*, C. 8, İstanbul, 1993, s. 187; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, ss. 117-119; Demirkent, *I. Kılıç Arslan*, s. 6; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 332.

¹⁰⁷ Anna Komnena, *Alexiad*, ss. 229-230; Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 180; Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, s. 52; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, ss. 119-120; Demirkent, *I. Kılıç Arslan*, s. 7; İlgürel, *a.g.m.*, s. 187.

denizden Çaka Bey üzerine gönderdi (1092). Midilli Adası'nda başlayan ve uzun süren savaşlar sonucunda Türk donanması yok edildi ve Çaka Bey'de İzmir'e çekilmeye mecbur kaldı. Ancak Bizans'ın yönünü, Girit ve Kıbrıs'da patlak veren isyanlara çevirmesi, Çaka Bey'e güçlenme fırsatı verdi. O, bu defa, karadan Çanakkale Boğazı'na kadar ilerledi ve Edremit'i aldı. Daha sonra stratejik noktada bulunan ve gümrük şehri olan Abidos'u (Abydos) kuşatması, İstanbul'u tehlikeye soktu. Bizans'ın saldırıya geçerek Türk topraklarında işgâle kalkışması, gün geçtikçe başarılarına yenisini eklemek arzusunda olan Çaka Bey'i, daha da gayretlendirdi. O, ittifak tesis edebilmek için Sultan I. Kılıç Arslan'a kızını verdi. Bu sayede, sağlam bir müttefik kazanan taraflar, Bizans'a karşı mücadeleye başladı. Fakat Çaka Bey'in sonu gelmeyen yayılcı faaliyetleri, kısa süre sonra hem damadı Sultan I. Kılıç Arslan'ı hem de İmparator Aleksios'u rahatsız etti. Aleksios, Kılıç Arslan'a bir mektup yolladı ve kayınpederine karşı kışkırttı. Çaka Bey'in devamlı olarak güçlenmesini kendi hâkimiyet sahası için engel olarak gören Kılıç Arslan, Aleksios'un ittifak talebini kabul etti. Böylece karadan ve denizden sıkıştırılan Çaka Bey, amacını öğrenmek için görüşmeye gittiği sultanın yanında, bir ziyafet sırasında öldürüldü. (1093). Çaka Bey'in ölümüyle birlikte yönetiminde bulunan bölgeler, kardeşi Yalvaç ve diğer emirlerin idaresinde varlığını sürdürdü. Fakat I. Haçlı Seferi'nden faydalanan Aleksios, İzmir ve Ege adalarını güçlük çekmeden ele geçirmeyi başardı.¹⁰⁸

Sultan Melikşah'ın 1092 yılında ölmesi üzerine ortaya çıkan taht kavgaları, Süleymanşah'ın oğlu Kılıç Arslan'ın serbest kalmasını sağladı. Anadolu'ya dönen Kılıç Arslan, İznik'e geldi ve idareye hâkim olan Ebû'l Gâzi'nin yönetimi devretmesiyle tahta oturdu. İznik'i kendisine payitaht yapan Kılıç Arslan, Ebû'l-Gâzi'yi şehrin komutanlığından azletti ve yerine Emir Muhammed'i Beylerbeyi olarak göreve getirdi.¹⁰⁹ Böylece altı yıl boyunca (1086-1092) başsız kalan Türkiye Selçuklu Devleti, Kılıç Arslan'ın sultan unvanını almasıyla yeniden canlandı.

¹⁰⁸ Anna Komnena, *Alexiad*, ss. 231-234, 248, 250-252, 265-271; Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, ss. 180-182; Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, s. 53; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, ss. 120-127; Demirkent, *I. Kılıç Arslan*, ss. 7-8, 17, 19-20; Ostrogorsky, *a.g.e.*, ss. 332-333; İlgürel, *a.g.m.*, ss. 187-188.

¹⁰⁹ Anna Komnena, *Alexiad*, s. 206; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 126; Demirkent, *I. Kılıç Arslan*, s. 17

Sultan I. Kılıç Arslan (1192-1107), Beylerbeyi Muhammed'i Marmara sahillerine gönderek, Ulubat Gölü ile Kapıdağ bölgelerini ele geçirdi. Fakat bu üstünlük, Bizans'ın Emir Muhammed'i bozguna uğratarak esir almasıyla sona erdi.¹¹⁰ Kılıç Arslan, Çaka Bey'e karşı daha önce zikrettiğimiz nedenlerden ötürü Bizans ile barış yaparak ve ülkenin batısını güvenceye aldıktan sonra 1097 yılında Malatya'yı muhasara etti. Bu tarihte, şehrin idaresi Ermeni Gabriel'in elinde bulunuyordu. Tam bu sırada Haçlı ordusunun Anadolu'ya geçerek İznik'e vardıklarını haber alan Kılıç Arslan, kuşatmayı kaldırıp derhal İznik'e ulaştı.¹¹¹ Selçuklu sultanı ani bir saldırıyla kuşatmayı kırmak istemişse de başarılı olmadı ve geri çekildi. Bu vaziyet üzerine Türkler, Haziran 1097'de İznik'i Bizans'a teslim etti.¹¹²

Diğer yandan Kılıç Arslan, Anadolu'da ilerleyen Haçlı ordusuna karşı istenilen başarıyı gösteremedi. 1097 yılında Haçlıların saldırısı ile Eskişehir ve Ereğli'de bozguna uğrayan Türkler, ağır bir darbe aldı ve direnme gücü kırıldı. Batı Anadolu'da hâkimiyeti kaybeden Kılıç Arslan, İç Anadolu'ya çekilerek payitahtı Konya'ya taşıdı. Bu durumdan istifade eden Bizans ise Adalar Denizi ve Marmara sahillerini ele geçirdi. Ayrıca Karadeniz'deki bazı kıyı bölgelerine de sahip oldu. Kılıç Arslan, I. Haçlı ordularının Anadolu'da tehdit ve tahrip edici faaliyetleri karşısında yeterince direnememişse de 1101 yılında yeniden harekete geçen Haçlı kuvvetlerini Konya, Ereğli ve Merzifon'da mağlûp ederek, Anadolu'da Selçuklu hâkimiyetini tekrar tesis etti.¹¹³ Bu başarılar üzerine İmparator Aleksios, Kılıç Arslan ile bir anlaşmaya varılması gereği duydu. Nitekim daha sonra Marmara sahilleri, İzmir ve Antalya'nın Bizans'ta kalmasına karar verilirken, buna karşılık Bizans'ın işgâl ettiği diğer yerler ise Selçuklulara bırakıldı.¹¹⁴

¹¹⁰ Anna Komnena, *Alexiad*, ss. 207-209; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 127; Demirkent, *I. Kılıç Arslan*, s. 18.

¹¹¹ Urfalı Mateos, *Vekayinâme*, ss. 187-190; Abû'l-Farac, *Tarih*, I, ss. 335-336; Süryani Mihail, *Vekayinâme*, s. 46; Anna Komnena, *Alexiad*, s. 325; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, ss. 127-128.

¹¹² Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 1997, ss. 30-34; Demirkent, *I. Kılıç Arslan*, ss. 30-32; Urfalı Mateos, *Vekayinâme*, s. 190; Anna Komnena, *Alexiad*, ss. 325-329; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, ss. 129-130.

¹¹³ Komnena, *Alexiad*, ss. 331-333, 336-339, 347; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, ss. 130-134; Demirkent, *I. Kılıç Arslan*, ss. 33-50; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, ss. 62, 64-67, 70-72.

¹¹⁴ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 134; Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 116.

Bu antlaşmadan sonra batıda istikrarı sağlayan Kılıç Arslan, doğu ile ilgilenme imkânı buldu. O, ilk iş olarak 1103 yılında Haçlıların baskısına uğrayan Elbistan ve Maraş'ı ele geçirdi.¹¹⁵ Daha sonra Dânişmendli Gümüştekin Ahmed Gazi idaresinde bulunan Malatya'yı 1105 yılında kuşattı ve buranın teslim edilmesiyle şehre hâkim oldu. Aynı yıl içerisinde, Doğu Anadolu Türk beylerini kendisine tâbi kıldı. Ardından beraberindeki emirler ile birlikte Urfa Haçlı Kontluğu'na sefer düzenledi ve 1106 yılında Urfa'yı kuşattı. Tam bu sırada Musul hâkimi Çökermiş'in adamları, Harran'ın sultana bırakılacağını söylemesi üzerine kuşatmayı kaldıran Kılıç Arslan, Harran'a vardı ve şehri teslim aldı. Öte yandan Musul ve civarına tayin edilen Büyük Selçuklu emiri Çavlı, Çökermiş'i mağlûp edip öldürmesi üzerine şehrin önde gelenleri, Kılıç Arslan'ı Musul'a davet etti. Harekete geçen sultan, şehre girdi ve hutbeyi kendi adına değiştirdi. Fakat 1107 yılında Çavlı ile savaşa girişen Kılıç Arslan, yenilgiden kaçamadı ve Habur suyunu geçmeye çalışırken boğularak öldü.¹¹⁶

Kılıç Arslan'ın 1107 yılında ölümünün ardından, Anadolu'da siyasî güç dengesi yeniden şekillendi. Bu tarihte Dânişmendlilerin başında bulunan Emir Gazi, daha önce Selçuklu tâbiyetini kabul etmiş bulunuyordu. Fakat Kılıç Arslan'ın ölümü üzerine ortaya çıkan otorite boşluğu ve şehzadeler arasındaki iktidar mücadelesi, Emir Gazi'yi harekete geçirdi. Hâkimiyet alanını büyütmeyi ve beyliğini yeniden güçlendirmeyi hedefleyen Emir Gazi, taht kavgasına girişen Şahinşah'a karşı damadı olan Mesud'a destek verdi ve onun Türkiye Selçuklu sultanı olmasını sağladı (1116). Böylece Dânişmendliler, Anadolu'da tekrar siyaseten üstün duruma geldiler.¹¹⁷

I. Mesud'un (1116-1155) saltanat yılları, devletin toparlaması ve Anadolu'da Selçuklu hâkimiyetinin tesis edilmesine yönelik gayretlerle geçti. Bu zaman zarfında saltanatının ilk devirlerini, kayınpederi Emir Gazi'nin nüfuzu altında sürdürdü. Anadolu'da meydana gelen olaylar karşısında giderek müdahaleci davranan Emir

¹¹⁵ Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 135.

¹¹⁶ Abû'l-Farac, **Tarih**, II, ss. 345-347; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târih**, X, ss. 339-345; Münecimbaşı, **Câmiu'd-Düvel**, II, ss. 20-21; Urfalı Mateos, **Vekayinâme**, ss. 229-230; Süryani Mihail, **Vekayinâme**, ss. 51-53; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, ss. 135-138; Demirkent, **I. Kılıç Arslan**, ss. 58-63.

¹¹⁷ Mükrimin Halil Yinanç, "Dânişmendliler", **İA**, C. 3, MEB Yay., s. 469; Abdülkerim Özaydın, "Dânişmendliler", **DİA**, C. 8, İstanbul, 1993, s. 470; Erdoğan Merçil, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2013, 8. Baskı, s. 229; Muharrem Kesik, "Türkiye Selçukluları İle Dânişmendliler Arasındaki İlişkiler", **Türkler**, C. 6, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 920.

Gazi, Sultan Mesud ile birlikte Malatya üzerine yürüdü ve 1124 yılında şehri ele geçirdi. Daha sonra Sultan Mesud, 1126-1127 yılları arasında kardeşi Melik Arab ile giriştiği mücadelede, Emir Gazi'nin desteğini aldı ve onu mağlûp ederek kaçmasını sağladı. Bu sayede Ankara ve Kayseri'ye de zapt eden Emir Gazi, damadı Sultan Mesud'a bıraktığı Konya ve civarı hariç, Fırat'tan Sakarya'ya kadar olan Selçuklu torakları üzerinde hâkimiyet kurdu. Anadolu'nun en kudretli devleti haline gelen Dânişmendliler, 1129 yılında ise Ankara, Çankırı, Kastamonu ve Karadeniz sahillerini idare altına aldı. 1129-1133 yılları arasında yaşanan Dânişmendliler-Bizans mücadelesi, Karadeniz sahilleri ve Kastamonu bölgesinin devamlı el değiştirmesinde etkili oldu. 1130 yılında Çukurova seferine çıkan Emir Gazi, Antakya Prensi II. Bohemund'u yenilgiye uğrattı ve öldürdü. Bir yıl sonrada Ermeni Kralı I. Leon üzerine giderek itaatini sağladı.¹¹⁸

Bizans İmparatoru II. Ioannes Komnenos, Emir Gazi'den sonra başa geçen Melik Muhammed'in içinde bulunduğu taht kavgalarından faydalanarak, 1135 yılında Kastamonu ve Çankırı'yı ele geçirdi. Ancak Sultan Mesud ile ittifak kuran Melik Muhammed, imparatorun geri çekilmesinin ardından, bu bölgelere yeniden hâkim oldu. Ioannes Komnenos'un 1137 yılında çıktığı Kilikya seferini fırsat bilen Melik Muhammed ile Sultan Mesud, fetihlerini ilerleterek, Karadeniz sahilleri ve Sakarya yörelerine kadar götürdü. Kendisinden sonra Dânişmendlilerin Sivas koluna hâkim olan kardeşi Yağıbasan ise 1155 yılında Bafra ve Ünye'yi ele geçirdi. Fakat bu bölgeler Bizans'a ittifak dahilinde geri verildi.¹¹⁹

Sultan Mesud, uzun süren saltanatı boyunca önemli görevleri yerine getirmekle beraber, şiddetli mücadeleler sonucunda devletin kurulmasını sağlamış ve Anadolu'nun yurt tutulmasında etkin bir yere sahip olmuştur. O, Dânişmendlilerin parçalanmasıyla birlikte Kayseri, Sivas ve Malatya kollarını kendisine tâbi kıldı ve

¹¹⁸ Ioannes Kinnamos, **Historia (1118-1176)**, (Haz. Işın Demirkent), TTK Yay., Ankara, 2020, 2. Baskı, ss. 11-12; Niketas Khoniates, **Historia: Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri**, (Çev. Fikret Işıltan), TTK Yay., Ankara, 2020, 2. Baskı, ss. 12-13, 20; Faruk Sümer, "I. Mesud", **DİA**, C. 29, Ankara, 2004, s. 340; Merçil, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, ss. 229-230; Yinanç, "Dânişmendliler", ss. 469-470; Özaydın, **a.g.m.**, s. 470; Kesik, **a.g.m.**, ss. 921-923.

¹¹⁹ Ioannes Kinnamos, **Historia**, ss. 13, 33-36; Niketas Khoniates, **Historia**, ss. 13, 20-21; Merçil, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, s. 230; Sümer, "I. Mesud", s. 340; Yinanç, "Dânişmendliler", ss. 471-472; Özaydın, **a.g.m.**, s. 471; Kesik, **a.g.m.**, ss. 924, 928.

hâkimiyeti altına aldı. Böylece Anadolu'daki siyasî üstünlük, yeniden Selçuklulara geçmiş oldu. Ayrıca Sultan Mesud, 1146-1147 yıllarında baş gösteren Bizans ve II. Haçlı taarruzları karşısında, devletini yok olmaktan kurtardığı gibi Anadolu'da yeni bir dönemin kapılarını aralamış oldu.

1.4. Haçlı Seferleri'nin Dönemin Ticaretine Olan Etkileri

Ticaret, bir devletin iktisadî mevcudiyetini merkeze almakla birlikte, sosyal ve siyasî amillerin de ticaret üzerinde etkin bir rol oynadığı hiç kuşkusuz bilinmektedir. Meydana gelen bu amillerin birbiri ile bağı bulunmakta, bir alanda oluşan huzursuzluk ve başarısızlık diğer alanlarda yansımaktadır. Nitekim ticarî faaliyetlerin kolay işleyebilmesi, siyasî ve sosyal istikrarın düzende oluşuna işaret ettiği gibi bu alanlarda yakalanan başarı da, o ülkenin ticarî canlılığına katkı sağlamaktadır. Gereken şartların oluşmadığı devirlerde ise ticarete aksamalar meydana gelmektedir.

Bahsi geçen konunun yanı sıra hem devlet olarak hem de ferdi olarak verilen kararlardan bağımsız gelişen olaylar da yaşanmaktadır. Tam bu noktada, ele alınan dönem içerisinde ön plana çıkan ve siyasî etkileri kadar ekonomik etkileri bakımından da son derece önemli görünen Haçlı Seferleri göze çarpmaktadır. Bu sebeple Haçlı Seferleri'nin Anadolu coğrafyası ve yakın çevreleri üzerinde oluşturduğu ekonomik etkileri ve boyutu hakkında bilgi vermemiz yerinde olacaktır.

Haçlı Seferleri'nin gelişimi ve ortaya çıkış safhasının daha iyi anlaşılabilmesi için Doğu ve Batı konjonktürünü genel hatlarıyla ele almak gerekir. Şöyle ki, bu dönemde Avrupa, siyasî problemler ile boğuşmaktaydı. Bir yandan Karolenj İmparatorluğu Almanya ve Fransa üzerinde hâkimiyetini tesis etmeye çalışırken, diğer yandan VIII. ve XI. yüzyıllar arasında devam eden kuzeyden Norman, doğudan Macar istilâları, Avrupa'yı sıkıntıya düşürmüştü.¹²⁰ Bu durumun yanı sıra VII. yüzyılda Akdeniz'in doğu, batı ve güney sahillerinin Müslümanlar tarafından

¹²⁰ Steven Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, C. I, (Çev. Fikret Işıltan), TTK Yay., Ankara, 1989, 2. Baskı, ss. 44-45; Cahen, **Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı**, s. 41; Braudel, **a.g.e.**, s. 128.

fethedilip çevrelenmesiyle birlikte, burası bir İslâm gölü haline geldi.¹²¹ Bu hâkimiyet, XI. yüzyılın sonuna kadar devam etti. Müslümanların Akdeniz egemenliği, Avrupa'yı dar boğaza sokarak içine kapanmaya sebebiyet verdiği gibi feodal sistemin ortaya çıkışının da ilk nüvesini teşkil etti.¹²²

Yüzyıllardır Roma idaresinde bulunan Akdeniz, artık büyük bir kısmıyla Müslümanların egemenliği altına girmişti. Böylece Avrupa, Doğu ve Batı olarak birbirinden kesin çizgilerle ayrılmış oluyordu.¹²³ Bu durumu İbn-i Haldun: “*Artık Hristiyan kavimler Akdeniz’de bir tahta parçası dahi yüzdüremiyorlardı*” ifadesini kullanarak güzel bir şekilde açıklamıştır. Henri Pirenne ise Arapların Afrika sahillerinde ve Sicilya’da hâkimiyet kurmaları sonucu ortaya çıkan korsan gemileri nedeniyle Doğu-Batı arasındaki ticarî ilişkilerin kesildiğini söyleyerek, durumu izah etmiştir.¹²⁴

Bizans’ın durumuna bakacak olursak, antik devirden itibaren Akdeniz-Karadeniz ve Asya-Avrupa arasındaki önemli noktalara hâkim vaziyetteydi.¹²⁵ Deniz ulaşımında sağladığı başarılar sayesinde Karadeniz kıyıları, Küçük Asya, İtalya ve Adriyatik kıyıları ile canlı bir münasebete sahipti.¹²⁶ Özellikle Avrupa’nın, Müslüman dünyası ile ticarî ilişkilerinde yakaladığı artış, Anadolu’daki ticaret yollarını elinde tutan Bizans’a önemli kazançlar sağlamıştı. Fakat IX. yüzyılda Müslümanların güçlenmesi ve Orta Doğu’ya hâkim olmaları, Bizans’ın transit ticaretini ve ulaşımını doğrudan etkiledi.¹²⁷ Akdeniz’deki canlılığın Müslüman

¹²¹ Müslümanların, özellikle IX. yüzyılın başından itibaren denizdeki hâkimiyetlerini daha da pekiştirdikleri görülür. Balear adalarını (İspanya), Korsika, Sardunya, Girit (825-961) ve Sicilya (827-902)’yı işgâl etmişler; Tunus (698-703), Cezayir, İskenderiye (973) ve Palermo kıyılarında kurdukları tersaneler ve limanlar sayesinde de deniz üslerine sahip olmuşlardır. Böylece Roma’yı dahi tehdit eder hale gelmişlerdir (Pirenne, **a.g.e.**, s. 30; Braudel, **a.g.e.**, ss. 80-81).

¹²² Turan, “Selçuk Kervansarayları”, s. 472.

¹²³ Pirenne, **a.g.e.**, s. 26.

¹²⁴ Sezgin Güçlüay, “Avrupa İle Türk-İslam Dünyası Arasında Hayat Damarı Olan Ticaret Yolları (IX-XIV. Yüzyıllar)”, **38. ICANAS: Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi**, 10-15.2007, Ankara, s. 1431; Turan, “Selçuk Kervansarayları”, s. 472.

¹²⁵ Cahen, **Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı**, s. 43.

¹²⁶ Pirenne, **a.g.e.**, s. 68; Runciman, **a.g.e.**, s. 43.

¹²⁷ Akdağ, **a.g.e.**, 431. Bu dönemde, Abbasî Devleti’nin siyasî ve iktisadî açıdan kudretini arttırması, Orta Asya milletleri ve Akdeniz dünyası adına olumlu bir seyir izlemiştir. Uzak Doğu tacirleri taşıdıkları emtiayı, Anadolu limanlarından ya da İstanbul’dan batıya götürmek yerine, artık Kızıldeniz üzerinden Mısır’a indirmeyi uygun buluyorlardı. Buradan mallar, Müslümanların kontrolünde, İtalyan ticaret gemileri aracılığıyla Avrupa’ya ulaştırılıyordu. Dolayısıyla bu durum, Doğu-Batı transit ticaretini üstlenen Bizans’ı da devre dışı bırakmış oluyordu (Runciman, **a.g.e.**, s. 46).

ticareti halini alması ve sınırlandırılması, Anadolu'ya olan ihtiyacın dolayısıyla ticarî münasebetlerin azalmasına neden oldu.¹²⁸ Bununla birlikte Bizans, Arap hâkimiyetinin yanı sıra Avrupa ve Asya yönünden gelen Türk istilâları ile karşı karşıya kaldı. Özellikle Selçukluların askerî başarıları ve sonucunda Anadolu'ya yerleşmeleri, Bizans için yeni bir mücadele dönemini başlattı.¹²⁹

İşte bu genel vaziyet karşısında endişeye kapılan Bizans Kilisesi, ilişkilerin kopuk oluşuna bakmaksızın, Latin Kilisesi karşısında yardım istemekten geri durmamıştır. Papa ise bu durumu lehine kullanarak, Yunanlılar karşısında Latin Kilisesi'nin üstünlüğünü göstermek adına yardımı kabul etmiştir. Her ne kadar Haçlı Seferleri'nin görünüşteki dinî amacı, Hz. İsa'nın Kudüs'teki mezarını ele geçirmek¹³⁰ olsa da esas amaç, ekonomik nedenlerdi. Avrupa, Müslümanların uzun süredir Akdeniz'de uyguladığı ablukayı ortadan kaldırmak, ardından Suriye ve Mısır sahillerine adım atmak istiyordu. Bu düşünce, Haçlı Seferleri'nin doğuşunda ve teşkilâtlanmalarında etkili oldu.¹³¹

Anadolu coğrafyasının Akdeniz ve Karadeniz gibi ticarî canlılığa sahip önemli denizlerle sarılmış olması, bölgeyi transit ticareti bakımından kıymetli bir konuma taşımıştır. Bu deniz yollarının sağladığı avantaj sayesinde, Kuzey-Güney yönünde bulunan deniz aşırı ülkelerle ve Avrupa ile dahi ticarî ilişkiler kurabilmekteydi. Ayrıca Anadolu, bünyesinde taşıdığı önemli tarihi yollar aracılığıyla İran, Kafkasya ve ötesi bölgelerle de münasebet halindeydi. Bu yollar arasında en mühim olanları ise İpek ve Baharat Yolları'ı ve bu yollara bağlı olan kolları.¹³² Fakat ticaretin askerî güzergâhlara yakın yerleşim merkezlerinde yoğunlaşması, bu bölgelerin siyasî olaylardan doğrudan etkilenmesine yol açtı.¹³³ İşte XI. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan Haçlı Seferleri de Doğu ve Batı ilişkilerine

¹²⁸ Turan, "Selçuk Kervansarayları", s. 472.

¹²⁹ Cahen, **Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı**, s. 43.

¹³⁰ Abbasî Halifesi el-Hâkim'in, XI. yüzyılın ilk yıllarından itibaren, Hristiyanların aleyhinde sert uygulamalar hayata geçirdiği görülmektedir. Çok sayıda kilisenin yakılması, mallarının müsadere edilmesi, Hristiyanların katli ve hattâ Kudüs'teki Kutsal Mezar Kilisesi'nin tahribi gibi olaylar, batıda anlatılarak, Haçlı Seferi propagandasının önemli dayanaklarından birini teşkil etmiştir (Cahen, **Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı**, s. 22; Runciman, **a.g.e.**, s. 28).

¹³¹ Güçlüay, **a.g.t.**, ss. 190-191; Runciman, **a.g.e.**, ss. 74, 77, 90.

¹³² Güçlüay, "Hayat Damarı Olan Ticaret Yolları", ss. 1430, 1435.

¹³³ Güray Kırpık, "Haçlılar ve İpek Yolu", **Bilig Dergisi**, Sayı 61, 2012, s. 180; Güçlüay, "Hayat Damarı Olan Ticaret Yolları", s. 1430.

farklı bir yön tayin etti. Haçlı ordusunun Anadolu'da ilerlerken İpek Yolu üzerinde bulunan merkezlere hâkim olması ve ardından Antakya, Urfa, Kudüs ve Trablus'da birer kontluk kurmaları, ticaretin sekteye uğramasına neden oldu.

Haçlı ordularının, Anadolu'da takip ettiği güzergâhlar:

Birinci Haçlı Seferi (1097): İzmit, İznik, Eskişehir, buradan sonra asıl kervan yolu izlenerek Bolvadin, Akşehir, Ilgın, Konya, Ereğli'ye varıldı. Burada iki gruba ayrılan ordunun büyük kısmını, Kilisehisar, Kayseri, Göksun, Elbistan, Maraş, Gaziantep, Antakya'ya vardı. Diğer Haçlı grubu ise Külek Boğazı, Tarsus, Misis üzerinden Antakya'ya ulaştı.¹³⁴ Bu dönemde, Maraş ve Çukurova civarında yağmalar yapılırken, Tarsus ve Samandağ limanları ise istilâya uğradı.¹³⁵

1101 yılı Haçlı Seferleri: Hacılar Yolu olan İzmit, İznik, Osmaneli, Gölpazarı, Nallıhan, Ayaş güzergâhı izlenerek Ankara, Çankırı, Merzifon (Amasya) civarına varıldı. Fakat Haçlılar, yenilgiye uğradı.¹³⁶

İkinci Haçlı Seferi (1147-1148): İznik, Balıkesir, Edremit, Bergama, Manisa, İzmir, Efes, Büyük Menderes Vadisi, Ladik, Antalya, Antakya.¹³⁷

Üçüncü Haçlı Seferi (1190): Biga, Kırkağaç, Akhisar, Sardes, Alaşehir yolu ile Denizli civarına gelindi. Uluborlu, Yalvaç, Akşehir, Ilgın, Konya, Larende, Silifke'de son buldu.¹³⁸

Görüldüğü üzere Haçlıların kullanmış olduğu güzergâhlar, aynı zamanda İpek Yolu'nun önemli bir kısmına denk gelmiştir. Yukarıda zikredilen şehirlerin hepsi Haçlı Seferleri nedeniyle istilâya açık hale gelmiş ve savaş ortamına dönmüştür. Sadece bu şartların bile Anadolu'daki ticarî hareketliliğe ne kadar zararlar verdiğini açıkça ortaya koymaktadır. Akabinde Doğu'da kurulan kontlukların, deniz ticaretini Suriye üzerine indirgemisi, Anadolu'ya İran ve Basra tarafından gelen kervan akışını fiili olarak bitirmesine yol açmıştır.¹³⁹ Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluş

¹³⁴ Özergin, **a.g.t.**, s. 36.

¹³⁵ Kırpık, **a.g.m.**, ss. 179-180.

¹³⁶ Demirkent, **Haçlı Seferleri**, ss. 65-67.

¹³⁷ Özergin, **a.g.t.**, s. 36.

¹³⁸ Kırpık, **a.g.m.**, s. 180; Özergin, **a.g.t.**, s. 37.

¹³⁹ Cahen, **Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı**, s. 175; Akdağ, **a.g.e.**, s. 432.

safhasında ortaya çıkan bu olaylar, ticarî hayat üzerinde uzun sürecek tahribatlara ve dolayısıyla yeni ticarî kapılar aramasına neden olmuştur.¹⁴⁰ Selçuklular için ticarî anlamda asıl atılımlar ve müreffeh eserler, Haçlı Seferleri'nin son bulduğu ve kontlukların güçten düştüğü bir dönemde, 1204 yılı sonrasında, ticarî bölgelerin alınmasıyla gerçekleşecektir.

Haçlı Seferleri'nin siyasî ve askerî sonuçlarının yanında asıl büyük başarı ekonomik alanda yakalanmıştır. Bu seferlerin en başında Avrupalılar, yeni topraklar kazanmak ve ardından Avrupa nüfusunun ele geçirilecek ülkelere yerleştirilmesi düşüncesindeydi. Aynı zamanda İtalyan tüccar devletleri de Akdeniz'e egemen olmanın çabasına girmişti. Nitekim doğunun zenginliğinin farkedilmesiyle ekonomik kazançlar sağlayan Haçlılar, dini hedeflerinden sapmışlardır.¹⁴¹

Kurulan kontlukların siyasî ve askerî tarihine yer vermekten ziyade, bunların niteliklerinden kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. Urfa Kontluğu: Ermeni-Bizans arazilerini içine almakla beraber, Suriye-Mezopotamya bağlantısı üzerindeki konumundan ötürü Müslümanların saldırılarına ilk uğrayan olmuştur. Ayrıca bu kontluk, İtalyan tacirlerinde desteğini görememiştir.¹⁴² Antakya Prensligi ve Trablus Kontluğu: İslâm memleketleri ile Batı arasındaki transit ticareti görevini üstlenmiştir. Kudüs Krallığı ise Müslümanlar ile iyi ilişkiler kurarken, bazı dönemlerde de siyasî ve ticarî çekişmelere neden olmuştur.¹⁴³

İtalyan tüccar devletleri, Haçlı kontluklarının doğuya yerleşmesinde ve teşkilatlanmasında önemli bir paya sahiptiler. Suriye kıyı limanlarını ele geçirmek, Haçlılar için büyük bir sorun teşkil ediyordu ve İtalyan filolarının desteği olmadan buraların hâkimiyeti gerçekleşemeyecekti. Çünkü burada tutunabilmeleri için ihtiyaçtan fazlası olan asker ve paranın kaynağı onlardı. Ayrıca Batı ile iletişimi sadece onlar yürütüyordu.¹⁴⁴ Bu fırsat karşısında ön plana çıkan Venedik, Ceneviz ve

¹⁴⁰ Kırpık, **a.g.m.**, s. 194.

¹⁴¹ Güçlüay, **a.g.t.**, s. 193.

¹⁴² Cahen, **Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı**, s. 100.

¹⁴³ Heyd, **a.g.e.**, ss. 186-187.

¹⁴⁴ Heyd, **a.g.e.**, ss.147-148; Runciman, **a.g.e.**, ss. 217, 235, 241. Haçlılar, 1104 yılında Akka'yı kuşattıkları zaman, Venediklilerin yardımı sayesinde şehri ele geçirebilmişlerdir. Yine Antakya'nın 1097 yılında zapt edilmesinde, Cenevizliler önemli bir paya sahiptir. Aynı şekilde Cenevizliler, Kudüs ve Trablusşam kuşatmalarında da pek çok gayret göstermiştir. Diğer yandan Pisalılar, 1099 yılında

Pisa, farklı merkezler üzerinde egemenlik yarışına başladılar. İlk kez Doğu memleketlerinde oturma şansı yakaladılar ve yardımları karşılığı Haçlı kontluklarının kendilerine sunduğu imtiyazlardan faydalandılar.¹⁴⁵ Venedikliler: Sayda, Hayfa, Sûr ve Akka'da emlak ve ticaret imtiyazına kavuşmuşlardı. Cenevizlilerin ise Süveydiye, Kudüs, Yafa, Akka, Kayseri, Arsûf ve Beyrut'ta mahalleleri ve pazarları bulunuyordu. Öte yandan Yahudiler ve Pisalılar da mahalle, köy ve pazarlar elde etmişlerdi. Bu bölgeler, doğunun önemli ticaret merkezleri haline geldiği gibi kolonilerinin de doğuşunu sağladı. Böylece İtalyan tüccar devletleri, Akdeniz üzerinde en hareketli ve zengin konuma yükseldi.¹⁴⁶

Haçlı ve İtalyan iş birliği sayesinde, Doğu-Batı arasındaki ticarete önemli bir artış olmuştur. Doğu ürünleri transit ticaret yolları aracılığı ile kıyılara kadar geliyordu. Batılı tacirler aradıkları ürünlere, özellikle Suriye'de ve Mısır'da kolayca ulaşabiliyordu.¹⁴⁷ Gelişen ticaret ile birlikte sadece üst sınıfın bulabildiği ve lüks sayılan doğu ürünleri olan şeker, muz, nar, ıspanak, incir, limon, zeytin, portakal, prinç, hurma, şeftali gibi gıda maddeleri, Haçlıların karşılaştığı yeni ürünler olmuştur.¹⁴⁸ Başka bir yenilik de Müslümanların iktisadî alanda geliştirdikleri esnaf teşkilâtlanmasının özü değiştirilmeden örnek alınmasıdır. Böylece Batı ülkelerinde yürütülen serbest piyasa alışverişi kaldırılmış, yerine loncalar kurulmuştur.¹⁴⁹ Ayrıca Haçlı Seferleri için ihtiyaç olan paranın tedarik edilmesi arazilerin ve varlıkların satılması ile karşılandığından, piyasa canlanmış ve altın para üretimi artmıştır. Bu faaliyetlerin tabii sonucu olarak devletlerarası bankacılık ve kredi hizmetleri ortaya çıkmıştır.¹⁵⁰

Sonuç olarak Haçlı Seferleri'ni kapsayan dönemde, İslâm alemi ile siyasî ve askerî konularda sıkı bir çekişme yaşanmasına karşın, ekonomik anlamda Batı ile Doğu arasında sağlam bir ilişki tesis edilmiştir. Dolayısıyla Haçlıların ekonomik

---

Lazkiye kuşatmasına katılırken, aynı yıl Kudüs ve Yafa'nın güçlendirilmesine yönelik yardımla yetinmiştir (Güçlüay, **a.g.t.**, s. 201; Heyd, **a.g.e.**, ss. 145-151).

¹⁴⁵ Cahen, **Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı**, s. 102; Demirkent, **Haçlı Seferleri**, s. 279; Heyd, **a.g.e.**, ss. 147-148.

¹⁴⁶ Heyd, **a.g.e.**, ss. 161-169; Kırpık, **a.g.m.**, ss. 185,187.

¹⁴⁷ Heyd, **a.g.e.**, s. 178.

¹⁴⁸ Kırpık, **a.g.m.**, ss. 189-190.

¹⁴⁹ Akdağ, **a.g.e.**, s. 434.

¹⁵⁰ Demirkent, **Haçlı Seferleri**, ss. 279-280.

anlamda büyük kârlar elde etmesi, ticarî akışın hızlanmasını sağlamış ve bu seferlerin siyasî kapsamını ikinci plana itmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

TİCARÎ HEDEFLERE YÖNELİK SELÇUKLU FETİHLERİ

2.1. Siyasî Bütünlük ve İstikrarın Sağlanması

2.1.1. II. Kılıç Arslan (1155-1192) Döneminde Fetih Faaliyetleri

Selçuklu hâkimiyeti altında bulunan Anadolu coğrafyasının tekrar siyasî ve iktisadî açıdan dengeye ve kararlılığa sahip olması, hiç kuşkusuz Selçukluların bu alanlarda takip ettiği politikaların bir sonucudur. Bu politikaların temel hedefi, Türk siyasî birliğini oluşturmak; devletin doğal sınırlarını yeniden ihya etmek; Selçuklu iktisadını uluslararası arenaya tanıtmak ve bundan fayda sağlamaktır.¹⁵¹ Fakat huzursuzluğun kendini gösterdiği XI. ve XII. yüzyılda, bir yandan Selçuklular ile Türk Beylikleri arasında yaşanan çatışmalar bir yandan da Batı tarafından teşkilâtlanan Haçlı Seferleri, Anadolu'da siyasî istikrarın oluşmasında en büyük engeli teşkil etmiş ve geciktirmiştir.¹⁵² Haçlı Seferleri'nin ardından Türkler, fetih zamanlarında Batı istikametinde sahip oldukları kıyı kesimlerini ve pek çok Bizans şehrini bırakarak Anadolu'nun iç kesimlerine çekilmiştir. Bu çekilmenin neticesinde ise Selçuklu-Bizans siyasî sınırları Kızılırmak bölgesine kadar gerilemiştir. Anadolu'da siyasal dengelerin belirlenmesine yol açan bu olaylar, Selçuklular için organize hale gelmeye fırsat tanırken, aynı zamanda Türklerin bu topraklarda daimî olarak tutunmasına imkân vermiştir. Takriben bir yüzyılı alan bu süreç, özellikle XII. yüzyılın ikinci yarısında tahta geçen Sultan II. Kılıç Arslan döneminde, siyasî bütünlük ve istikrarın kurulmasıyla ilk adım atılmıştır.¹⁵³

İktisadî ve ticarî ilerlemenin önünü açabilmek ve transit ticarî faaliyetlerin sorunsuz işleyebilmesi, esas olarak Selçukluların söz sahibi olduğu Anadolu'da siyasî bütünlüğün kurulmasında yatıyordu. Bu bölünmüşlük ve çok başlılığa son vermek isteyen II. Kılıç Arslan, devletin Batı yönünü güvenceye almasının ardından

¹⁵¹ Güçlüay, "Ticaret Politikası", ss. 365-366.

¹⁵² Mükrimin Halil Yinanç, "Türkiye Selçuklularında Devlet Yapısının Şekillenmesi", **Türkler**, C. 7, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 240; Turan, **Resmî Vesikalar**, s. 121.

¹⁵³ Koray Özcan, "Anadolu'da Selçuklu Kentler Sistemi ve Mekânsal Kademelenme", **Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi**, C. 3, S. 2, 2006, s. 24.

hemen harekete geçti. O, ilk önce Anadolu siyasî birliğini kurmada en çok sorun oluşturan Dânişmendliler üzerine yürüdü.¹⁵⁴ Güçlü hasmı olan Yağıbasan'ın ölümü üzerine Dânişmendliler arasında ortaya çıkan ihtilafları fırsata çeviren Kılıç Arslan, onların topraklarını ele geçirmeye başladı. 1165 yılında Elbistan'ı, Tohma Vadisi'ni, Darende ve Gedük bölgesini aldı. Dânişmendli takibini sürdürerek, 1168-1169 yıllarında Kayseri ve Zamantı şehirlerini Zünnûn'dan alarak sınırlarına kattı. Kılıç Arslan, daha sonra Ankara ve Çankırı hâkimi olan kardeşi Şahinşah'ın üzerine yürüyerek buraları ilhak etti. Yaşanan bu olaylar karşısında Kayseri Meliki Zünnûn, Malatya Meliki Efridun (Feridun) ve Şahinşah, Musul ve Halep Atabeyi Nureddin Mahmud b. Zengi'ye iltica ettiler. Kılıç Arslan, 1169'da Atabey Nureddin Mahmud'un istilâ ettiği Raban, Göksun, Behisni ve Maraş bölgelerine yeniden hâkim oldu. Dânişmendliler karşısında genişleme siyasetine ara vermeyen Kılıç Arslan, Malatya'da baş gösteren huzursuzluklar dolayısıyla 1171'de burayı istilâyâ girişti. Dânişmendlilerin, Türkiye Selçuklularına karşı sürekli birlikte hareket ettiği Atabey Nureddin Mahmud b. Zengi'nin 1174'de ölmesinden sonra en kudretli hasmından kurtulan Kılıç Arslan, 1175'de Dânişmendli idaresinde bulunan Sivas, Niksar, Tokat ve Komana şehirlerine bir bir hâkim oldu. Böylece Sivas kolunu ortadan kaldıran Kılıç Arslan, son olarak Malatya üzerine hücum etti ve dört aylık bir kuşatmanın ardından 1178'de şehri alarak, Dânişmendlilerin hem bu koluna hem de beyliğin tamamına son vermiş oldu.¹⁵⁵

Kılıç Arslan, bahsedilen faaliyetlerinin yanı sıra bu döneme kadar Büyük Selçuklulara tâbi olan ve aynı zamanda Anadolu'da istilâlarda bulunan Gürcülere karşı devamlı olarak savaş ve savunma gerçekleştiren Doğu Anadolu Beyliklerini de-

¹⁵⁴ Bedirhan, "Politikalar", s. 485; Koca, "Türkiye Selçuklularında Ekonomik Politika", s. 467.

¹⁵⁵ İbnü'l- Esir, *el Kâmil fi't-Târîh*, C. XI, (Çev. Abdülkerim Özeydın), Bahar Yay., İstanbul, 1987, ss. 257-258, 314-315, 322; Niğdeli Kadı Ahmed, *el-Veledü's Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halik (Anadolu Selçuklularına Dair Bir Kaynak)*, C. I, (Çev. Ali Ertuğrul), TTK Yay., Ankara, 2015, ss. 439-440; Sefer Solmaz, "Dânişmendliler", *Türkler*, C. 6, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, ss.734-744; Abdülkerim Özeydın, "II. Kılıç Arslan", *DİA*, C. 25, Ankara, 2002, ss. 400-401; Özeydın, "Dânişmendliler", ss. 472-473; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 23; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, II, ss. 27-28; Abû'l-Farac, *Tarih*, II, ss. 402, 406, 410, 418, 424, Süryani Mihail, *Vekayinâme*, ss. 206, 209, 227, 229-231, 233-234, 252; Ioannes Kinnamos, *Historia*, s. 209; Niketas Khoniates, *Historia*, ss. 83-84; Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 128; Turan, "II. Kılıç Arslan", ss. 691-694; Yinanç, "Dânişmendliler", ss. 473-474; Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 94; Kesik, *a.g.m.*, s. 930.

Büyük Selçukluların siyasî kudretlerini kaybetmelerini fırsata çevirerek- otoritesini kabul ettirmeyi başarmıştı.¹⁵⁶

Kılıç Arslan, Doğu'da Dânişmedliler ve onların müttefiki olan Atabey Nureddin Mahmud ile mücadele edip hepsini etkisiz hale getirdikten sonra gücünü artırır ve devletin sınırlarını büyütürken, Bizans İmparatoru Manuel ise bu sıralarda Balkanlar ve Avrupa ile ilgileniyordu. Manuel'in Roma İmparatorluğu'nu yeniden diriltme düşüncesi ile Batı'da giriştiği sonu gelmeyen savaşlar, Bizans'ı güçten düşürmüş ve Selçukluların Anadolu'da daha kolay faaliyet yürütmelerini sağlamıştı. Selçuklu hâkimiyetinin giderek güçlendiğinin farkına varan Manuel, yönünü tekrar Anadolu üzerine çevirdi.¹⁵⁷ O, Selçuklulara ağır bir darbe indirmek ve payitaht Konya'yı alarak Türk tehlikesini bertaraf etmek amacıyla harekâta girişti. 1176 yılı İlkbaharında sefere çıkan imparator, harekâtını güvende tutabilmek adına Eskişehir yolunun aksine Denizli güzergâhından ilerledi. Bizans ordusu Denizli'yi aşarak 17 Eylül 1176'da Myriokephalon (Kumdanlı)¹⁵⁸ mevkiye geldi ve "Tzibritze" adı verilen geçilmesi güç olan bir vadiye girdi. Burada Kılıç Arslan, planına uygun olarak Bizans ordusunu pusuya düşürdü ve imha etti. Savaşın hemen akabinde İmpartor Manuel, Batı Anadolu'da Bizans'a ait muhkem kaleleri yıkmayı ve ağır bir tazminat ödemeyi kabul ederek İstanbul'a güçlkle dönebildi.¹⁵⁹

Myriokephalon (Kumdanlı) Zaferi, Bizans ve Selçuklular için tarihi açıdan Malazgirt'in ardından ikinci bir devrin başlangıcı olmuştur. Kazanılan bu zaferden sonra Bizans'ın Anadolu'yu ele geçirme beklentisi ve gayretlerine tümüyle son verilmiştir. Böylece Türkler, Ege kıyı kesimleri haricinde Anadolu'daki hâkimiyet ve

¹⁵⁶ Osman Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1998, 5. Baskı, s. 61; Yinanç, **Türkiye Tarihi**, I, ss. 3-4.

¹⁵⁷ Ebru Altan, "Myriokephalon (Karamıkbeli) Savaşının Anadolu Türk Tarihindeki Yeri", **Türkler**, C. 6, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 1100; Ioannes Kinnamos, **Historia**, s. 209. Selçuklu kudretinin artmasına bağlı olarak Eskişehir bölgesine gelen ve burada bir yığınak halini alan Türkmen kuvvetleri, Bizans arazilerine akınlar gerçekleştiriyorlardı. Türkmenler Denizli, Kırkağaç, Bergama ve Edremit'e kadar yayılmışlardı (Süryani Mihail, **Vekayinâme**, s 246; Niketas Khoniates, **Historia**, ss. 85, 103; Ioannes Kinnamos, **Historia**, s. 211; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 231; Ayönü, **a.g.e.**, s. 163).

¹⁵⁸ Savaşın geçtiği mevki hakkındaki görüşler için bkz. Ayönü, **a.g.e.**, ss. 167-168.

¹⁵⁹ Friedrich Karl Kienitz, "Osmanlılardan Önceki Anadolu Türklerinin Politik ve Kültür Bakımından Dünya Tarihindeki Önemi", (Çev. Mithat San), **Belleten**, Cilt 50, Sayı 196, 1986, s. 286; Süryani Mihail, **Vekayinâme**, ss. 248-250; Abû'l-Farac, **Tarih**, II, s. 422; Ioannes Kinnamos, **Historia**, ss. 210-215; Niketas Khoniates, **Historia**, ss. 123-132; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, ss. 233-234; Ayönü, **a.g.e.**, ss. 171-173; Altan, **a.g.m.**, ss. 1101-1104.

üstünlüğü tartışmasız yeniden üstlenirken, Bizans ise ilk Haçlı Seferi'nden itibaren girdiği saldırgan tutumu bırakarak, mevcut toprakların güvenliği endişesiyle müdafaya başlamıştır. Neticede 1176 yılı Selçuklular adına Haçlı Seferleri'nin yol açtığı çöküntü döneminin sonu ve gelişmenin başlangıcı olmuştur.¹⁶⁰

İmparator Manuel'in kısa süre sonra bahaneler sunarak antlaşma şartlarını yerine getirmemesi üzerine Kılıç Arslan'ın 1177'de gönderdiği kuvvetler, Menderes Vadisi'ne akın ederek Aydın'a kadar ulaştı.¹⁶¹ Bununla birlikte Manuel'in 1080'de ölümünden sonra Bizans topraklarına Türkmen hücumları giderek artmış ve direnmek güç hale gelmiştir. Böylece Kılıç Arslan, tekrar istilâya başlayarak Uluborlu, Kütahya, Eskişehir bölgelerini 1182'de ele geçirmiş ve Selçuklu sınırları Denizli'ye dayanmıştır.¹⁶² Ayrıca bu dönemde Akdeniz kıyıları Selçukluların hâkimiyeti dışında kalmakta ve bu bölgelerde yaşanan ticarî faaliyetlerin Selçuklu topraklarına geçişini zorunlu kılıyordu. Bu fikir ile ticaretin ilerleyebilmesi adına kıyıların önemini kavrayan Kılıç Arslan, 1182'de Antalya'yı muhasara etmiş, fakat başarılı olamamıştır.¹⁶³ Ancak bu girişim, Türkiye Selçuklu Devleti'nin gelişimine yeni bir boyut katmıştır. Sebebi ise göçebe tarzı teşkilâtlanmanın bu yönlü kale ve bölgelere sahip olmak için eksik kalması, yerleşik açıdan siyasî ve askerî teşkilâtın ne kadar ihtiyaç olduğunu göstermiştir. Bu durum da yerleşik elemanların siyasî yapıya geçişini rahatlatmıştır.¹⁶⁴ Diğer taraftan Türkmen birlikleri Ermeni arazilerine akın ederek 1187'de Sis (Kozan)'e kadar ilerlemiş ve Silifke'yi sultan namına fethetmiştir.¹⁶⁵

Sultan Kılıç Arslan, zorlu uğraşlar sonucunda Anadolu'da siyasî birliği kurmayı başardığı halde, ülkesini on bir oğluna taksim ederek bu siyasî birliği

¹⁶⁰ Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, ss. 235-236; Turan, "II. Kılıç Arslan", ss. 693-694; Özaydın, "II. Kılıç Arslan", s. 401; Yinanç, **Türkiye Tarihi**, I, ss. 3-4; Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 95; Kienitz, **a.g.m.**, s. 286; Altan, **a.g.m.**, s.1104.

¹⁶¹ Niketas Khoniates, **Historia**, s. 133; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 239; Ayönü, **a.g.e.**, ss. 175-176.

¹⁶² Süryani Mihail, **Vekayinâme**, ss. 260, 267-268; Merçil, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, s. 120; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 239; Turan, "II. Kılıç Arslan", s. 695; Özaydın, "II. Kılıç Arslan", s. 401; Ayönü, **a.g.e.**, s. 179; Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 95.

¹⁶³ M. Said Polat, "Selçuklu Türkiyesi'nde Ticaret", **Türkler**, C. 7, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 568; Kayaoğlu, **a.g.m.**, s. 360.

¹⁶⁴ Polat, **a.g.m.**, s. 568.

¹⁶⁵ Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 241; Özaydın, "II. Kılıç Arslan", s. 401; Ersan, **a.g.e.**, s. 150; Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 96.

tamamen bozmuştur.¹⁶⁶ Türk feodal devlet an'anesi gözetilerek yapılan bu taksime göre: Kutbeddin Melikşâh, Sivas ve Aksaray'a; Rükneddin Süleymanşah, Tokat ve Karadeniz bölgesine; Nureddin Sultanşah, Kayseri civarına; Muğiseddin Tuğrulşah, Elbistan'a; Muizzeddin Kayserşah, Malatya'ya; Muhyiddin Mesud, Ankara merkez olmak üzere Kastamonu, Çankırı ve Eskişehir'e; Gıyâseddin Keyhüsrev, Uluborlu ve Kütahya bölgesine; Nasreddin Berkyarukşah, Niksar ve Koyluhisar'a; Nizameddin Argunşah, Amasya'ya; Arslanşah, Niğde'ye; Sancarşah Ereğli'ye melik sıfatıyla atandı.¹⁶⁷ Bu şekilde Kılıç Arslan, sultan olarak kalmaya devam edecek ve merkezî idareyi elinde tutatarak melikler üzerinde siyasî nüfuzunu sağlamayı amaçlıyordu. Fakat o, devletin bütünlüğünü koruyacak sistemi tam anlamıyla hayata geçirememiştir. Bu nedenle daha saltanatı döneminde oğulları arasında Selçuklu tahtına sahip olabilmek için çekişmeler başlamıştır.¹⁶⁸

Sonuç olarak II. Kılıç Arslan'ın kudretli saltanatı döneminde, hasım olan Türk Beyliklerine ya son verilerek ya da tâbi hale getirilerek Anadolu'da millî birliğin esası oluşturulmuş, dahili emniyetin temini sağlandıktan sonra da Bizans'ın Anadolu'ya sahip olma arzu ve çabaları kesin olarak nihayete ermiş ve böylece Birinci Haçlı Seferi'nden itibaren devam eden buhran ve tehlikeler giderilmiştir. Sahip olunan bu başarılar, iktisadî ve kültürel faaliyetlerin önünü açarken, Selçukluların yükselişine de zemin hazırlamıştır.¹⁶⁹

¹⁶⁶ Yinanç, "Devlet Yapısının Şekillenmesi", s. 240.

¹⁶⁷ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Ala'îye fi'l-Umuri'l-Ala'îye (Selçuknâme)*, C. I, (Çev. Mürsel Öztürk), KB Yay., Ankara, 1996, s. 41; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, XII, ss. 82-83; Niğdeli Kadı Ahmed, *el-Veledü's Şefik*, s. 439; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 23; Süryani Mihail, *Vekayinâme*, ss. 284, 289-291; Abû'l-Farac, *Tarih*, II, s. 463; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 242; Turan, "II. Kılıç Arslan", s. 696.

¹⁶⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, XII, s. 83; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, II, s. 32; Yinanç, "Devlet Yapısının Şekillenmesi", s. 240. İbn Bîbî, adı geçen bu meliklerin babalarına karşı hiçbir sorumluluğunun bulunmadığını, kendi bölgelerinde yarı müstakil olarak tam yetkiye sahip olduklarını söyler (İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Ala'îye*, I, s. 41).

¹⁶⁹ Yinanç, *Türkiye Tarihi*, I, ss. 3-4; Yinanç, "Devlet Yapısının Şekillenmesi", s. 240; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 258; Turan, "II. Kılıç Arslan", ss. 688, 701; Sümer, "Türkiye Kültür Tarihine Umumi Bir Bakış", s. 219.

2.1.2. II. Rükneddin Süleymanşah (1196-1204) Döneminde Fetih Faaliyetleri

Farklı yörelere melik olarak atanan şehzadeler arasında meydana gelen saltanat kavgalarının ardından, II. Rükneddin Süleymanşah'ın yönetime hâkim olmasıyla birlikte, merkezî otoritenin yeniden kuvvet ve etkinlik kazandığı görülmektedir.¹⁷⁰ Kaynaklarda Süleymanşah'a dair bahsedilen ilk malûmat, babası II. Kılıç Arslan'ın, devletin taksimi sırasında onu Tokat ve civarına melik olarak atamasıyla alakalıdır.¹⁷¹ Tokat yöresini idare eden Süleymanşah, çok geçmeden Bizans'a karşı fetih hareketine başladı ve Yeşilirmak sahasını izleyerek Karadeniz kıyılarında bulunan bazı yerleri ve Samsun (Amisos)'u fethetti. Bu sırada kardeşleri Ankara meliki Mesud ile Uluborlu meliki Gıyâseddin Keyhüsrev de akınlarda bulunarak, Kastamonu ve Menderes civarını ele geçirdi.¹⁷²

XII. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, Türkiye Selçuklu Devleti için üstünlüğünü daha çok gösterebileceği uygun koşullar oluşmaya başlıyordu. Uzun zamandır ticarî faaliyetlerin dışına itilen Anadolu, ticaret yollarının önem kazanmasıyla en sık tercih edilen mübadele merkezleri arasında görülmeye başlandı.¹⁷³ Ticaret üzerinde hissesine düşeni koparabilmek ve bunun siyasî neticeleriyle mücadele edebilmek için bundan önce takip edilen bağımsız ticaret usûlünden vazgeçme fikrinin, ele alınan dönemde Selçuklu idaresine kısmen yerleşmeye başladığı göze çarpmaktadır.¹⁷⁴ Nitekim Süleymanşah'ın iç çekişmelerle meşgul olmasını fırsat bilen Bizans İmparatoru III. Aleksios Angelos (1195-1203), görünürde Giresun'da batan bir gemiyi aramak ve mallarını kurtarmak, gerçekte ise Samsun limanındaki gemileri gaspetmek niyetiyle Konstantin Frankopulos idaresinde bir filoyu Karadeniz'e sevketti. Bizans donanması, Samsun (Amisos) kıyısına yaklaşan gemileri gasbetmiş, tacirlerin bir bölümünü esir alıp bir bölümünü

¹⁷⁰ Selim Kaya, "II. Süleymanşah", *DİA*, C. 38, İstanbul, 2010, s. 106; İbn Bîbî, *el-Evâmîrü'l-Ala'îye*, I, ss. 41-57; Bedirhan, "Politikalar", s. 483.

¹⁷¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, XII, s. 84; Kaya, "II. Süleymanşah", s. 105.

¹⁷² Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, (Çev. Erol Üyepazarıcı), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2012, ss. 63-64; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 121; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 265; Turan, "II. Süleymanşah", s. 223; Turan, "II. Kılıç Arslan", s. 696; Kaya, "II. Süleymanşah", s. 105.

¹⁷³ Aksoy, *a.g.m.*, ss. 192-193.

¹⁷⁴ Polat, *a.g.m.*, ss. 568-569.

de öldürmüştü. Tacirler imparatora ilettikleri şikâyetler olumlu bir netice vermeyince, Konyalı tacirler mağduriyetlerini Rükneddin Süleymanşah'a bildirdi. Bu durum üzerine Süleymanşah, imparatora elçi yollayıp bir yandan esir ve malların iadesini istiyor, bir yandan da yeni bir antlaşma imzalanmasını öneriyordu. Durumun ciddiyetinin farkına varan Bizans imparatoru, olayın sorumluluğunu komutanı Konstantin Frankopulos'a atarak tazminat ödemeyi ve yıllık vergi vermeyi kabul etti.¹⁷⁵

Sultan II. Rükneddin Süleymanşah döneminde, Türk siyasî birliğini kurma ve merkezileşme faaliyetleri daha düzenli bir çalışma ile sürdürülmüştür. Hakikaten kardeşlerinin çoğunu bertaraf ederek, Anadolu'yu tek bir merkez altında toplamayı başarmıştır.¹⁷⁶ Süleymanşah, ilk olarak kardeşlerinden Berkyaruşah ve Argunşah idaresinde bulunan Niksar, Amasya ve Koyulhisar'ı ele geçirdi. Hemen ardından Elbistan hâkimi Mugiseddin Tuğrulşah da yerini korumak amacıyla itaatini arzetti. (1197). Anadolu'da siyasî birliğin tekrar tesis edilmesi konusunda ciddi yol katetmiş olan Süleymanşah, Selçuklu otoritesini Batı ve Orta Anadolu topraklarında pekiştirdikten sonra yönünü, Doğu Anadolu'daki birliğin sağlanmasına çevirdi. Eyyûbîlerin kendisine verdiği yardımla itaat etmekte zorluk çıkaran kardeşi Malatya meliki Muizeddin Kayserşah üzerine yürüdü ve şehri muhasara ederek buraya hâkim oldu (1200/1201). Böylece devletin hudutları, kardeşi Muhyiddin Mesud idaresindeki bölgeler hariç, yeniden Fırat boylarına kadar ulaşmış bulunuyordu.¹⁷⁷

Özellikle bu dönemde, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bulunan beyliklerin mevcudiyetleri ve bağımsızlıkları, Türkiye Selçukluları ve Eyyûbîler nezdinde sorgulanır ve tehdit edilir duruma gelmiştir. Büyük Selçukluların son bulmasıyla birlikte siyasî ve askerî sahada desteksiz kalan bu beylikler, rakip olan bu iki devlet arasında, boyun eğdirmek veya ortadan kaldırmak amacıyla rekabet konusu

¹⁷⁵ Claude Cahen, "13. Yüzyılın Başında Anadolu'da Ticaret", *Cogito*, S. 29, 2001, s. 133; Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, s. 64; Turan, **Resmî Vesikalar**, ss. 122-123; Turan, "II.Süleymanşah", s. 224; Kaya, "II. Süleymanşah", s. 106; Ayönü, **a.g.e.**, s. 194; Polat, **a.g.m.**, ss. 568-569.

¹⁷⁶ Yinanç, **Türkiye Tarihi**, I, s. 4.

¹⁷⁷ Abû'l-Farac, **Tarih**, II, s. 474; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târîh**, XII, ss. 84, 146-147; Müneccimbaşı, **Câmiu'd-Düvel**, II, s. 35; Merçil, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, s. 123; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, ss. 271, 275; Turan, "II.Süleymanşah", s. 224; Kaya, "II. Süleymanşah", ss. 105-106.

olmuştur.¹⁷⁸ Mengüçlüklülerin Erzincan kolu hâkimi Behramşah ile Divriği kolu hâkimi Turanşah, Süleymanşah'a tâbiyetlerini bildiriyorlardı. Süleymanşah, ayrıca Artukluların Harput kolu hâkimi Nizameddin'i de tâbiyeti altına almayı başardı. Gürcülerin Doğu Anadolu topraklarını istilâ etmeleri ve Erzurum'a kadar ulaşmaları, bölge adına önemli bir güvenlik sorunu oluşturuyor ve Süleymanşah'ı Gürcistan seferine çıkmaya mecbur ediyordu. Bu maksatla Erzurum'a gelen Süleymanşah, Saltuklu hükümdarı Nasreddin Muhammed'in destek konusunda olumsuz tutumu üzerine¹⁷⁹ onu hapse atıp bu hânedanın varlığına son verdikten sonra Saltuklulara ait bütün yerleri ilhâk etti (25 Mayıs 1202). Erzurum'un idaresini ise kardeşi Muğiseddin Tuğrulşah'a verdi. Bu sırada Mardin Artuklu emiri Artuk Arslan, Eyyûbîler karşısında Süleymanşah'tan yardım talep ederken (1202), Sümeysat Eyyûbî hükümdarı Melik Efdal de amcası Melik Âdil'in baskılarına karşı Selçuklulara tâbi olduğunu bildirdi. (1202/1203).¹⁸⁰

Bu başarıların ardından Süleymanşah'ın Gürcistan üzerine sefere çıkması için önemli gerekçeleri bulunuyordu. Bu dönemde Saltuklular, doğuda Gürcüler ve kuzeyde Rumlar karşısında, Anadolu'ya Azerbaycan ve Türkistan'dan gelen göç ve ticaret yollarının aktif ve güvende tutulması için mücadele ediyordu. Fakat İran'da Selçuklu hâkimiyetinin 1194'de sona ermesi ile Doğu Anadolu'da siyasî istikrar kaybolmuş, bu nedenle Azerbaycan Atabeyleri, Ahlatşahlar ve Saltuklular da Gürcülerin kuvvet ve istilâları karşısında direnemez olmuştu. Nitekim Kraliçe Tamara (1184-1211) döneminde Gürcüler, bu siyasî ortamdan istifade ederek Erzurum'a kadar ilerlemiş ve Kars'ı zaptetmişlerdi. Nihayet bu tehlikeyi bertaraf

¹⁷⁸ Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, TTK Yay., Ankara, 1990, s. 37; Ali Öngül, "Saltuklular", *Türkler*, C. 6, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 800; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 276.

¹⁷⁹ İbnü'l Esîr, barış şartlarının görüşüldüğü sırada yakalanıp hapsedildiğini belirtiyor (*el Kâmil fi't-Târîh*, XII, s. 147). İbn Bîbî ise Saltuklu hükümdarının sultanı karşılama hoşnutsuz bir tutum takındığını, bu nedenle de hapsedildiğini ifade eder (*el-Evâmirü'l-Ala'îye*, I, s. 93). Görünen o ki Süleymanşah'ın bu eylemi öncesinden planladığı ve bunun içinde bir mazeret aradığı muhakkaktır.

¹⁸⁰ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 24; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Ala'îye*, I, s. 93; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, XII, ss. 147, 156, 170, 172, 211; Niğdeli Kadı Ahmed, *el-Veledü's Şefik*, s. 441; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, II, s. 35; Abû'l-Farac, *Tarih*, II, ss. 474-475, 486; Sümer, *Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, ss. 37-38; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, ss. 123-124; Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, ss. 135-136; Yinanç, *Türkiye Tarihi*, I, s. 4; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 20; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, ss. 275-277; Turan, "II.Süleymanşah", ss. 226, 229; Kaya, "II. Süleymanşah", ss. 105-107; Öngül, *a.g.m.*, s. 800.

etmek ve böylece Anadolu-Kafkasya ticaret yolunu yeniden açmak isteyen Süleymanşah, harekete geçti. Selçuklu ordusu Erzurum'dan hareket ederek, Pasinler güzergâhında bulunan Micingerd Kalesi yakınlarına geldi ve ordugâh kurdu. Gürcü kuvvetleri, Selçuklu ordusunu habersiz oldukları bir anda pusuya düşürdü. 1202 yılında meydana gelen savaşta yenilgiye uğrayan Süleymanşah, Erzurum'a çekildi ve daha sonra Konya'ya döndü. Savaşın ardından Gürcüler, Selçuklulara karşı bir arazi ilhâkına girişmedikleri gibi bu mağlûbiyetin Selçuklu nüfuzuna da bir etkisi olmamıştır.¹⁸¹

2.2. IV. Haçlı Seferi (1204) Sonrası Oluşan Siyasî ve Ticarî Ortamın Selçuklu Fetihlerine Yön Vermesi

XII. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, Bizans İmparatorluğu siyasî açıdan farklı bir buhran içine düşmüş bulunuyordu. Tahta hâkim olan ve uzun yıllardır ülkeyi yöneten Komnenos hanedanlığı büyük gayretler göstermesine rağmen, imparatorluğa sadece zaman kazandırmıştı. Doğu ve Batı yönünden gelen rakiplerine karşı sıkışmış vaziyette olan Bizans, büyük tehdit olarak Selçukluları görmekteydi. Her ne kadar bu düşünce uzun vadede doğru gibi gözükse de Bizans adına gerçek zarar Batı'dan geldi.¹⁸² 1198 yılında Papa III. İnnocentius kutsal yerlere tekrar hâkim olmak ve Doğu'daki Haçlı kontluklarına yardım amacıyla yeni bir Haçlı Seferi çağrısı yaptı. Büyük kısmı Fransız ve Flaman askerlerinden meydana gelen ve Venediklilerin desteğiyle güçlendirilen bu seferin ilk rotası, Mısır olarak belirlenmişti. Amacı ise bu bölge üzerinden Suriye'de bulunan Hristiyanların emniyetini temin etmektir. Fakat kısa süre sonra Haçlı liderleri seferin yönünü İstanbul olarak belirledi.¹⁸³ Aslında harekâtın amacından sapmasının altında birden fazla neden yatıyordu. Batı dünyası, Bizans'ı gözetimine alır ve Roma Kilisesine tâbi hale getirirse dinî ve maddî yönden eskiye kıyasla durumunun düzeleceğini

¹⁸¹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Ala'îye*, I, ss. 91-95; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 24; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, XII, s. 211; Abû'l-Farac, *Tarih*, II, ss. 487-490; Sümer, *Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, ss. 37-38; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 123; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, ss. 18-19; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, ss. 275-282; Turan, "II. Süleymanşah", ss. 226-229; Kaya, "II. Süleymanşah", ss. 106-107; Öngül, *a.g.m.*, s. 800.

¹⁸² Ayönü, *a.g.e.*, s. 204.

¹⁸³ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, ss. 168-170; Heyd, *a.g.e.*, s. 289.

düşünüyordu. Bu haklı nedenler uzun yıllardır söylenmekteydi ve tecrübe edilmişti. Gereken şartların sağlandığı 1204 yılına gelindiğinde ise seferin boyutu birden büyüdü. Haçlılar artık sadece İstanbul'u değil, Bizans İmparatorluğu'nun tamamını ele geçirmek için anlaşmışlardı.¹⁸⁴

Mart 1204'de Haçlılar ve Venedikliler, şehri ele geçirebilirlerse nasıl bir yol izlenileceğine dair bir antlaşma hazırladılar. Bu görüşmeye: Venediklileri temsilen Doge Dandolo, Haçlıları temsilen Boniface de Montferrat ile Flandre kontu Baudouin ve iki Fransız şövalye katıldı. Söz konusu bu antlaşma: İmparatorun ve patriğin belirlenmesi, ganimetlerin pay edilmesi ve toprakların taksimini kapsıyordu.¹⁸⁵ Verilen kararlarla öngörülen, kurulacak olan Latin İmparatorluğu üzerinde, Haçlıların ve Venediklilerin sahip olduğu müşterek bir hâkimiyetti.

Nisan 1204'te İstanbul'un ele geçirilip yağma edilmesinden sonra Mart ayında imzalanan antlaşma esas alınarak, Flandre kontu Baudouin 16 Mayıs 1204'te kurulan Latin İmparatorluğu'nun tahtına seçildi. Buna göre, patrik seçimini elinde bulunduran Doge Dandolo, Venedikli Thomas Morosini'yi bu makama atadı.¹⁸⁶ Bu seçimlerin ardından sıra, Bizans topraklarının bölüştürülmesine gelmişti. Antlaşma çerçevesinde imparator sıfatıyla Baudouin bütün devlet arazisinin dörtte birini alacak, diğer dörtte üçlük kısım özel bir komisyon ile Venedikliler ve şövalyeler arasında paylaşılacaktı. Böylece Baudouin, Karadeniz ve Marmara Denizi arasındaki arazileri, Ege adalarını (Midilli, Sakız, Sisam) ve Trakya'yı aldı. Selanik Dükalığı'nı hakeden Boniface de Montferrat, Makedonya ve Teselya'yı içine alan bir krallık kurarken, diğer Haçlı liderleri Yunanistan'ın büyük bir bölümünde farklı devletler meydana getirdiler.¹⁸⁷

¹⁸⁴ Donald M. Nicol, **Bizans ve Venedik: Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine**, (Çev. Gül Çağalı Güven), Sabancı Üniversitesi Yay., İstanbul, 2000, s. 135.

¹⁸⁵ Robert de Clari, **İstanbul'un Zaptı (1204)**, (Çev. Beynun Akyavaş), TTK Yay., Ankara, 1994, s. 32; Geofroi de Villehardouin, **IV. Haçlı Seferi Kronikleri**, (Çev. Ali Berktaş), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2008, s. 102; Demirkent, **Haçlı Seferleri**, s. 177; Nicol, **a.g.e.**, s. 134; Ostrogorsky, **a.g.e.**, ss. 390-391.

¹⁸⁶ Robert de Clari, **İstanbul'un Zaptı**, ss. 47-48; Geofroi de Villehardouin, **IV. Haçlı Seferi Kronikleri**, s. 108.

¹⁸⁷ Robert de Clari, **İstanbul'un Zaptı**, ss. 32, 52; Geofroi de Villehardouin, **IV. Haçlı Seferi Kronikleri**, ss. 119-121; Demirkent, **Haçlı Seferleri**, s. 180; Nicol, **a.g.e.**, ss. 141-142; Ostrogorsky, **a.g.e.**, ss. 391-392; Heyd, **a.g.e.**, s. 295.

Toprakların taksim edilmesi sırasında en kârlı çıkan ise Venedikliler oldu. Bizans egemenliğindeki coğrafyaya dair direkt bilgiye sahip bulunanlar Venediklilerdi. Bu fırsatı iyi değerlendirerek, kendi hisselerine düşen toprakların belirlenmesinde büyük özen gösterdiler. Mora'da Koron ve Modon limanları; Adriyatik kıyılarında Dyrrhakhion (Dıraç) ve Ragusa (Dubrovnik) kentleri; Girit, Korfu, Naksos, Euboea (Eğriboz), Andros adaları; Trakya'da Edirne'ye, Çanakkale Boğazı ve Marmara Denizi'ne kıyısı olan önemli liman şehirlerinden Gelibolu, Tekirdağ, Ereğli'ye sahip oldular. Bundan başka İstanbul da paylaşımına dahil edildi. İmparator buranın sekizde beşini alırken, Venediklilere ise sekizde üçlük kısmı bırakıldı. Bu bölgelerin büyük kısmı verimli ve ticarî akışın rahat yürütülmesi için gemilerin yanaşmasına uygun yerlerdi. Neredeyse tamamı Venedik ile İstanbul arasındaki deniz güzergâhı üzerinde bulunuyor ve boğazlara hâkim olarak girişi denetim altında tutuyorlardı.¹⁸⁸

İstanbul'un ele geçirilmesinden sonra Balkanlarda ve Yunanistan'da siyasî teşekküller kuran Latinler, Anadolu topraklarında fazla ileri gidemediler. İşgâl sonrası İstanbul'dan ayrılan Bizans erkânının bir bölümü, henüz siyasî otoritenin bulunmadığı yerlere kaçmış ve mahallî halkın yardımları ile Bizans'ı yaşatan devletler kurmuşlardır. Başarılar kazanan bu devletler, çok sayıda asil ve kilise erkânı için sığınak durumuna geldi. III. Aleksios Angelos'un damadı olan Theodoros Laskaris liderliğinde İznik'te, Angelos ailesine mensup Mikhail Dukas Epir'de egemenlik kurdu. Bunlardan çok kısa zaman önce İmparator I. Andronikos Komnenos'un torunları olan Aleksios ve David kardeşler ise Trabzon'u zapt ederek, burada bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bu devletler bir yandan kendilerini Bizans'ın asıl mirasçısı olarak sayarken bir yandan da Latin hâkimiyetinin son bulması için gayret gösterdi.¹⁸⁹

Bahsi geçen mirasçı devletlerin en kuvvetlisi ve en mühim olanı, Selçuklu arazileri ile Latin yönetimindeki bölgeler arasında ortaya çıkan ve Ege kıyı şeridinin bir bölmünü elinde bulunduran Laskaris hanedanlığının hâkimiyetindeki İznik

¹⁸⁸ Robert de Clari, **İstanbul'un Zaptı**, s. 52; Demirkent, **Haçlı Seferleri**, s. 180; Nicol, **a.g.e.**, ss. 135, 141-142; Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 391; Heyd, **a.g.e.**, s. 295.

¹⁸⁹ Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, ss. 300-301; Ayönü, **a.g.e.**, ss. 207-208; Ostrogorsky, **a.g.e.**, ss. 393, 395.

Devleti idi. Theodoros Laskaris, İstanbul'un işgâl edilmesinden bir gün önce şehirden ayrılmış ve Marmara üzerinden İznik'e gelmişti.¹⁹⁰ Latinlerin birlik ve düzeni bir yıl gibi kısa bir sürede bozulunca, Theodoros Laskaris burada hareket serbestliği yakalamış ve elverişli zamanda herekâtını sürgünden bir devlete çevirmiştir.¹⁹¹ Bizans halkı adına Anadolu'nun önem kazanmasıyla birlikte elde kalan topraklar, sığındıkları son korunak yeri olmuştu. Bundan ötürü İznik idaresi, toprakların emniyetini sağlamak ve kuvvetli bir idarî teşkilâtın oluşturulmasına yönelik bütün çabaları göstermiştir.¹⁹²

Bizans'ın varlığını sürdüren bir başka halef devlet ise Trabzon Rum Devleti'dir. Buranın İznik ve Epir'den farklı olarak İstanbul'un zaptıyla doğrudan bir ilgisi yoktu. Trabzon Rum Devleti'nin kurucuları olan Aleksios ve David Komnenos'un hikayesi, dedeleri İmparator I. Andronikos Komnenos'un 1185 yılında saltanatını kaybetmesi ile başlar. Kendisinden sonra imparatorluk makamına geçen II. Isaak Angelos, bu iki kardeşin veliahtlık sıfatını taşıması ve öngördüğü risklerden dolayı onları etkisiz kılmak istemiştir. Ancak bu dönemde daha çocuk yaşlarda bulunan Komnenos kardeşler, İstanbul'dan gizlice çıkarılarak, teyzeleri Gürcü Kraliçesi Tamara'nın sarayına götürülmüşlerdir.¹⁹³ Komnenos kardeşler, Latinlerin işgâlinde kısa bir süre önce teyzelerinin yardımını alarak, Gürcü birlikleri ile beraber Nisan 1204 yılında Trabzon üzerine gitmişler, fazla direnişe uğramadan buraya hâkim olmuşlardır. Bunun akabinde devletin başına Aleksios geçerken, batıya yönelen küçük kardeşi David ise Karadeniz kıyısını takip ederek, Sinop ve Ereğli bölgelerini ele geçirmiş, ardından devletin sınırlarını Sakarya yöresine kadar ulaştırmıştır.¹⁹⁴ Theodoros Laskaris karşısında Komnenos kardeşler, Bizans hanedanına mensup olma bakımından daha önde bulunmaktaydı. Bundan dolayı kendilerini imparator olarak Laskaris'ten daha yüksekte tutuyorlardı. Ayrıca Bizans

¹⁹⁰ Robert de Clari, **İstanbul'un Zaptı**, s. 39.

¹⁹¹ Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 395.

¹⁹² Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 395; Ayönü, **a.g.e.**, s. 215.

¹⁹³ Köprülü, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, s. 29; Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 393; Ayönü, **a.g.e.**, ss. 211-212. Trabzon Rum Devleti'nin ortaya çıkış safhası araştırmacılar tarafından farklı boyutlarıyla incelenmiş ve birtakım fikirler ileri sürülmüştür.

¹⁹⁴ Köprülü, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, s. 29; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 301; Ayönü, **a.g.e.**, s. 213; Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 393.

kilise merkezinin ve imparator seçimlerinin İznik'e kayması, iki devlet arasındaki düşmanlığı daha da arttırmıştır.¹⁹⁵

Bizans devlet yapısının sarsıntıya uğraması, önceden süregelen kargaşanın yayılmasına yol açmıştı. Bu durum, Anadolu'da kısmi hâkimiyetlerin ortaya çıkmasında etkili oldu. Kendi müstakil otoritelerini kuran şahsiyetler arasında, Honas ve Menderes civarına hâkim I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in kayınpederi Manuel Mavrozomes; Milet yanında bulunan Sampson'a hâkim Sabbas Asidenos; Philadelphia'da (Alaşehir) yerleşmiş olan Theodoros Mankaphas bulunuyordu. Merkezî yönetime karşı beklentileri kalmayan Anadolu'daki yerli Bizans halkı, huzurun temin edilmesi adına bu müstakil otoritelerin arkasında durmuştur.¹⁹⁶

Siyasî ortamın yeniden şekillenmesi, Selçuklular açısından da büyük önem arz ediyordu. İlk etapta, Latinler ile Selçuklular arasında tampon vazifesi gören İznik Devleti mühim bir tehdit oluşturmazken, çok geçmeden Trabzon Rum Devleti ile giriştiği mücadele, bölgedeki ticaretin aksamasına yol açtı. Öte yandan Komnenosların da Trabzon ve civarında kuvvet kazanması ve bu süreçte Karadeniz sahasını Selçuklulara kapatmak istemesi, transit ticarî faaliyetleri durma noktasına getirdi.¹⁹⁷ Gerçekten bu dönemde Kuzey-Güney istikametinde sıkı bir ticarî faaliyet söz konusuydu. Kuzey Karadeniz'deki Kırım limanından yüklenen emtia, Trabzon, Sinop ve Samsun limanlarına indiriliyor, buradan da ticarî karayolu hattına bağlanarak İran, Irak ve Suriye'ye ulaşması sağlanıyordu. Fakat bahsedilen bu siyasî gelişmeler, Irak ve Şam yönünden gelen tacirlerin mübadele merkezi Sivas'tan öteye geçmesine engel olduğu gibi Selçukluları da ekonomik anlamda sıkıntıya soktu.¹⁹⁸ Dolayısıyla Anadolu'daki ticaret yollarını emniyetli hale getirmeyi ve transit ticareti yeniden canlandırmayı amaç edinen Selçuklular, gerekli fetih politikalarını uygulama konusunda geri durmayacaktır.

¹⁹⁵ Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 396.

¹⁹⁶ Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, ss. 301, 303; Ayönü, **a.g.e.**, s. 214; Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 394.

¹⁹⁷ Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 301; Ayönü, **a.g.e.**, ss. 216-217; Altan, **a.g.m.**, s. 46; Köse, **a.g.m.**, s. 22.

¹⁹⁸ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târîh**, XII, s. 201; Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, ss. 123-125; Bakır-Berberoğlu, **a.g.m.**, ss. 163-164.

2.3. I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in (1205-1211) İkinci Saltanat Döneminde Ticarî Fetihler

2.3.1. Karadeniz Ticaret Yolunun Açılması ve Güvenliğinin Sağlanması: Samsun Seferi (1206)

Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in tahta oturmasıyla birlikte, Selçuklu Devleti gücünü hissettirmeye başlamış ve rakipleri üzerinde nüfuzunu pekiştirmişti. Daha önce de bahsedildiği üzere İstanbul'un 1204 yılında Latinler tarafından işgâl edilmesi, Selçuklu siyaseti ve fetih hareketlerinin belirlenmesinde önemli bir etken oldu.¹⁹⁹ Bu işgâl hareketi, ilk safhada, Selçuklular adına bir telâşa yol açsa da akabinde Bizans Devleti'nin ordu ve teşkilâtını kaybetmesi, Selçuklu Devleti'ne güven ve yeni siyasî fırsatlar sağlamıştı. Nitekim Bizans'ın varisi olarak İznik'te yeni devlet kuran Theodoros Laskaris, bir yandan Latinler karşısında konumunu muhafaza etmeye çalışırken bir yandan da Karadeniz'in Batı sahillerini işgâl kalkışan Trabzon Komnenoslarına karşı direniş göstermekteydi. Bu vaziyet, Türkiye Selçuklu Devleti'nin kıymetini ön plana çıkardığı gibi ittifakı gözetilen bir devlet haline de getirdi. Öyle ki ortak çıkar ve düşmanları bulunan Theodoros Laskaris ile Gıyâseddin Keyhüsrev bir dostluk ve ittifak antlaşması yaptılar. Bu antlaşma sayesinde arkalarını emniyete alan taraflar, düşmanlarıyla daha rahat mücadeleye giriştiler. Böylece Theodoros Laskaris David'in kuvvetlerini bozguna uğrattırken, Gıyâseddin Keyhüsrev ise Aleksios'a karşı galip geliyordu.²⁰⁰

Bizans devlet yapısının sarsıntıya uğraması, aynı zamanda imparatorluk arazileri üzerinde kısmi hâkimiyetlerin ortaya çıkmasına da neden oldu. Kendi müstakil otoritelerini kuran şahsiyetler arasında Sabbas adlı bir Rum, önemli ticaret merkezi ve limanı olan Samsun'u (Amisos) ele geçirmiş bulunuyordu. Ayrıca Theodoros Laskaris'e tâbiyetini sunarak onun desteğini almış olan Sabbas, Trabzon Rum Devleti'ni yöneten Aleksios ile Sinop ve Ereğli hâkimi David kardeşler

¹⁹⁹ Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 300.

²⁰⁰ Osman Turan, "I. Gıyâseddin Keyhüsrev", **İA**, C. 6, MEB Yay., İstanbul, 1977, s. 216; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 301; Salim Koca, "Türkiye Selçuklu Devleti'nin Temel İç ve Dış Politikaları ve Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev (1192-1196, 1205-1211)", **USAD**, Sayı 5, 2016, s. 45; Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 393.

karşısında bağımsızlık mücadelesi vermekteydi.²⁰¹ Karadeniz sahilinin bu bölgesi, daha II. Rükneddin Süleymanşah'ın Tokat meliki olduğu sırada fethedilerek, Türkler tarafından Samsun'a komşu yeni bir şehir kurulmuştu. Kısa zamanda gelişim gösteren Müslüman kolonisi ile Hristiyan Amisos halkı arasında, ortak ticarî çıkarların fayda sağladığı güzel ilişkiler tesis edilmişti. Fakat şimdi bu bölgede meydana gelen mücadeleler, mevcut düzenin ve huzurun bozulmasına neden oldu.²⁰² Gerçekten Aleksios, işgâl hareketine devam ederek devletinin sınırlarını batı yönünde ilerletirken, Sabbas'ın kendisine itaat etmesini istediye de olumsuz cevap alması üzerine Amisos'u kuşattı. Buna karşılık mevcut düzenin korunmasından yana olan bölgedeki Rumlar ve Türkler, çıkarları nedeniyle Sabbas'ın yanında yer alıyorlardı. Müslüman Samsun'da yaşayan Türkler, kendilerini de tehdit altında görünce, Konya'ya haber ulaştırarak Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev'den yardım istediler. Komnenos kardeşler tarafından sıkıştırılan Sabbas ise Theodoros Laskaris'in yardımını talep etti.²⁰³

Komnenosların Karadeniz bölgesindeki yayılma faaliyetleri, Türkiye Selçuklu Devleti için de önemli bir sorun teşkil ediyor, özellikle Karadeniz güzergâhında bulunan kervan yolunun güvenliğini olumsuz etkiliyordu. Çünkü bu dönemde Doğu-Batı ve Kuzey-Güney yönünde gelişmiş olan ticarî hareketlilik, Anadolu'yu uluslararası bir kavşak noktası haline getirmişti.²⁰⁴ Gerçekten Mısır, Suriye, Irak ve el-Cezire'nin Müslüman halkı ile Karadeniz'in kuzey sakinlerinden olan Kıpçak halkı arasında ciddi bir değiş tokuş faaliyeti bulunmaktaydı. Kuzeyin çokça ilgi gören kürkleri, cariyeleri ve orduları ayakta tutan köleleri, şimdi yolu uzatarak Orta Asya'dan değil yeni güzergâh olan Anadolu üzerinden karşılanmaya başlanmıştı.²⁰⁵ Kuzey-Güney yönlü bu yol güzergâhı: Antalya, Alâiye veya Ayas'tan (Yumurtalık) hareketle Konya-Aksaray-Kayseri üzerinden Sivas'ta birinci kol halini alıyor, buradan Erzincan-Erzurum üzerinden Tebriz'e ya da Tokat-Amasya vasıtasıyla Sinop ve Samsun limanlarına varıyordu. İkinci kol ise Suriye-Irak kervan

²⁰¹ Koca, "I.Gıyâseddin Keyhüsrev", ss. 45-46; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 301; Turan, "I. Gıyâseddin Keyhüsrev", s. 616; Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 394.

²⁰² Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 302; Turan, "I. Gıyâseddin Keyhüsrev", s. 616.

²⁰³ Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 302.

²⁰⁴ Turan, "Selçuk Kervansarayları", ss. 471-476.

²⁰⁵ Osman Turan, "Selçuklular Zamanında Sivas Şehri", **AÜ. DTCF Dergisi**, C. 9, S. 4, 1951, s. 449; Heyd, **a.g.e.**, s. 328.

yolu ile Elbistan-Kayseri doğrultusunda ilerleyerek Sivas'a gelmekte, buradan aynı yol ile denizle buluşarak Kırım'ın en önemli ticaret limanı olan Suğdak'a varıyordu.²⁰⁶

Ancak Komnenosların yayılmacı faaliyetleri sonucu oluşan siyasî ortam, üzerinde durduğumuz ticarî hareketliliğin tamamen kesilmesine neden oldu. Türkiye Selçuklu Devleti'nin kara ve deniz ulaşımını doğrudan etkiledi ve yola çıkan ticaret kervanları Sivas'ın ilerisine geçemediler.²⁰⁷ İbnü'l-Esîr, 1206 yılında meydana gelen olayları anlatırken: “*Anadolu, Rus ve Kıpçak şehirleriyle yapılan kara ve deniz ulaşımı durdu. Kimse Gıyâseddin'in ülkesine gidemez oldu. Halk bundan dolayı büyük zarara uğradı. Suriye, Irak, Musul, el-Cezîre ve diğer yerlerden de tüccarlar Anadolu'ya geliyorlardı. Sivas'ta toplanan tüccarlar, yollar açılmadığı için sıkıntıya düştüler. Sermayesi ile dönebilenler bahtiyar sayılıyordu*” sözleri ile durumu açıkça izah etmiştir.²⁰⁸ İşte bu siyasî vaziyet karşısında Gıyâseddin Keyhüsrev, hem ticaret yolunu yeniden açıp güvenliğini sağlamak hem de Aleksios ve David kardeşlerin Karadeniz sahillerine yerleşmesini önlemek amacıyla 1206 yılında bir sefer düzenledi. Trabzon Rum Devleti'ne ders vermek üzere bölgeye gelen Gıyâseddin Keyhüsrev, Aleksios'u mağlûp ederek, yolun güvenliğini yeniden temin etti. Keyhüsrev, bu zaferini yeterli görmüş olmalı ki daha önceki yerli idareyi görevinde bırakmakla birlikte, Samsun ve civarını zapt etmeye girişmemiştir.²⁰⁹

2.3.2. Antalya'nın Fethi (1207)

Akdeniz ve Karadeniz'in dışarıya açılımını sağlayan liman ve şehirlerinin Selçuklular bünyesinde taşıdığı önem apaçık bilindiğinden ötürü bazı dönemlerde ticarî yollar üzerinde meydana gelen engeller ve ticaret kervanlarının rastladığı

²⁰⁶ Yaşar Bedirhan, “Seçuklu Türkiyesi'nde Ticaret Yolları, Limanlar ve Pazar Yerleri”, **Turkish Studies**, C. 11, S. 11, 2016, s. 17; Turan, “Selçuk Kervansarayları”, s. 475; Akdağ, **a.g.e.**, ss. 34-35; Heyd, **a.g.e.**, s. 328; Özergin, **a.g.t.**, ss. 50-92; Özcan, **a.g.m.**, s. 31.

²⁰⁷ Kızılırmak Vadisi'nde verimli ziraat alanların üzerine kurulan Sivas şehri, coğrafi konumu dolayısıyla İlkçağ'dan bu yana siyasî ve ticarî merkez olma özelliğini muhafaza etmiştir. Sağlam surlar ile çevrelenmiş ve her yönüyle bayındır hale gelen bu şehrin, XIII. yüzyıldan itibaren daha da ön plana çıktığı görülür (Köprülü, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, ss. 59-60).

²⁰⁸ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târîh**, XII, s. 201.

²⁰⁹ Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 303; Turan, “I. Gıyâseddin Keyhüsrev”, s. 617.

zorluklar, bu bölgelerin fethini zorlunlu kılıyordu. Uluslararası ticaretin ülke adına önemini kavramış ve bu iktisadî bakış ile türlü önlemler almaktan çekinmeyen Selçuklu sultanlarının, en başta, bu limanlara sahip olma siyasetini izlemeleri doğal bir durumdu.²¹⁰ Bu bakımdan Samsun seferini başarıyla tamamlayıp, Trabzon Rum Devleti'ni yenilgiye uğratarak kuzey ticaret yolunu güvenlik altına alan I. Gıyâseddin Keyhüsrev, aynı amaç ile bu defa yönünü Akdeniz'e çevirerek, Antalya'nın fethi için hazırlığa girişmişti.

Bahsi geçen dönemde Ege ve Marmara sahilleri Selçuklu hâkimiyetinde olmadığından dolayı Anadolu'nun Batı Akdeniz ve Avrupa ülkeleri ile olan ticarî ilişkileri, güneyde bulunan Antalya, Alâiye ve Kilikya'daki Yumurtalık (Ayas) limanları üzerinden yürütülüyordu.²¹¹ Mısır, Suriye ve Avrupa liman merkezlerinden yüklenen ticarî emtia, muhtelif yollar aracılığı ile bahsedilen limanlara indirilmekte ve aynı şekilde Anadolu içlerinden getirilen ürünler de Akdeniz'in limanlarına dağıtılıyordu. Akdeniz ticareti üzerinde kendini gösteren bu talep unsuru, önemli liman merkezleri arasında direkt ya da dolaylı bir bağın oluşmasını sağladı.²¹² Bizans'ın yönetiminde olduğu dönemde önemli bir konuma sahip olan Antalya limanı, Anadolu'nun içlerine varan tacirler için mühim bir kapı vazifesi görüyordu.²¹³ Haçlıların burayı işgâline kadar imparatorluk, bazı antlaşmalar aracılığı ile tüccar devletlere açık tutuyor ve ticarî serbetlik tanıyordu.²¹⁴ Ayrıca Bizans'ın en verimli tahıl deposu Mısır ile ulaşımı, karadan en kestirme yolun denizle birleştiği Antalya limanı üzerinden sağlanmaktaydı. İslâm coğrafyacısı İbn Havkal, Antalya'dan İstanbul'a karadan sekiz günde varılırken, aynı limandan

²¹⁰ Turan, **Resmî Vesikalar**, ss. 123-124.

²¹¹ Akdağ, **a.g.e.**, s. 34.

²¹² Turan, "Selçuk Kervansarayları", ss. 474-475; Aksoy, **a.g.m.**, s. 216.

²¹³ Bedirhan, "Ticaret Yolları, Limanlar ve Pazar Yerleri", ss. 18-19.

²¹⁴ Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos, 1082 yılında çıkardığı fermanla Bizans idaresine bağlı bulunan bölgelerde, bütün vergi, resim ve haraçtan Venediklileri muaf tutarak, kapsamlı bir ticarî imtiyaz tanımıştır. İlerleyen dönemlerde bu ayrıcalıkları diğer fermanlar izlemiştir. İmparator Manuel Komnenos'un 1148'deki hükmü ile Venediklilerin Antalya limanına özgürce girmeleri sağlanmış, bu hüküm, III. Aleksios tarafından 1199 yılında da yenilenmiştir. Yine 1156'da Antalya ile ticarî faaliyetleri bulunan Cenevizliler de (Heyd, **a.g.e.**, ss. 129, 334; Nicol, **a.g.e.**, ss. 57-58; Aksoy, **a.g.m.**, s. 203), 1191-1192 yıllarında şehirde oturmaya başlamışlardır. (Serdar Çavuşdere, "Selçuklular Döneminde Akdeniz Ticareti, Türkler ve İtalyanlar", **Tarih Okulu Dergisi**, C. 2009, S. 4, 2009, s. 68).

hareketle denizden gidilirse ancak uygun hava şartları ile on beş günde varıldığını söyler.²¹⁵ Bu da zamandan ve kaynaktan tasarruf edilmesi bakımından önemlidir.

Antalya limanının ithalat ve ihracat kapısı olması, Doğu ve Kuzey ülkeleri ile kurulmuş olan ticarî ilişkilerde başı çekmesinden dolayı şehrin Türk hâkimiyetine geçmesinden önce burada da Samsun'da olduğu gibi Türk ve Müslüman kolonisinin yerleştiği biliniyordu.²¹⁶ II. Kılıç Arslan, 1182 yılında giriştiği fetih hareketi sırasında, Antalya'yı sıkıştırmış, fakat ele geçirmekte başarılı olmamış ve şehir Bizans idaresinde varlığını sürdürmüştür.²¹⁷ Şimdi ise aynı Sabbas'ın Samsun'da ortaya çıktığı gibi Aldobrandini adında bir İtalyan da Latinlerin İstanbul'u işgal etmesi ile mevcut karışıklıktan faydalanarak Antalya'ya hâkim olmuştu. Bölgede yaşanan çatışmalar liman ve yol güvenliğini tehlikeye sokmuş, yerli halkla birlikte Mısır'dan ve Avrupa'dan gelen tacirler soyulmuştur.²¹⁸ İbn Bîbî, Horasan, Irak ve diğer ülkelerden yola çıkan tacirlerin, Mısır ve İskenderiye'de satın aldıkları çeşitli mallar ile birlikte deniz yolunu kullanarak Antalya'ya geldiklerini, fakat tüccar kafilesinin Frenkler tarafından soyulduğunu ve eziyete uğradıklarını yazar.²¹⁹ Mağdur olan tacirler, Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev'e şikâyetlerini ileterek yardım etmesini istediler. Bu durum üzerine hemen harekete geçen Gıyâseddin Keyhüsrev, ordusunu toplayıp Antalya önlerinde karargâh kurdu ve şehri kuşattı. Muhasara aletleri ile kale burçları yıpratıldı. Fakat şehrin düşeceğini anlayan ve telâşa kapılan Aldobrandini, Kıbrıs Frenklerinden acil yardım talebinde bulundu.²²⁰ 1192 yılında Kıbrıs adasına yerleşen Haçlılar ile Anadolu liman şehirleri arasında sağlam bir ticarî ilişki bulunuyor, özellikle gıda maddelerini temin ettikleri Anadolu sahillerine yerleşmek amacıyla uygun vakti gözetiyorlardı.²²¹ Kıbrıs Kralı, Aldobrandini'nin

²¹⁵ Baykara, *a.g.e.*, s. 109.

²¹⁶ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 306; Turan, "I. Gıyâseddin Keyhüsrev", s. 617.

²¹⁷ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 306; Turan, "I. Gıyâseddin Keyhüsrev", s. 617; Heyd, *a.g.e.*, ss. 334-335.

²¹⁸ Osman Turan, "Orta Çağlarda Türkiye Kıbrıs Münasebetleri", *Belleten*, C. 31, S. 124, 1964, s. 214; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 306; Turan, "I. Gıyâseddin Keyhüsrev", s. 617; Koca, "I. Gıyâseddin Keyhüsrev", s. 47; Heyd, *a.g.e.*, s. 335.

²¹⁹ İbn Bîbî, *el-Evâmîrü'l-Ala'îye*, I, ss. 115-116.

²²⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, XII, s. 209; İbn Bîbî, *el-Evâmîrü'l-Ala'îye*, I, ss. 115-117; Münecimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, II, s. 40.

²²¹ III. Haçlı Seferi sırasında İngiliz Kralı Arslan Yürekli Richard, Kıbrıs'ı 1191'de işgal etmesi ile burada bağımsız hüküm süren İsaakios Komnenos'un idaresine son verdi. 1192'de ise Kıbrıs'ı para karşılığında Kudüs Kralı Guy de Lusignan'a teslim ederek, adada yeni bir Haçlı (Fransız) devleti

yardım talebi üzerine metbû hükümdar sıfatıyla Montbeliard komutasında küçük bir donanmayı Antalya'nın müdafaasına gönderdi. Bu kuvvetler, deniz yönünden şehre alınarak kaleye yerleştiler. Fakat Kıbrıs Frenkleri, sadık bir dost olmaktan uzaktı. Rumlar, Türklerin baskıları karşısında güç duruma düştüklerinden, Frenk kuvvetleri şehrin yönetimini ele geçirdi. Aldobrandini'nin aldığı bu destek ve himaye nedeniyle ilk kuşatmada başarı sağlayamayan Gıyâseddin Keyhüsrev, geri çekilmek suretiyle ordusunu dağlara ve yollara mevzilendirerek, Antalya'yı uzaktan sıkıştırılmaya başladı.²²²

Frenklerin kötü yönetimi ve tutumu şehirde hoşnutsuzluğa yol açarken, kuşatmanın da devam etmesi, Rum halkı üzerinde baskıyı iyice arttırıyordu. Bu durumdan şikâyetçi olan Rumlar, adaleti gözeten Türk idaresine yakınlık gösterdiler. Gıyâseddin Keyhüsrev'e gizlice haber iletip şehre davet ettiklerini ve kendisine destek vereceklerini bildirdiler. Birinci kuşatmadan herhangi bir neticeye varamamış olan Gıyâseddin Keyhüsrev, bu fırsat karşısında yeniden harekete geçti ve şehri yakından kuşatma altına aldı. Selçuklu ordusunun tekrar saldırıya geçtiği sırada, Konya'nın eski sipahilerinden olan Yavlak Arslan, surların tepesine çıkarak sultanın sancağını dikmeyi başardı. Ardından yerli halkın kale kapılarını açmasıyla birlikte içeri giren Selçuklu ordusu, şehri işgâl etti. Nihayet karşı koyan Frenk askerlerinin mukavemetinin kırılması ile şehir 5 Mart 1207'de fethedildi.²²³

Belirli bir müddet Antalya'da konaklayan Gıyâseddin Keyhüsrev, bazı tanzim ve önlemler ile şehri bir Türk-İslâm yurduna dönüştürdü. Kendisinin yeniden tahta oturmasında önemli katkıları bulunan Mübârizeddin Ertokuş'u Antalya'ya vali ve sübaşı olarak atadı. Türk fetih düşüncesinin tabii sonucu olarak şehre kadı, imam,

---

teşekkül etmiş oldu. Haçlıların doğudaki faaliyetlerinde bir üs haline gelen ve doğu-batı istikametinde depo olarak görülen Kıbrıs'da, kısa zamanda ticaret kolonileri de oluşmaya başladı. Nitekim Provensalı tacirler, Konya ile Kıbrıs arasından transit ticareti yürütüyorlar ve adaya erzakla birlikte şap, yün, deri ve ipek getiriyorlardı (Turan, **Resmî Vesikalar**, ss. 110-111; Turan, "Türkiye Kıbrıs Münasebetleri", s. 213; Heyd, **a.g.e.**, ss. 334, 348-349; Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 377).

²²² İbn Bîbî, **el-Evâmirü'l-Ala'îye**, I, s. 117; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târih**, XII, s. 209; Müneccimbaşı, **Câmiu'd-Düvel**, II, ss. 40-41; Abû'l-Farac, **Tarih**, II, s. 488; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 306; Turan, "I. Gıyâseddin Keyhüsrev", s. 617; Koca, "I. Gıyâseddin Keyhüsrev", s. 47; Heyd, **a.g.e.**, s. 335.

²²³ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târih**, XII, ss. 209-210; İbn Bîbî, **el-Evâmirü'l-Ala'îye**, I, s. 118; Müneccimbaşı, **Câmiu'd-Düvel**, II, s. 41; Abû'l-Farac, **Tarih**, II, s. 488.

hatip ve müezzîn tayin etti. Şehrin birtakım özel yapılarını camiye çevirerek minber ve mihrap koydu. Kale ve burçları onartarak silah ve erzak ile doldurdu.²²⁴

Türkiye Selçuklu Devleti, Antalya'nın fethi ile sıkışmış olduğu vaziyetten sıyrılarak, kara devleti görünümünden kurtarılmış oldu. Bu başarı sayesinde devlet, dışa açılımı gerçekleştirecek mühim bir ithalat ve ihracat limanına kavuştu. Ayrıca burası, güney sahillerin fethine yönelik yapılacak harekâtlarda katkı sağlayacak olan Selçuklu donanmasının bir üssü konumuna getirildi.²²⁵

2.3.3. Anadolu-Suriye Kervan Yolunun Açılması ve Güvenliğinin Sağlanması: Kilikya Ermenileri Üzerine Sefer (1208-1209)

II. Rükneddin Süleymanşah'ın ölümü üzerine Selçuklu tahtında peş peşe meydana gelen bunalımlar ve ardından I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in seferler ile meşgûl olması, Kilikya Ermeni Kralı II. Leon'un Selçuklu tâbiyetinden ayrılmasına ve Türk topraklarına saldırmasına fırsat verdi. Kral Leon, 1206 yılında, Türkmen nüfusun yoğun bulunduğu Göksun'a baskın yaparak, çok sayıda mal ve esir ile yürüyüşüne devam etti. Ardından Elbistan'ı kuşattıysa da başarılı olamadı. Ermeniler, yalnızca Selçuklulara karşı saldırıda bulunmuyor, aynı zamanda Halep sınırını geçerek, Eyyübî topraklarında da tahribata yol açıyordu. Halep Eyyübî Hükümdarı Melik Zâhir, Ermeniler karşısında kısmi başarılar sağlasa da tehlikeyi bertaraf edemedi.²²⁶

Özellikle Kral Leon'un saltanatı döneminde yürütülen genişleme siyaseti ile ciddi bir gelişim gösteren Kilikya Ermeni Krallığı, bir yandan İskenderun Körfezi'nden Antalya'nın doğusuna varan sahil bölgelerinin hâkimiyetini elinde tutuyor, bir yandan da Mısır, Fırat ve Suriye üzerinden Anadolu'ya ulaşan kervan yolunun ülke arazisinden geçmesiyle büyük avantaj ve kâr sağlıyordu.²²⁷ Şimdi ise tıpkı Karadeniz ve Akdeniz seferlerini zorunlu kılan sebepler gibi, burada da aynı

²²⁴ İbn Bîbî, *el-Evâmîrü'l-Ala'îye*, I, ss. 118-119.

²²⁵ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 307; Turan, "Türkiye Kıbrıs Münasebetleri", s. 215.

²²⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, XII, s. 199; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 308; Ersan, *a.g.e.*, s. 163.

²²⁷ Ersan, *a.g.e.*, s. 177; Heyd, *a.g.e.*, ss. 408-409; Özergin, *a.g.t.*, s. 50.

sorunlar kendini gösterdi. Ermenilerin bu baskın ve yağma faaliyetleri, bölge üzerinde huzur ve emniyeti yok ederken, Anadolu-Suriye arasında işlemekte olan kervan yolunun durmasına neden oldu.²²⁸

Antalya'nın fethini tamamlayan Gıyâseddin Keyhüsrev, Ermenileri cezalandırmak üzere sefer hazırlıklarına girişti. 1208-1209 yılları arasında ordusunun başında Maraş'a gelen Keyhüsrev, burada, Selâhaddin Eyyûbî'nin oğlu Melik Zâhir'in göndermiş olduğu birlikleri de ordusuna dahil ederek, Ermeni sınırlarının ötesine geçti. Zamanında II. Kılıç Arslan tarafından ele geçirilen ancak tekrar Ermenilere bırakılan Pertus kalesinin de içinde bulunduğu pek çok kale alındı. Pertus kalesinin senyörü bulunan Kral Leon'un oğlu Gregoire (Kirkor) esir edildi. Gıyâseddin Keyhüsrev, elde ettiği bu başarıların ardından, kış ayının gelmesi nedeniyle geri dönmeye karar verdi. Kral Leon, Selçuklular ile ilişkileri yeniden tesis etmek için Mısır Eyyûbî Hükümdarı Melik Âdil ve Halep Eyyûbî Hükümdarı Melik Zâhir'den aracılık etmelerini istedi. Sultan Keyhüsrev, Kral Leon'un Müslüman esirleri geri vermesi, tazminatın ödenmesi ve Halep topraklarına tekrar tecavüz etmemesi şartları ile barış teklifini kabul etti. Bu antlaşmanın akabinde sultan adına sikke bastıran Kral Leon, böylece tekrar Selçuklu tâbiyetine girmiş oldu.²²⁹

2.4. I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220) Döneminde Ticarî Fetihler

2.4.1. Sinop'un Fethi (1214) ve Trabzon Rum Devleti'nin Selçukluların Vassalı Haline Gelmesi

Selçukluların Akdeniz sahilleri ile bağlantısı kurulurken, aynı zamanda ticarî açıdan büyük öneme sahip olan Karadeniz de Türklerin hedefi olacaktır. Gıyâseddin Keyhüsrev'in ölümünden sonra tahta geçen oğlu I. İzzeddin Keykâvus, Anadolu ticaretinin kesintisiz bir şekilde işleyebilmesi için uluslararası bir liman vazifesi gören Sinop'un Selçuklu egemenliğine girmesinin zorunlu olduğunu düşünüyordu. Öyle ki Kırım ve diğer kuzey halkları ile var olan ticaretin sürdürülebilmesi, ticarî

²²⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, XII, s. 199; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 308; Turan, "I. Gıyâseddin Keyhüsrev", s. 617.

²²⁹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, ss. 308-309; Ersan, *a.g.e.*, s. 164.

emtiyaya duyulan ihtiyacın zahmetsizce giderilebilmesi, Kırım'dan başlayarak Mısır'a değin ulaşan ticaret güzergâhı üzerinde kontrolün sağlanabilmesi için Sinop limanına hâkim olmak bir gerekliliktir. Bu bakımdan İzzeddin Keykâvus, devletin dahili meselelerini çözüme kavuşturduktan sonra Anadolu istikametinde önem kazanan uluslararası ticaret yollarını ve babasının takip ettiği siyaseti gözeterek, sefer hareketlerini ticarî çıkarlar doğrultusunda şekillendirdi.

Bu dönemde Trabzon Rum Devleti ile İznik Rum Devleti arasında Paflagonya bölgesinde yaşanan çatışmalar, sahiller aracılığı ile yürütülen ticaretin etkinliğini kaybetmesinde aktif bir rol oynuyordu. Bu nedenle devamlı olarak güvenlik ortadan kalkıyor, yollar kesiliyor ve özellikle Selçuklular kuzey yönünden tehlikeye açık hale geliyordu. Theodoros Laskaris, kısa zaman önce Karadeniz'in batı istikametinde tutunmaya çalışan David Komnenos'u Ereğli ve Amasra civarından uzaklaştırarak, Paflagonya sahillerine ve Sinop'un batı yakasındaki topraklara kadar hâkim olmuştu. Bununla birlikte Theodoros Laskaris, Alaşehir savaşında Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev'in şehit edilmesi sonucu zarar gören Selçuklu-İznik ilişkilerini yeniden tesis etme niyetindeydi. Laskaris, her ne kadar sultan ile bir dostluk antlaşması yapmış ve amacına ulaşmış gözükse de buna karşılık İzzeddin Keykâvus'un çekinceleri vardı.²³⁰ Şöyle ki, daha önce bu bölgelere gerçekleştirilen harekâtların amacı, sadece limanların Müslüman halkın menfaatinde gözetilecek şekilde işlenmesini sağlamak ve bağlantı yollarını emniyette tutmaktı. Fakat bu düşüncenin bir sonuç vermeyeceği, daha sonra gerçekleşen siyasî olaylarla görüldü ve mevcut idareler ile düzenin sürdürülemeyeceğinin farkına varıldı.²³¹ Bu bakımdan İzzeddin Keykâvus, bir yandan Laskaris'in ele geçirdiği bölgelerde hâkimiyetini ve gücünü pekiştireceğinden korkuyor bir yandan da Aleksios Komnenos'un bu bölgeleri işgâl edebileceğini biliyordu.²³² Bütün bu sebepler bir

²³⁰ Murat Keçiş, **Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler (1204-1404)**, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ankara, 2009, ss. 97-98, 108; Turan, **Resmî Vesikalar**, s. 104; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, ss. 321, 325; Cahen, **a.g.m.**, s. 135; Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 399.

²³¹ Köse, **a.g.m.**, s. 22.

²³² Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, s. 71; Cahen, **a.g.m.**, s. 135; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 325. Bu tarihlerde Selçuklu-Bizans sınırı: Akdeniz bölgesinde Dalaman'dan hareketle kuzey-kuzeydoğu istikametinde bir hat çizerek, Mudurnu'nun doğusundan devam ediyor, daha sonra Ereğli ve Devrek arasından Sinop'a varıyordu (Cevdet Yakupoğlu, **Kuzeybatı**

araya geldiğinde, Sinop'un alınması, Selçuklular açısından kaçınılmaz olmuştur. Neticede İzzeddin Keykâvus, sarılmış vaziyete son vermek amacıyla iki Rum Devletinin çekişmesinden ve meşgûl olmalarından istifade ederek, Sinop seferine çıktı.

Sefer hazırlıklarının bitirilmesinin ardından Selçuklu sultanı, ordusunun başında payitaht Konya'dan ayrılarak Sivas'a geldi. İbn Bîbî'nin naklettiğine göre, Sivas'ta bazı idarî tanzimler yapmakla meşgûl olan sultana, bu sırada, Türk sınır muhafızları tarafından bir mektup getirildi. Bu haberde, Canit Tekfuru Kir Aleksi (Canik veya Trabzon imparatoru)'nin²³³ Selçuklu sınırlarına saldırıda bulunduğu, Türk yerleşimlerine baskınlar gerçekleştirdiği, ekili arazi ve hayvanların yağma edildiği, evlerin zarar gördüğü yazmaktaydı.²³⁴ İzzeddin Keykâvus, bu durum üzerine istişare meclisi kurarak, beraberindeki beylerle birlikte Sinop'un vaziyeti hakkında müzakere ettiler. Burada sultan, ihtiyatlı hareket etmenin daha doğru olacağını düşünerek, ilk önce Sinop'un durumu ve civarına dair malûmatı olan kişilerin görüşlerini aldı. Onlar: *“Sinop kuşatılmadan doğrudan girişilecek bir savaşla alınacak bir yer değildir. Ancak kuşatma ile ora halkı, yiyecek ve içecek sıkıntısına düşer, karadan ve denizden yardım kesilirse şehrin alınması mümkün olur ve zafer kazanılır”* dediler. Gerçekleşen müzakereler sonucunda Sinop'un fethinin mümkün olduğuna karar verdiler.²³⁵ Gerekli tedbirler alınmış bir vaziyette Sivas'tan hareket eden Selçuklu ordusu, Kızılırmak civarına vardığında, Kir Aleksi'nin ve Sinop'un durumunu tetkik etmek amacıyla önden casuslar görevlendirildi. Selçuklu ordusunun yürüyüş güzergâhı saklı tutulmasından dolayı Rumların bu ilerleyişten haberleri yoktu. Kısa süre sonra casuslar, Kir Aleksi'nin önlem almadan, 500 kişilik askerî kuvvetle avlanmaya çıktığını uc birliklerine iletiler. Vakit

---

Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Tarihi (XIII-XV. Yüzyıllar), (Yayınlanmış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ankara, 2017, s. 33).

²³³ Kaynaklar bu kişi hakkında, aynı noktada birleşerek “Canit Tekfuru” şeklinde ele almışlardır. Bu sıralarda Samsun (Canik) ve Sinop, Trabzon Rum Devleti'nin idaresindeki şehirler olduğu için bahsi geçen tekfurun da İmparator I. Aleksios Komnenos'un valisi olması gerekir (M. Şakir Ülkütaşır, “Sinop'ta Selçukîler Zamanına Ait Tarihî Eserler”, **Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi**, S. 5, 1949, s. 150).

²³⁴ İbn Bîbî, **el-Evâmirü'l-Ala'îye**, I, ss. 168-169. Trabzon Rum yöneticilerinin dış politikalarına bakıldığında, komşu devletlerin dahili mücadelesinden her koşulda beslendikleri ve bunu avantaja çevirdikleri göze çarpmaktadır.

²³⁵ İbn Bîbî, **el-Evâmirü'l-Ala'îye**, I, s. 169; Münecçimbaşı, **Câmiu'd-Düvel**, II, s. 49.

kaybetmeden harekete geçen uc birlikleri, beklenmedik bir baskınla Kir Aleksî'yi esir aldılar ve sultana getirdiler.²³⁶ Sultan İzzeddin Keykâvus, Aleksî'nin kuşatmada fayda sağlayacağını düşünerek, onu da beraberinde götürdü. Nitekim Sinop önlerine geldiklerinde, Aleksî ile birlikte yakalananlar arasından bir kişi seçildi ve şehre gönderilerek buranın sultan adına teslim edilmesi istendi. Fakat şehirdekiler: *“Kir Aleksî yakalanmışsa, onun yerine yöneticilik yapabilecek olgun yaşta oğulları var. Onlardan birini padişahlığa oturtur, bu ülkeyi Müslümanlara bırakmayız”* diyerek teslim razı olmadılar. Bu uyarı girişimi yeniden tekrarlanmış ise de yine bir sonuç alınamadı. Sabrı tükenmekte olan İzzeddin Keykâvus, şehirdekilerin maneviyatını bozmak ve baskıyı arttırmak amacıyla kaleden kolaylıkla görülebilecek bir alanda esir Aleksî'ye işkence edilmesini emretti. Böylece kalenin müdafileri ile Türkler arasında psikolojik bir savaş başlamış oldu.²³⁷ Bu sırada Sinop karadan tamamen kuşatılmışsa da deniz yönünden bağlantısı kesilmediği için yardım almayı sürdürüyordu. Bu sorunu çözmek için Behram Trablusî adında bir komutan vazifelendirildi ve idaresindeki bin askerle sahile giderek yardımda bulunan gemileri ateşe verdi. Böylece şehrin dışarıyla irtibatını koparmış oldu.²³⁸ Yapılan baskılar karşısında güç duruma düşen kale müdafileri, hem Aleksî'nin işkenceye dayanamayacağını hem de erzakın giderek tükendiğinin farkına varmaları üzerine görüşmeyi talep ettiler. Sultanın Aleksî'yi serbest bırakması ve kendilerinin de zarara uğramadan şehirden çıkmalarına müsaade edilmesi şartıyla teslim razı olacaklarını söylediler. Bu teklifi olumlu karşılayan İzzeddin Keykâvus, hemen ahidnâme hazırlayarak şehre yolladı. Ardından Selçuklu askeri ve emirlerinden oluşan bir grup, saltanat sancağı ile birlikte şehre girdi ve 26 Cemâziyelahir 611 (2 Kasım 1214) Cumartesi günü bir törenle sancak kalenin burcuna dikildi.²³⁹

Fetihten bir gün sonra İzzeddin Keykâvus ile Kir Aleksî arasında bir antlaşma imzalandı. Divân mensubu noterlerin hazırlamış olduğu ahidnâme, sultanın

²³⁶ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Ala'îye*, I, ss. 169-170; Münecçimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, II, s. 49; Ülkütaşır, *a.g.m.*, s. 113. Abul'l-Farac, Kir Aleksî'nin Sultan tarafından öldürüldüğünü yazar (*Tarih*, II, s. 497).

²³⁷ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Ala'îye*, I, ss. 171-172; Münecçimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, II, s. 50; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 325.

²³⁸ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, ss. 325-326; Keçiş, *a.g.t.*, s. 102.

²³⁹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Ala'îye*, I, ss. 172-173. Münecçimbaşı, fetih tarihini 16 Cemâziyelevvel (23 Eylül 1214) olarak veriyor.

huzurunda Kir Aleksî'ye sunularak yemin ve tasdik ettirildi. Bu antlaşmaya göre: Kir Aleksî'nin canı bağışlanacak, Sinop hariç olmak üzere Canik bölgesi ve civarı kendisi ve çocuklarına bırakılacak, buna karşılık sultana her yıl 10.000 dinar, 500 at, 2.000 sığır, 10.000 koyun gönderilecek, ayrıca ihtiyaç duyulursa Selçuklu ordusuna askerî destek verecekti. Antlaşmanın akabinde sultandan müsaade alan Kir Aleksî, kendisi ve maiyeti için hazırlanan gemiye binerek şehirden ayrıldı.²⁴⁰

Mühim bir ithalat ve ihracat kapısı olan Sinop'un fethedilmesi ile birlikte askerî, ticarî, dinî ve sosyal açıdan şehrin imarına girilmiştir. İzzeddin Keykâvus, şehirde bir vakit oturup ülkenin tamamına gönderdiği fermanlarla her bölgenin zengin ve itibarlı olanları belirlenip Sinop'a nakledilmesini emretti. Eğer malını bırakamayıp gitmekte gönülsüz davranan olursa, o kişilerin ancak onayı ile gayrimenkulünü devlet hazinesi adına satın almalarını ve değerinin eksiksiz ödenmesini buyurdu. Bu yaklaşım tarzı, istenilen vasıflara sahip kişilerin Sinop'a gelmesini sağladı. Yeni tayinler yapılarak kadı, kâtip, hatip, müezzin, muarripler, kale komutanı ve muhafızlar görevlendirildi. Şehirde bulunan kilise camiye dönüştürüldü. Daha önce şehri terkedenler, nâibler vasıtasıyla çağırılarak mülklerine yeniden kavuştu.²⁴¹ Fethedilen yeni yerlerde güvenliğin ön planda tutulmasından dolayı askerî yapı ve kalelere ait sur duvarları ve burçların tamiri, büyütülmesi veya yeniden inşası gerçekleştirildi. Bundan başka birde medrese meydana getirildi. Çepni boyuna mensup aşiretlerden güçlü bir uc teşkilatı oluşturuldu. Ayrıca toprak ve nüfus tahriri de unutulmadı. İzzeddin Keykâvus, gerekli düzenlemeleri hayata geçirdikten sonra beraberinde fethedilen emirlerinden Simre Valisi Bedrüddin Ebubekir'i Sinop'a sübaşı olarak görevlendirdi. Önemli bir kuvveti de idaresine verdikten sonra Sivas'a geldi.²⁴²

²⁴⁰ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Ala'îye*, I, ss. 173-174.

²⁴¹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Ala'îye*, I, ss. 174-175.

²⁴² Nermin Şaman Doğan, "Anadolu Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykavus Döneminde (1211-1220) Baniler ve İmar Faaliyetleri", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 0, S. 24, 2016, s. 224; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Ala'îye*, I, s. 175; Ülkütaşır, *a.g.m.*, s. 114. Bu noktada İzzeddin Keykâvus'un, burada bir İçkale (Ahmedek) inşa edilmesine ve eklemeler yapılmasına dair verdiği emir, ayrı bir örnek teşkil etmektedir. Meydana getirilen Sinop İçkalesi surlarında 15 kitabe yer almakla birlikte, bu yazıtlarda sultanın yanında savaşa katılmış 12 emirin, 9 Selçuklu şehrinin ve diğer görevlilerin adı işlenmiştir. Yapımı üstlenen emirler, inşa hareketini bir yıl gibi kısa bir sürede tamamlamışlardır (Cemayizevvel 612) (Doğan, *a.g.m.*, ss. 224-225; Ülkütaşır, *a.g.m.*, ss. 113-114, 119).

Sonuç itibariyle kazancını önemli ölçüde ticaretten temin eden Trabzon Rum Devleti, 1214 yılında Sinop’u kaybetmesiyle Selçuklular’a tâbi hale geldi. Bu durum, Moğol işgâlinin ortaya çıkışına kadar devam etti. İstanbul’a kıyasla hayli mesafesi bulunan Trabzon Rum Devleti’nin, Trabzon-Sinop-İstanbul arasında sürdürülen deniz trafiğinden mahrum edilmesi, Karadeniz hinterlandı ile sıkı sıkıya yürütülen ticarî etkinlikteki nüfuzun Selçuklulara geçmesini sağladı. Dolayısıyla Latinler ve Trabzon Rum Devleti’nin yanında Selçuklular da üçüncü taraf olarak yerini aldı ve bölgede ortaya çıkabilecek bir koridorun da önüne geçilmiş oldu.²⁴³

2.4.2. Antalya’nın Elden Çıkması ve Nihai Olarak Fethi (1216)

Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev’in şehit edilmesinin ardından ortaya çıkan otorite boşluğu, oğulları İzzeddin Keykâvus ile Alâeddin Keykubâd arasında saltanat mücadelesinin yaşanmasına neden olurken, bu durum, aynı zamanda Antalya’da oturan Hristiyan halk üzerinde, şehre yeniden hâkim olma fikrini doğurdu. İzzeddin Keykâvus’un Sinop seferine çıkmasını ve meşgûliyetini de fırsat bilen Hristiyan halk, çok geçmeden isyan hareketini başlattılar.

Savaşın gidişatı ve şehrin fethine dair önemli bilgiler veren İbn Bîbî’nin anlattığına göre, Antalya’nın kâfirleri bir gece baskını ile Selçuklu asker ve yöneticilerine hücum ederek, onları öldürmek ve eşyalarını yağma edip aralarında bölüşmek üzere ittifak ettiler. Şayet müslüman ordusunun kendilerine saldırması durumunda, şehri Frenklere bırakacaklarını söylediler. Gerçekten hepsi, sözleştikleri gibi, gecenin bir vaktinde faaliyete geçtiler ve müslümanları hazırlıksız yakaladılar. Yaş ve cinsiyet gözetmeksizin hepsini öldürdüler. Üç gün sonra menfi haberi payitaht Konya’da işiten Sultan İzzeddin Keykâvus, topladığı mecliste: “*Antalya düşman kâfirlerin saldırısına karşı sıkı bir korunmaya alınmış deniz kenarında bir şehirdi. Çok güvendiğimiz o bölge şimdi elimizden çıkmıştır. Eğer en kısa zamanda*

²⁴³ M. Said Polat, **Moğol İstilasına Kadar Türkiye Selçukluları’nda İctimai ve İktisadi Hayat**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, 1997, s. 176; Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 399; Köse, **a.g.m.**, ss. 22-23; Bakır-Berberoğlu, **a.g.m.**, ss. 164-165.

bu olayın üzerine gitmezsek, sahillerde bulunan diğer sınır sakinleri, bu gevşekliğimizin ve zayıflığımızın haberini alınca isyana ve küstahlığa başlarlar. Bu durumda işi telafi etmek ve orayı geri almak güçleşir” diyerek, durumun ciddiyetini ve hassas olduğunu belirtmiştir. Görüşmenin ardından İzzeddin Keykâvus, beylere ve askerlerine fermanlar gönderdi. Selçuklu ordusu, kısa sürede Konya ovasında birleşti. Saltanat otağını Ruzbe ovasında yerleştiren İzzeddin Keykâvus, ordusunun başında Antalya üzerine harekete geçti. Selçuklu ordusunun üzerlerine yürümekte olduğunu öğrenen Hristiyanlar, Frenklerden yardım istediler.²⁴⁴ Kıbrıs kral nâibi Gautier de Monbeliart ve idaresindeki kuvvetlerin,²⁴⁵ Antalya’ya gelişi ile şehirde savunma hazırlığı ve önlemler almaya başladılar. Bu sırada Selçuklu ordusu, şehri çepeçevre kısıkaç içine almış ve savaş aletlerini hazırlamış bulunuyordu. Kuşatmanın bir an önce sonuçlanmasını isteyen İzzeddin Keykâvus, on kişilik piyade grupları oluşturulmasını ve her grubun tek seferde surlara çıkabileceği özel merdivenlerin yapılmasını emretti. Bir gün sonra istenildiği gibi hücumla geçildi ve surların tepesine çıkmayı başaran piyadeler Frenk askerlerini öldürerek kale kapılarını açtılar. Şehre akın eden ordu, müslümanlara yaşattıklarının karşılığı olarak, Frenkleri öldürdü ve yerli Hristiyan halkı da esir etti. İzzeddin Keykâvus, Antalya’yı yeniden ve nihai olarak kurtardıktan sonra bölgeyi iyi tanıyan ve halkın yaşayışı hakkında tecrübe edinmiş olan Mübârizeddin Ertokuş’u, şehre sübaşı olarak tekrar tayin etti. Sultan, gerekli düzenlemeleri hallettikten sonra Konya’ya vardı.²⁴⁶

İzzeddin Keykâvus, Antalya’nın istirdadından sonra zaferini, fetih-nâmeler ile komşu hükümdarlara duyurmuştur. Bu fetih-nâmelerden bir tanesi, bugün bize kadar ulaşmış olup, konu hakkında önemli bilgiler vermektedir. Sultan, bu metinde: *“Kendisine ait olduğu halde el koyulan Antalya’nın fethi dolayısıyla elçi gönderdiği, askerlerinin Ramazan’ın ilk günü başlayıp sonuna kadar şehri, karadan ve denizden kuşattığını, mancınık ve neft makinelerinin kurulmuş olmasına rağmen şiddetli direniş ve zorluklarla karşılaştıklarını, nihayet Allah’ın yardımıyla ayın sonunda, Cuma günü, şehrin fethi bayramıyla Ramazan bayramının birleştiğini”* anlatmıştır. Bu konuya dair bir başka önemli vesika örneği de bahsettiğimiz fetih-nâmeyi tasdik

²⁴⁴ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Ala'îye*, I, ss. 162-164.

²⁴⁵ Turan, “Türkiye Kıbrıs Münasebetleri”, s. 215.

²⁴⁶ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Ala'îye*, I, ss. 164-167.

eder nitelikteki Antalya surları üzerine işlenmiş olan kitâbelerdir. Bazı kısımları çözülmeye muhtaç olmakla birlikte kitâbede: “*Şehir Gıyâseddin Keyhüsrev tarafından fethedilmişti. Fakat şehit olarak ölümünden sonra beldenin halkı isyan etti ve orada eskisi gibi şirk kaim oldu. Keykâvus sayısız askerleriyle 612 Ramazan’ın ilk günü başlayarak şehri karadan ve denizden bu ayın sonuna kadar muhasara etti. Her tarafına mancınıklar yerleştirdi. Allah yardım etti ve gece-gündüz cihaddan sonra Allah kelimesi galip gelerek şehir fethedildi.*” şeklinde özet bir anlatım mevcuttur.²⁴⁷ İbn Bîbî, her ne kadar konu hakkında geniş bilgiler sunsa da olayın tarihini belirtmediği gibi kronolojik açıdan da hatalı bir sıra takip ederek, Sinop’un fethinden daha önce göstermiştir. Fetih-nâme ve kitâbe örneklerinde verilen kuvvetli bilgilerden yola çıkarak, Antalya’nın 22 Ocak 1216 (30 Ramazan 612) Cuma günü kurtarıldığı rahatlıkla anlaşılacaktır. Ayrıca Kıbrıs ile ilişkisi bulunan İbn Vâsıl, Frenklerin Antalya’yı işgâl ettiğini, şehirdeki Müslümanların öldürüldüğünü, daha sonra sultanın aynı yılın Ramazan ayında şehre yeniden hâkim olduğunu yazar. Bir diğer müellif Zehebî’de, bu bilgileri teyit eder mahiyettedir.²⁴⁸ Niğdeli Kadı Ahmed ise kronolojik sırayı doğru vermekle birlikte, Sinop ve Antalya seferlerini bir yıl geriden yani 610 ve 611 olarak ele almıştır.²⁴⁹

Bu olayın yaşanmasına neden olan isyan hareketi üzerine ciddi önlemler almanın mecburiyetini farkederek İzzeddin Keykâvus, şehrin ikiye bölünmesini ve bu sayede Hristiyanların daha kontrollü bir şekilde idare edileceğini düşünmüştür. Nitekim Müslüman ve Hristiyan halkın bir arada hayatını sürdürmesine yönelik ilk girişim kötü sonuçlar doğurunca, aralarına duvar çekilmiştir. Ancak bu girişimlerde yetersiz bulunmuş olmalı ki kısa süre sonra başka bir sur daha çekilerek, İçkale (Ahmedek) inşa edilmiştir. Bu uygulama, özellikle Hristiyan nüfusun ağır bastığı Selçuklu şehirlerinde daha sonra rastlayacağımız faaliyetlerin öncüsü olmuştur.²⁵⁰

²⁴⁷ Turan, **Resmî Vesikalar**, ss. 101-103.

²⁴⁸ Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 331.

²⁴⁹ Niğdeli Kadı Ahmed, **el-Veledü’ş Şefik**, s. 441.

²⁵⁰ Baykara, **a.g.e.**, ss. 110-113. Şunu da belirtmek gerekir ki Sinop’ta başlayan imar faaliyetlerinin çeşitli emirler aracılığıyla yürütülmesi ve bunların burçlar üzerine isimlerinin not düşülmesine onay verilmesi, Antalya’nın fethi sonrasında da görülen bir durumdur. Fakat Antalya İçkale kitabeleri incelendiğinde, Sultan İzzeddin Keykâvus’un kurucu veya yaptıran olarak daha faal bulunduğu anlaşılmaktadır (Doğan, **a.g.m.**, ss. 226-228).

2.5. I. Alâeddin Keykubâd (1220-1237) Döneminde Ticarî Fetihler

2.5.1. Alâiye'nin Fethi (1221-1222)

Sultan I. Alâeddin Keykubâd, abisi I. İzzeddin Keykâvus'un halefi olarak Türkiye Selçuklu tahtına oturduğunda, ülke siyasî ve iktisadî bakımdan oldukça istikrarlı bir ortama kavuşmuş bulunuyordu. Güney-Kuzey yönlü işleyen ticaret yolları üzerinde yer alan ve mühim bir limana sahip olan Sinop ve Antalya'nın alınması, Selçuklulara çeşitli avantajlar sağladığı gibi önemli ölçüde itibar da katmıştı. Fakat bu konumun korunabilmesi, bahsedilen şehirlerin etrafındaki diğer limanlarla desteklenmesine ve çevredeki muhkem yapıları ilhâk ederek deniz ticaretinin kara yoluyla birleştirilmesine bağlıydı.²⁵¹ Bununla birlikte Kilikya Ermeni Krallığı, Akdeniz'de, Manavgat'a kadar uzanan kıyı bölgelerini elinde tutuyor, deniz ulaşımını kullanan tacirler, emniyetli oluşundan dolayı Ermenilere ait olan Ayas (Yumurtalık) limanını tercih ediyordu. Bu can sıkıcı durumda, Selçukluların Akdeniz ticaretindeki payını aşağıya çekmesine neden oluyordu.²⁵²

Bu sırada Sultan Alâeddin Keykubâd, Moğol istilâsına karşı müdafâ önlemleri almış, Konya ve Sivas gibi mühim şehirlerin surlarını ve kalelerini yeniden inşa etmiş bir vaziyette, yaz mevsimini geçirmek amacıyla Kayseri'de oturuyordu.²⁵³ Burada devletin ileri gelenleri ile çeşitli konular üzerinde müzakere eden Alâeddin Keykubâd'a, Antalya sübaşısı Mübârizeddin Ertokuş ve Emir-i Ahur Esededdin Ayaz gibi Gıyâseddin Keyhüsrev döneminden bu yana devlete faydası dokunmuş emirler, Akdeniz sahillerinde bulunan Kalonoros²⁵⁴ adındaki yer hakkında: “Deniz

²⁵¹ Emine Uyumaz, “Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubâd Dönemine (1220-1237) Bir Bakış”, *Cogito*, S. 29, 2001, s. 122.

²⁵² Heyd, *a.g.e.*, s. 408; Özergin, *a.g.t.*, s. 50.

²⁵³ Münecimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, II, s. 58; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Ala'iye*, I, ss. 271-275; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, ss. 353-356.

²⁵⁴ Antik dönemde ve Roma hâkimiyetinde Korakesion olarak anılan, Bizans devrinde ise Kalonoros ismini alan bu yer, boyu 250 metreye ulaşan kayalık bir yarımada üzerinde kurulmuştur. Bu topografik yapısı, sarp ve dayanıklı bir kalenin inşasına imkân verirken, aynı zamanda deniz üssü işlevi bakımından da dikkati çekmiştir. Öyle ki Roma ve Bizans dönemlerinde sahil kalesi ve üs vazifesi görmüştür. Hattâ İlkçağ'dan bu yana korsanların dahi merkezi olmuştur (Besim Darkot, “Alâiye”, *İA.*, C. 1, MEB Yay., İstanbul, 1978, s. 286; Tuncer Baykara, “Alâiye'de Bazı Yeni Kitâbeler”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 12, İstanbul, 1982, s. 579). Kaynaklarda bu yer hakkında, *Candelour* veya *Candalour* (Simon de Saint Quentin, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, (Çev. Erendiz Özbayoğlu), DAKTAV, Antalya, 2006, ss. 48, 60) ya da *Galonoros*

kenarında bir şehir var. Oranın kışı insana mutluluk veren bahar gibidir. Kırı, laleden lal rengine bürünmüş olup, güzelliğinden dolayı suyunda taş yoktur. Orası çok latif ve taze açmış bir gül gibidir. Fakat var olan dikenini yüzünden rahat değildir. Antalya gibi cennet güzelliğine sahip değilse de toprağı tamamen amber yapısındadır.” şeklinde tasvir ederek, sultanı buranın fethi için teşvike çalışıyorlardı. Onlar ayrıca, kalenin granit taşlardan inşa edilmiş ve ulaşılması güç dağlarla kuşatılmış olmasından dolayı Sis çevresine rahatlıkla hükmettiğini anlatıyor, Mısır’a giden gemilere ağır vergiler koyduğuna işaret ederek, sultan arzu ederse fethinin mümkün olduğunu dile getiriyordu.²⁵⁵ İşte bütün bu sebepler, Alâeddin Keykubâd’ın Kalonoros kalesine sefere çıkmasında etkili oldu.

Fetih hareketlerini siyasî planlarına göre yürüten Alâeddin Keykubâd, askerlerin hazır edilmesi için fermanlar gönderilmesini buyurdu. Bu sırada sultan Kayseri’den ayrılarak Konya’ya varırken, uc kuvvetleri de payitahtta toplandı. Sefer hazırlıklarını tamamlayan Alâeddin Keykubâd, kuşatmaya başlamadan önce ordusunun üç gruba ayrılmasını emretti. Buna göre: Birinci grup sarp olan kara yönünden kışkaç altına alacak; ikinci grup deniz kenarından kuşatacak; üçüncü grup da donanma ile denizden saldırıda bulunacaktı. Yapılan plan dahilinde harekete geçen Selçuklu ordusu ve donanması bölgeye geldi ve kaleyi kuşatmaya başladı. Bu sırada Kalonoros kalesinin idaresi, Kyr Vart adlı kişinin elinde bulunuyordu. Latinlerin 1204 yılında İstanbul’u işgâl etmesi üzerine Bizans topraklarında ortaya çıkan yerel hâkimlerden birisi de bu kişi idi. Kara tarafında bulunan askerler 100 mancınık ile etkili olmaya çalışıyorlar, fakat hem kalenin sağlam ve hâkim bir yerde oluşu hem de kış mevsiminden dolayı, kuşatma iki ay kadar sürdü. Alâeddin Keykubâd, nihayet beylerini huzuruna çağırarak, yapılacak son bir saldırıyla fethin mümkün olduğunu ve inancını dile getirdi. Ayrıca savaşta yer alan gönüllü ve fakirlere de 10.000 dirhem gümüş, 1000 baş koyun, 100 baş sığır dağıtarak herkesin azmini arttırdı.²⁵⁶

şeklinde kayıtlar da vardır (Simbat, **Başkumandan Simbat Vekayinâmesi (951-1334)**, (Çev. Hrant D. Andreasyan), TTK Kütüphanesi Basılmamış Nüsha, s. 80).

²⁵⁵ Osman Turan, “Selçuk Devri Vakfiyeleri II. Mübârizeddin Er-Tokuş ve Vakfiyesi”, **Belleten**, C. 11, S. 43, ss. 415-416; İbn Bîbî, **el-Evâmirü’l-Ala’iye**, I, ss.254-255; Müneccimbaşı, **Câmiu’d-Düvel**, II, ss. 58-59.

²⁵⁶ Simbat, **Vekayinâme**, s. 80; İbn Bîbî, **el-Evâmirü’l-Ala’iye**, I, ss. 256-262.

Sultanın kararlılığı ve bitmeyen hücumlar karşısında kaleyi savunmanın bir sonuç getirmeyeceğini farkederek Kyr Vart, daha önce aralarında yakın ve samimi ilişkiler bulunan Antalya sübaşısı Mübârizeddin Ertokuş'a adamını yolladı. Komşu ve dost olmalarının hatırına, sultandan kendisi için af dilemesini ve canının bağışlanmasını istedi. Ertokuş'un getirdiği haberi sevinçle karşılayan Alâeddin Keykubâd, bu teklifi kabul etti. Sultan, kalenin teslim edilmesi ve Kyr Vart'ın kızı (ya da cariyesi) ile evlenmek, karşılığında da kendisine Akşehir'in idaresini ve bazı tanınmış köyün mülkiyetini bağışlamak yoluyla anlaşma sağlandı. Daha sonra kaleden çıkarak sultanın huzuruna gelen Kyr Vart, özür diledi ve saygısını sundu. Sultan Alâeddin Keykubâd, sancak ve çetr gölgesinde, davul (kös), zurna eşliğinde kaleye hareket ederken, onu gören yörenin büyükleri ve keşişleri hediyeler takdim ederek karşıladılar. Kaleyi zorluk çekmeden ele geçiren Alâeddin Keykubâd, böyle güzel bir yeri kendisine bahşettiği için Allah'a şükretti. Bundan dolayı beylerine hitap ederek, bu minnettarlığını gösteren ve büyüklüğüne yakışır şekilde yörenin yeniden inşa edilmesini, Kalonoros yerine kendi adına istinâden Alâiye isminin koyulmasını emretti. Fethin ardından Antalya'ya doğru yola çıkan Alâeddin Keykubâd, yürüyüş güzergâhında bulunan Alara kalesine rastladı. Buranın idaresi, Kalonoros hâkimi Kyr Vart'ın kardeşinin elindeydi. Sultan, direnmeden kaleyi teslim etmesine dair bir mektup yolladığı sırada, kale hâkimi ölünce, oranın büyükleri kaleyi sultana teslim ettiler. Neticede burası da savaş yaşanmadan Selçuklu topraklarına katılmış oldu.²⁵⁷

İbn Bîbî'de daha önce gördüğümüz üzere olayların tarihini belirtmiyor oluşu, Alâiye'nin fethinde de göze çarpmaktadır. Olayları karmaşık bir halde anlatırken, Konya surlarının yapımına 615 (1218) yılında başladığını yazar. Buradan hareketle fetih faaliyetinin bu tarihten sonra ve inşanın bittiği 1221 yılından önce yaşanmış olması gerekir.²⁵⁸ Ayrıca halife tarafından sultana gönderilen Şeyh Ömer b. Sühreverdî'nin, 617 (1220-1221) yılları arasında Konya'ya geldiği bilinmektedir.

²⁵⁷ Simbat, *Vekâyinâme*, s. 80; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiye*, I, ss. 262-269; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, II, ss. 59-60; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, ss. 356-357; Turan, "Mübârizeddin Er-Tokuş ve Vakfiyesi", s. 416.

²⁵⁸ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiye*, I, s. 271; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 354.

Sultanın sefere çıkması, bu elçi kabulünden sonra gerçekleşmiştir.²⁵⁹ Niğdeli Kadı Ahmed fetih tarihini 619 verirken,²⁶⁰ Ebul Ferec ise 620 (1223) yılında alındığını söyler.²⁶¹ Olayların kronolojik açıdan bir değerlendirmesini yapmak gerekirse, sefere kış ayında çıkılması ve kuşatmanın da uzamasına bağlı olarak, harekâta 1221'in son aylarında başladığı ve dolayısıyla kuşatmanın 1222'nin kışında neticelendiği ortaya çıkmaktadır.

Alâeddin Keykubâd, adı ve yüceliğine yakışır bir şekilde Alâiye'nin imarına yönelik faaliyetlerde bulundu. Köşkler ve on iki kapılı saray yaptırarak, kendisi ve halefleri için kış mevsimlerinde dinleneceği bir merkez haline dönüştürdü. Medrese, hamam, cami gibi medenî tesisler inşa edildi. Ayrıca devlet adamları tarafından surlar ve burçlar vücûda getirildi. Bunların yanı sıra Alâiye'nin kuşatılması sırasında Antalya'daki donanmanın da sefere dahil edilmesi, kısa zamanda denizciliğin ne kadar gelişmiş olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan denizciliğe verilen değer diğer bir örneğide, fethin akabinde burada yapımına başlanan ve 625 (1228) yılında bitirilen tersanenin tesis edilmesidir.²⁶² Gerçekten Sinop, Antalya ve Alâiye'nin fethi, Türk tarihinde önemli bir yer edinmekle birlikte Akdeniz ve Karadeniz'de yürütülecek seferlerin önünü açmıştır.

2.5.2. Akdeniz Sahil Kalelerinin Fethi (1225)

Sultan Alâeddin Keykubâd, dahili meseleleri yoluna koyup otoritesini güçlendirdikten sonra daimî olarak sefer ve fetih hareketlerine girişti. Bu dönemde mühim bir transit ticaret durağı vazifesi gören ve I. İzzeddin Keykâvus döneminden bu yana Selçuklulara tâbiyetini sürdüren Kilikya Ermeni Krallığı, ticareti aksatmaya yönelik faaliyetlerde bulunuyordu. İbn Bîbî'nin aktardığına göre, sultana şikâyet için gelen bir tacir: *“Ben, Halep tarafından buraya gelmek için yola çıktım. Leon'un ülkesine girince haydutlar bütün mallarımı elimden aldılar. Hristiyanların sizden*

²⁵⁹ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, II, s. 58.

²⁶⁰ Niğdeli Kadı Ahmed, *el-Veledü's Şefik*, s. 442.

²⁶¹ Abû'l-Farac, *Tarih*, II, s. 516.

²⁶² Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, II, ss. 59-60; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Ala'îye*, I, s. 267; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, ss. 358-360; Turan, “Mübârizeddin Er-Tokuş ve Vakfiyesi”, s. 417; Baykara, *a.g.m.*, s. 580; Çavuşdere, *a.g.m.*, s. 58; Darkot, *a.g.m.*, ss. 286-287.

korktuğunu bilerek dergâhınıza vardım” diyordu. Bu tacirin ardından gelen başka birisi de: *“Ben, Antalya sakinlerindenim. Bütün yaşamım boyunca biriktirip korumaya çalıştığım mallarımı gemiye yükleyip, Mısır’a gitmek için yola çıktım. Fakat sahilden Frenklerin saldırısıyla karşılaştık. Bütün mallarımızı aldılar ve bizi esir ettiler”* diyerek, şikâyetini arzetti. Türkiye Selçuklu Devleti’nin uluslararası ticarete yakalamış olduğu ivmeye bağlı olarak tüccar sınıfının teşvik edilmesini ve Anadolu-Suriye arasında gelişim gösteren kervan yolunun güvenliğinin sağlanmasını ticarî siyaset olarak gören Alâeddin Keykubâd, soyulan tacirlerin zararlarının hazineden karşılanmasını söyledi.²⁶³

Çukurova bölgesine gerçekleştirilen sefer hakkında ortaya konan araştırma eserlerde genellikle, İbn Bîbî’de geçen ve tacirlerin soyulmasına dair hadiselerin, Sultan Alâeddin Keykubâd’ın Ermeniler üzerine yürümesindeki nedeni olarak değerlendirilmiştir. Bu görüş, kuvvetli bir geçerliliğe sahip olmakla birlikte sefere etki eden başka nedenleri de aramak gerekir. Çünkü bu dönemde Kilikya Ermeni Krallığı, Anadolu’nun üstlenmiş olduğu transit ticaretin giriş noktalarından birini teşkil ediyor ve tüccar ulusların rağbet ettiği önemli ithalat ve ihracat limanlarına sahip bulunuyordu. Bu bakımdan Ermeniler, tacirlerin ödedikleri vergiler ve ülkeye getirdikleri paranın ekonomiye ciddi oranda fayda sağladığını bilerek, ticarî imtiyazlar tanımıştır. İlk 1201 yılında ve ardından 1215’de yenilenen iki ayrı anlaşmayla birlikte Cenevizliler, vergilerin büyük bir kısmından muaf tutularak, ülke içerisinde ticarî serbestlik elde etmiştir. Sis, Misis, Adana, Tarsus ve Ayas (Yumurtalık) bölgelerinde bir yandan ticarî işletmeler açarken, bir yandan da koloniler kurmuşlardır. Aynı şekilde Venedikliler de 1201’de bir anlaşma gerçekleştirmiş ve buna yakın imtiyazlara sahip olmuştur.²⁶⁴ Netice itibarıyla Ermenilerin hem ticareti özendirici politikalar uygulayıp hem de ticareti sekteye uğratmaya yönelik bir siyaset takip etmesi çok akla yatkın görülüyor.

Siyasî açıdan Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesine mühim bir yer ayıran Alâeddin Keykubâd’ın, Çukurova’ya yönelmesindeki nedenler arasında, Ermenilerin tutarsız davranışları da önemli bir etken olmuştur. Gerçekten Ermeniler, bu dönemde

²⁶³ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Ala'îye*, I, ss. 317-318.

²⁶⁴ Ersan, *a.g.e.*, s. 178; Heyd, *a.g.e.*, ss. 411-415.

fırsat yakaladıkça Selçuklu topraklarına saldırıda bulunuyordu. Dolayısıyla Alâeddin Keykubâd, tâbiyetten çıkan Ermenileri cezalandırmayı zorunlu gördüğü gibi güç yetireceğinin de farkındaydı.²⁶⁵ İbn Bîbî, Alâiye'nin fethinden sonra kış mevsimini burada geçiren Alâeddin Keykubâd'ın, bahar gelince Konya'dan ayrılarak Kayseri'ye vardığını, ordunun da daha önceden burada toplanması için emir verdiğini zikreder.²⁶⁶ Bu da sultanın zaten bir sefer düşüncesinde olduğunu ve şikâyetlerini iletmek için gelen tacirlerinde, bu esnada huzura çıkarıldığını gösteriyor.

Çukurova bölgesine askerleri sevkeden Alâeddin Keykubâd, Çaşnigir Mübârizeddin Çavlı ve I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in kayınpederi Emir Komnenos Mavrozomes'u Selçuklu ordusunun başına atadı. İki kola ayrılan orduda, Emir Mavrozomes idaresindeki kuvvetler, Lârende yönünden hareketle Göksu Vadisi'ni izleyerek, İsauria (İç-il) havalisi ele geçirdi ve Silifke'ye kadar gidildi.²⁶⁷ Mübârizeddin Çavlı komutasındaki ikinci kol ise Maraş ve Ceyhan Vadisi istikametinde ilerleyerek, Çukurova'ya ulaştı. Bu yürüyüş sırasında, daha önce I. İzzeddin Keykâvus'un zapdettiği Çinçin kalesi yeniden fethedildi. Karadan saldırıya geçen Selçuklu ordusunun otuz kadar kaleyi aldığı belirtiliyor.²⁶⁸

Alâeddin Keykubâd, Kilikya Ermeni Krallığı'na karşı kuzeyden ordular sevkederken, Antalya sübaşısı Mübârizeddin Ertokuş'u da hem Ermenileri baskı altında tutmak hem de Kıbrıs Krallığı'ndan gelecek askerî yardımları önlemek amacıyla sahilden ilerlemesi için görevlendirmişti. Gerçekten sahil şeridinden saldırıya geçen Ertokuş, Frenkleri bozguna uğratarak püskürtmeyi başardı. Birçok kale ve hisarın terkedilmesi üzerine Ertokuş, Manavgat, Anamur ve kırk civarında kaleye hâkim oldu.²⁶⁹

²⁶⁵ Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 364; Ersan, **a.g.e.**, s. 179.

²⁶⁶ İbn Bîbî, **el-Evâmirü'l-Ala'ıye**, I, ss. 315-316.

²⁶⁷ İbn Bîbî, Silifke'nin de fethedildiğini belirtiyor (**el-Evâmirü'l-Ala'ıye**, I, s.354). Fakat hem Ermeni kaynağı olan Simbat Vekayinâmesi hem de Abû'l-Farac'ın verdiği bilgilerden, buranın Haçlıların idaresinde kaldığı görülüyor (Simbat, **Vekayinâme**, ss. 80, 84-85; Abû'l-Farac, **Tarih**, II, ss. 521-522).

²⁶⁸ Simbat, **Vekayinâme**, s. 80; Abû'l-Farac, **Tarih**, II, s. 521; İbn Bîbî, **el-Evâmirü'l-Ala'ıye**, I, ss. 345-353; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, ss. 365-366; Ersan, **a.g.e.**, s. 180.

²⁶⁹ Simbat, **Vekayinâme**, s. 81; İbn Bîbî, **el-Evâmirü'l-Ala'ıye**, I, s. 354; Turan, "Türkiye Kıbrıs Münasebetleri", s. 217. İbnü'l-Esîr ordunun iki kola ayrıldığından habersiz olmalı ki Selçukluların

Ermeniler, Frenk kuvvetlerinin etkisiz bırakıldığını ve Selçuklu saldırısına karşı koyamayacağını görünce, şartları önceden hazırlanmış olan barış teklifini Sultan Alâeddin Keykubâd'a iletiler. Bu anlaşmaya göre Ermeniler, her yıl 1000 süvari ve 500 çarkçıdan oluşan kuvveti savaş hizmetine yollamayı, daha önce vermekte oldukları haracı iki katına yükseltmeyi, sikkenin sultan adına kesileceğini üstleniyor ve onaylıyordu.²⁷⁰

1225 yılında meydana gelen bu seferin sonucunda, Kilikya Ermeni Krallığı tekrar Selçuklu tâbiyetine sokulmuş, İskenderun Körfezi'nden başlayıp Alâiye'ye kadar varan Ermeni toprakları son derece küçülmüştür. Öte yandan güney sahil kesiminde yer alan Korykos (Kız Kalesi) ve Ayas limanları hariç olmak üzere, İç-il (Mersin) bölgesi Selçuklular tarafından fethedilmiş ve buraya Türkmen toplulukları yerleştirilmiştir.²⁷¹

2.5.3. Moğolların Kırım'ı İşgâl Etmesi (1223) ve Yaşanan Gelişmeler

Türkiye Selçuklu Devleti'nin Sinop'u fethinden sonra Karadeniz ticaretinde önemli bir taraf olarak gücünü hissettirmesine yönelik attığı diğer bir adım, odak noktası Sinop olmak üzere Suğdak'a düzenlenen seferdir. Samsun ve Sinop gibi Anadolu'nun canlılık kazanmış limanlarına gelen mallar gemilere yüklenerek, Karadeniz'in kuzey kesiminde yer alan Kırım yarımadasına taşınıyordu. Burada bulunan liman şehri Suğdak²⁷² ise Selçuklu pazarı açısından önemli bir konuma sahipti.²⁷³ Bu devirde nüfusu 308.000 kişiye erişmiş olan Suğdak: Alanlar, Rus, Kıpçak ve Hazar Türklerinden müteşekkil, gemilerin yanaşmasına müsait limanı ile

---

sadece aşılması kolay gözüken doğu istikametinden harekete geçtiğini, ele geçirilen kalelerinde toplamda dört tane olduğu söyler (*el-Kâmil fi't-Târîh*, XII, s. 427).

²⁷⁰ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Ala'îye*, I, ss. 352-353.

²⁷¹ Abû'l-Farac, *Tarih*, II, s. 521; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 76; Ersan, *a.g.e.*, s. 181; Uyumaz, *a.g.m.*, s. 124.

²⁷² Türkistan bölgesinden Kırım sahillerine gelen Soğdlu tacirlerin kurduğu bu şehir, kendi adlarıyla anılır olmuştur. Eski Rusya'da *Surozch*, Grekçe *Sougdaia*, Avrupalılar *Soldaia*, *Sodaia*, *Soldachia*, Müslümanlar ise *Suğdak*, *Sudak* / *Sudag* şeklinde zikretmiştir (A. Yakubovski, "İbn-i Bibi'nin XIII. Asır Başında Anadolu Türkleri'nin Sudak, Polovets (Kıpçak) ve Ruslara Karşı Yaptıkları Seferin Hikâyesi", (Çev. İsmail Kaynak), *AÜ. DTCF Dergisi*, C. 12, S. 1-2, 1954, s. 216; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 380; Heyd, *a.g.e.*, s. 329-330).

²⁷³ Aksoy, *a.g.m.*, s. 217.

deniz ticaretini rahatlatan bir yerdi.²⁷⁴ Bu da Rusya'ya varan Türk ve Arap tacirleri ile kuzey halkları ve Anadolu arasında ticaret yürüten Rusları bölgeye çekerek, işlek bir merkeze dönüştürdü. Kuzeyin deri ve kürkleri; Astragan vasıtasıyla Asya bozkırlarından getirilen pamuklu ve ipekli kumaşlar, baharat; Kefe ve Suğdak limanlarında satılıyordu. Buna karşılık epey rağbet edilen Kıpçak köleleri ve cariyeleri Anadolu'nun giriş kapısı olan Trabzon ve Sinop limanlarına indiriliyor, ardında İslâm coğrafyasına dağıtılmak üzere Sivas'da organize edilen pazarlarda satışa sunuluyordu.²⁷⁵

Fakat bahsi geçen bu geniş çaplı mübadele faaliyeti, Moğolların bölgeye gelmesi ile büyük bir sarsıntıya uğrayacaktır. Bu dönemde Suğdak şehri: Anadolu, Kıpçak sahası, Rusya, Bulgar ve daha öteye ulaşan yolların en gelişmiş odak noktalarından olması, bu güzergâhın, devrin doğu milleti tarafından tanınmasını sağladı. Bu üstünlük, Moğolları Kıpçak sahasına çektiği gibi Suğdak'ın yağma ve tahrip etmesine yol açmıştır. Moğol komutanlarından Cebe ve Söbütey'in 1223 yılı başlarında gerçekleştirdiği istilâ hareketi, bölgedeki ticarî faaliyetleri çökme noktasına getirdi.²⁷⁶ İbnü'l-Esîr durumu şu sözlerle ifade ediyor: *“Moğolların bölgeyi istilâ ettiği günden bu yana her yer ıssızlaştı, ticaret yolları kesildi. Bölgenin ticarî emtiası kürk, samur ve sincap derileri ulaştırılamaz oldu.”* Yine aynı müellif, Suğdak'ın Moğol işgâline uğraması üzerine halkın bir bölümünün dağlara kaçtığını, bir bölümünün de gemiler vasıtasıyla Selçuklulara sığındığını söylemekte, ileri gelen ve zengin Rus tacirlerin de ülkelerinin istilâ edilmesinden dolayı aileleri ile beraber İslâm beldelerine gittiklerini kaydediyor.²⁷⁷

Diğer yandan Türkiye Selçuklu Devleti'ne tâbi bulunan Trabzon Rum Devleti'nin, Moğolların akın yaptığı Suğdak'ta varlık göstermeye çalışması, ayrı bir

²⁷⁴ Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 381; Yakubovski, **a.g.m.**, ss. 215-216.

²⁷⁵ Wilhelm Von Rubruk, **Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253-1255**, (Çev. Ergin Ayan), Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2001, s. 28; W. De Tiesenhausen, **Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler**, (Çev. İsmail Hakkı İzmirli), Maarif Matbaası, İstanbul, 1941, s. 55; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târîh**, XII, s. 346; Turan, “Sivas Şehri”, s. 449; Heyd, **a.g.e.**, ss. 328-329; Polat, **a.g.t.**, ss. 176-177; Aksoy, **a.g.m.**, ss. 217-218.

²⁷⁶ Bertold Spuler, **İran Moğolları: Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350**, (Çev. Cemal Köprülü), TTK Yay., Ankara, 1957, s. 38; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târîh**, XII, ss. 345-346, 348; Tiesenhausen, **a.g.e.**, ss. 54-55; Yakubovski, **a.g.m.**, s. 217.

²⁷⁷ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târîh**, XII, ss. 345-348. Tiesenhausen, **a.g.e.**, ss. 57-58, 61.

sorun teşkil ediyordu. Çünkü Komnenosların Sinop’u kaybetmesi, Trabzon aracılığıyla yürütülen ticarî ilişkilere zarar vermişken, şimdi de böyle bir ortamın doğması Karadeniz ticaretinin önemini arttırmış ve Selçuklulara karşı rekabete teşvik etmiştir.²⁷⁸ Nitekim Komnenosların gemileri yağma etmesine dair bilgi veren İbn Bîbî, Sultan Alâeddin Keykubâd Kayseri’de bulunduğu sırada farklı bölgelerden şikâyet maksadıyla tacirlerin geldiğini, aralarından bir kişinin de Kıpçak, Bulgar (İtil) ve Rus memleketlerine gitmekte olan tacirlerin Hazar Denizi’nde (Karadeniz) bütün mallarının soyulduğunu, canlarını güçlükle kurtardıklarını, adalet ve doğruluğundan ötürü sultanın huzuruna geldiğini söyler.²⁷⁹

Birbirini takip eden bu ve benzeri gelişmeler, Alâeddin Keykubâd’ın siyasî çıkarlarına zıtlık göstermesinden dolayı Karadeniz’deki çekişmelere müdahil olmaya mecbur etmiştir. Bu nedenle ticarî öneme sahip Suğdak’a bir sefer kararı verilmesi beklenen bir durum olmuştur.

2.5.4. Suğdak Seferi (1225) ve Sonuçları

Alâeddin Keykubâd, düzenlenecek askerî harekâtı kumanda etmesi için devletin Melikü’l-Ümerası Hüsameddin Çoban’ı tayin etti. Ordunun hazırlığını tamamlayan Hüsameddin Çoban, hareket merkezi Sinop’ta gemilere yerleştirdiği askerlerle Karadeniz’e açıldı.²⁸⁰ Selçuklu donanmasının şehrin yakınına geldiğini gören Suğdak halkı, kendilerinden akıllı ve deneyimli bir adamı seçerek Hüsameddin Çoban’a yolladılar. Onlar, mektupta: *“Biz cihan padişahının kullarıyız. Onun büyük bir orduyu sahile göndermesinin sebebini bilmiyoruz. Eğer bâc’ı ve geçiş resmini (resm-i bâc) ödemekte ihmal davrandıysak, bırakın onu fazlasıyla telafi edelim. Fermana uyararak bu zor işi kolaylaştıralım. Eğer Rus tarafına gitmek istiyorsanız, selvi boylu yiğitlerimizi seçip, alet ve edevatlarıyla size gönderelim de onlar askerlikte ve kullukta görevlerini yapıp, Sultan’ın düşmanlarına kılıç sallasınlar ve*

²⁷⁸ Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, ss. 76-77; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, ss. 379-381; Yakubovski, **a.g.m.**, s. 217; Keçiş-Mıynat, **a.g.m.**, ss. 253-254.

²⁷⁹ İbn Bîbî, **el-Evâmirü’l-Ala’iye**, I, ss. 315-317.

²⁸⁰ İbn Bîbî, **el-Evâmirü’l-Ala’iye**, I, s. 319; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 379.

onun yolunda canlarını feda etsinler.” diyordu. Öte yandan endişeye kapılan Suğdak halkı, Kıpçak melikine de bir elçi göndererek, durumu haber ettiler. Bunun üzerine Kıpçak meliki, zaman kaybetmeden Rus knezine haberi bildirmek amacıyla elçi yolladı. Nihayet kısa sürede Rus ve Kıpçak askerlerinden meydana gelen 10.000 kişilik süvari kuvveti, Hüsameddin Çoban’a gönderilen Suğdak elçisinin getireceği cevabı bekliyordu.²⁸¹

Bahsi geçen elçi Hüsameddin Çoban’ın huzuruna çıktığında, sultana bağlılık gösterileceği ve ordunun na’l-baha bedeli olarak 50.000 dinar ödemeye hazır olduklarını söyledi. Melikü’l-Ümera teklif karşısında öfkelenerek, bu yolu sadece altın uğruna satmak için gelmediğini ve boyun eğmeyen olursa azaba uğrayacağını, baş eğenlerin ise iyilik ve nimet bulacaklarını belirtti. Bunun üzerine elçi eli boş olarak geri döndü. Selçuklu ordusu ise yükleriyle beraber karaya çıktı. Gece yarısına kadar ziyafetler düzenleyen Selçuklu askerleri, hiç beklenmedik bir anda civarda konuşlanmış olan Kıpçak ordusunun hücumuna uğradı. Sabah meydana gelen çatışmada kesin bir sonuca varılamamış olsa da ertesi gün sürdürülen savaş Selçuklu ordusunun mutlak galibiyetiyle neticelendi.²⁸²

Kıpçak ordusunun bozguna uğrayıp dağıldığını haber alan Rus knezi, Selçuklu ordusu karşısında güç yetiremeyeğini bildiği için çarpışmaya cesaret edemedi. Bu nedenle seçtiği bir elçiyi şu sözlerin yer aldığı bir mektupla Hüsameddin Çoban’a ulaştırdı. *“Buraya ordu getirdiğini işittim. Fakat Sultan’ın sana ne emrettiğini bilmiyorum. Şunu bil ki, akılsız ve fikirsiz Kıpçaklar, bizim sözüme hiç itimat etmediler. Ben ise, Sultan’a samimiyetle bağlılığımı ve kul olduğumu bildiriyorum. Beni de tayin ettiğiniz diğer kullarınızdan sayın ve ülkemi bana bağışlayın. Sizden ricam benim bu dileklerimi Sultan’a arz etmenizdir.* Ayrıca Rus knezi, bu mektubun yanında çok sayıda at, Rus keteni, kürk, mücevher ve 20.000 dinar gönderdi. Hüsameddin Çoban, hediyeleri kabul etti ve askerlere paylaştırdı. Dördüncü gün beraberindeki emirleri toplayıp, Rusların tâbiyetlerini ilettiklerini, bâc ve haraç ödemeye razı olduklarını söyledi. Bundan başka saltanat namusunun korunması ve onların taleplerini sultana iletmek konusunda düşüncesini

²⁸¹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Ala'îye*, I, ss. 325-326.

²⁸² İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Ala'îye*, I, ss. 326-333.

belirtince, bütün emirler onu destekledi. Karara varan Hüsameddin Çoban, alıkoyulan elçiyi çağırarak, Rus knezinin dostluk davetini olumlu bulduklarını söyledi ve ona kını altın Hint kılıcından, altın işlemeli hil'atlerden hediyeler ve saltanat külahı verdi. Akabinde hoş sözler ihtiva eden bir mektupla birlikte elçiyi uğurladı. Daha sonra Hüsameddin Çoban, savaşta ele geçirilen ganimetleri Sinop ve Kastamonu'ya gönderdi.²⁸³

Bu sırada olup biteni takip eden Suğdak halkı, Kıpçakların hezimetini ve Rusların da Selçuklulara itaat etmesi üzerine, sıranın kendilerine geldiğini bilerek, umutsuz bir halde şehri savunmak için tedbir almaya giriştiler. Çetin bir mücadele içerisinde geçen savaşta Suğdaklılar, ağır bir şekilde mağlûp edildi ve şehrin direnişi tümüyle kırıldı. Şehre giren Melikü'l-Ümera Hüsameddin Çoban, Sultan Alâeddin Keykubâd'ın buyruğu gereğince, Suğdak halkını bağışladığını ve tacirlerin gasp edilen mallarının iade edileceğini duyurdu. Hristiyanlara ait çanlar parçalandı ve çok kısa zamanda buraya bir cami inşa edildi. Kadı, hatip, müezzin atandı. Halktan bazı itibarlı kişilerin çocukları rehin olarak alındı. Suğdak'ı dini açıdan teşkilâtlandıran Hüsameddin Çoban, devletin sadık komutanlarından birini şehre yönetici olarak bıraktıktan sonra gemiye binerek Anadolu'ya döndü.²⁸⁴

Suğdak seferi hakkında erken dönem kaynakları herhangi bir tarih belirtmezken, daha sonra ele alınan araştırma eserler ise kronolojik açıdan varsayımdan ibarettir. Bu da bilgi karmaşasına yol açmakla birlikte, müelliflerin tarihlendirme hususunda aynı fikirde uzlaşmasını güçleştirmiştir. İbn Bîbî'nin anlatım metodunda belirli bir düzenin takip edilmeyişi, olayın meydana geldiği tarihin tesbitini ve güvenilirliğini mümkün kılmıyor. Öte yandan seferi net olarak 1227 yılına tarihlendiren Müneccimbaşı, bu konuda istisna sayılsa da Selçuklu dönemine dair doğrudan kaynak niteliğini taşımaz.²⁸⁵ 1227 tarihinin özellikle Osman Turan tarafından kabul görmesi, Müneccimbaşı'nın muhtemel kaynak olduğuna işaret eder.²⁸⁶ Yakubovski ise bu olayın 1221 veya 1222 yılları arasında yaşanmış

²⁸³ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Ala'îye*, I, ss. 333-336.

²⁸⁴ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Ala'îye*, I, ss. 336-345.

²⁸⁵ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, II, s. 63.

²⁸⁶ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 384.

olduğunu öne sürmüşse de²⁸⁷ hem kaynaklarda verilen bilgilerin tutarsızlığı hem de kronoloji meselesi, incelendiğinde seferin 1219 ve 1227 tarihleri arasında her yıl meydana gelebileceğini gösteriyor. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki kaynaklarda sunulan bilgilerin kısıtlı yorumu, bu seferin vuku bulduğu tarihi belirlemede birtakım işaretler içerir. İbn Bîbî, Suğdak seferine karar verildiği sırada, Emir Mübârizeddin Çavlı ve Mavrozomes'in Kilikya Ermeni Krallığı üzerine sevk edildiğini kaydeder.²⁸⁸ Ayrıca Türkiye Selçuklu Devleti 1223 tarihinde gerçekleşen Moğol istilâsından daha erken bir zamanda Suğdak'ı fethetseydi, Moğollar bölgeye geldiğinde bir çatışmanın çıkması kaçınılmaz olurdu. Yalnız kaynakların aktardıklarına göre, böyle bir problemin yaşanmadığı görülmektedir.²⁸⁹ Dolayısıyla akla en uygun gelen 1225 tarihi kabul edilebilir.

Selçukluların Suğdak hâkimiyetinin kaç yıl sürdüğü tam olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte Moğolların bölgeyi yeniden işgâl ettiği 1239 yılına kadar varlığını koruduğu düşünülmektedir.²⁹⁰ Başarıyla sonuçlanan Suğdak seferinin ardından Selçuklular, Sinop'un fethinden sonra mühim bir stratejik merkeze hâkim olarak, ilk denizaşırı limana kavuşmuştur. Kuzey ticaret yolu üzerinde ortaya çıkan tehlikenin bertaraf edilmesiyle Kastamonu-Sinop-Kırım arasında güçlü ve daimî bir iktisadî bağ tesis edilirken, aynı zamanda Suriye'ye kadar uzanan ticarî etkinliği de arttırmıştır. Böyle bir başarının elde edilmesinde, Sinop'ta oluşturulan Türk donanmasının katkısı da unutulmamalıdır. Gerçekten bu donanma, Karadeniz'deki Selçuklu hâkimiyetinin pekişmesinde büyük yarar sağlamış ve kudretini kanıtlamıştır.

2.5.5. Sinop-Trabzon Çatışması ve Trabzon Rum Devleti'nin Tekrar Tâbiyet Altına Alınması

1214 yılında Sinop'un fethedilmesiyle beraber Selçukluların vassalı haline gelen Trabzon Rum Devleti ile yürütülen ilişkiler, 1223 yılına kadar sorunsuz olarak

²⁸⁷ Yakubovski, **a.g.m.**, s. 212.

²⁸⁸ İbn Bîbî, **el-Evâmirü'l-Ala'îye**, I, ss. 319-320.

²⁸⁹ Seferin tarihi hakkında değerlendirme için bkz. Keçiş-Mıynat, **a.g.m.**.

²⁹⁰ Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 380; Spuler, **a.g.e.**, s. 46; Keçiş-Mıynat, **a.g.m.**, s. 251.

sürdürüldü. Fakat Moğolların 1223 yılında Suğdak'ı işgâle kalkışmaları sonrası meydana gelen olaylar, iki devlet arasındaki ilişkilerin zedelenmesine ve tavır almalarına yol açtı. Bu döneme dair önemli bir kaynak ihtiva eden İbn Bîbî'nin eserinde konuya ilişkin hiçbir bilgi yer almamaktadır. Ancak İbnü'l-Esîr, Moğol tehlikesinden kaçan zengin Rus tacirlerini taşıyan bir geminin kıyıya yaklaştığı sırada parçalanıp battığını ve bu gemiden geriye kalan malların ise Selçuklular tarafından yağma edildiğini yazar. O dönemin hukukuna göre limana yakın bir bölgede batan gemi ve beraberindeki mallar, sahillere hâkim hükümdarın sayılıyordu. Sultan bu sayede önemli kazanç elde etmişti.²⁹¹

İslâm kaynakları içerisinde sadece İbnü'l-Esîr'in zikrettiği bu olay hakkında, Bizans kaynakları daha tafsilatlı bilgiler sunmaktadır. Ayrıca olayların gelişimide farklılık arzeder. Buna göre, iki devlet arasında var olan sulh ortamı, Sinop valisi Hetum'un faaliyetleri nedeniyle bozulmuştur. 1223 yılında Cherson ve Gothia civarından toplanan vergileri Trabzon'a götürmekte olan bir gemi, baş gösteren fırtınadan ötürü Sinop limanına gelmişti. Bu esnada Hetum, yolcuları esir edip bütün mallara el koydu. Yaşanan olay üzerine Trabzon Rum Devleti tarafından Sinop üzerine gönderilen filo karaya çıkararak, çok sayıda Türk gemisini ele geçirmiş ve mürettebatın bir kısmını öldürüp bir kısmını da esir etmiştir. Zor durumda kalan Hetum, görüşme talebinde bulunmuş ve varılan uzlaşma neticesinde, el geçirilen gemi, mal ve esirleri ile birlikte Trabzon Rum Devleti'ne iade edilmiştir.²⁹²

Olayların sebep ve gelişimi bakımından kaynakların verdiği bilgiler her ne kadar değişik aktarılsa da Selçukluların Karadeniz'deki gemileri yağma ve gasp etmeleri örtüşen noktalar olarak görülmekte ve dolayısıyla Sinop-Trabzon arasında bir çatışmanın doğmasına neden olduğu muhakkaktır.

Nitekim 1223'den itibaren taraflar arasında giderek artan gerginlik ortamı, Trabzon Rum Devleti'ni Karadeniz'deki Selçuklu egemenliğini zayıflatmaya yöneltiyordu. Çünkü Sinop'un ardından Suğdak'ın da Selçuklular tarafından

²⁹¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, XII, ss. 347-348.

²⁹² Yusuf Ayönü, "Türkiye Selçuklu Devleti İle Trabzon İmparatorluğu Arasında Karadeniz Bölgesindeki Hâkimiyet Mücadeleleri (1204-1243)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 23, S. 1, 2008, ss. 21-22; Ayönü, *a.g.e.*, ss. 238-239; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 77; Keçiş, *a.g.t.*, ss. 116-118.

fethedilmesi, elverişsiz toprakları nedeniyle ihtiyaç duyduğu tahılı bile Rusya'dan ithal eden ve dolayısıyla hazinesinin büyük bir kısmını ticaretten sağlanan vergilerle ayakta tutan Trabzon yönetimini tehdit eder hale gelmişti. Bu bakımdan Karadeniz'in işlek limanlarını ve buralara entegre ticaret yollarını elde tutmak şarttı.²⁹³ Öyle ki Celâleddin Harezşah'ın Doğu Anadolu siyasetine müdahalesini fırsat gören Trabzon Rum İmparatoru I. Andronikos Gidos (1222-1238), Sultan Alâeddin Keykubâd'ın 1228 yılında Erzincan'ı fethedip Erzurum üzerine yürüdüğü sırada, Samsun ve Sinop'a saldırmış, Ünye'ye kadar olan bölgeyi yağmalamıştı. Bu işgâl girişimi üzerine seferden geri dönen Alâeddin Keykubâd, Sinop'u kara ve denizden muhasara ederek şehre yeniden hâkim oldu. Diğer yandan Samsun ve Ünye'ye kadar olan sahilleri de kurtardı.²⁹⁴

1223 yılında Selçuklular ve Trabzon Rumlarının düşmanca tavır almalarına neden olan gemi krizi, 1228 yılına kadar küçük çaplı çekişmeler halinde devam etti. Bu tarihten sonrada taraflar arasındaki ilişkinin olumlu gitmediği görülmektedir. Nitekim bölgede etkin ve güçlü bulunan otoritelere yanaşmaktan geri durmayan I. Andronikos Gidos'un, Anadolu'ya gelerek siyasî yapının değişmesine yol açan Celâleddin Harezşah ile bir ittifak kurması, bu tarihte Trabzon Rum Devleti'nin Selçuklu tâbiyetinde bulunmadığını göstermektedir. Fakat 1230 yılında yaşanan Yassıçimen Savaşı'nda Sultan Alâeddin Keykubâd'ın Harezşahları yenilgiye uğratması, İmparator I. Andronikos Gidos için ağır bir darbe olmuş ve Selçuklulara tekrar tâbi hale gelmiştir. I. İzzeddin Keykâvus devrindeki antlaşmaya kıyasla daha sert hükümler içeren maddelere boğun eğmiştir. Yeni antlaşmaya göre: Trabzon yönetimi haraç vermeyi sürdürecektir, ihtiyaç duyulursa 200 kadarı mızraklıdan oluşan 1.000 askeri Selçuklu ordusuna gönderecekti. Rumların bu tâbiyeti, Selçukluların 1243 yılındaki Köseadağ mağlûbiyetine kadar sürmüştür.²⁹⁵

²⁹³ Bakır-Berberoğlu, **a.g.m.**, s. 172; Köse, **a.g.m.**, ss. 23-24.

²⁹⁴ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târîh**, XII, ss. 441-442; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, ss. 381-382; Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, s. 65; Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, ss. 81-82.

²⁹⁵ İbn Bîbî, **el-Evâmirü'l-Ala'îye**, I, s. 406 vd.; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 383; Ayönü, **a.g.e.**, ss. 241, 245-247; Ayönü, **a.g.m.**, ss. 27-29; Keçiş, **a.g.t.**, ss. 145-147, 149, 152.

2.6. Sinop'un Selçuklu Topraklarına Yeniden Katılması (1266)

Trabzon Rum yöneticileri, Sinop'u kaybettikten sonra şehre yeniden hâkim olma arzularından hiç geri adım atmamışlardır. Sinop yalnızca Karadeniz ticareti için bir liman vazifesi görmüyor, aynı ölçüde Paflagonya ve buradan Bitinya bölgesine varmak için mühim bir konuma da sahip bulunuyordu. Bu bakımdan Komnenoslar, ilk günden bu yana süregelen İstanbul'u ele geçirme düşüncelerine ulaşmak istiyorlarsa Sinop'a kesinlikle sahip olmak durumundaydılar. Aradıkları fırsat ise Moğolların Anadolu'ya gelerek siyasi güç dengelerinin el değiştirmesi veya bozulmasıyla ortaya çıktı. Bu da arzularını yeniden ve daha etkili bir biçimde diriltti.²⁹⁶ Moğol işgalini ve Selçukluların dahili sorunlarını lehine çevirmek isteyen Trabzon Rum İmparatoru I. Manuel Komnenos (1238-1263), II. İzzeddin Keykâvus ile IV. Rükneddin Kılıç Arslan arasında meydana gelen saltanat kavgasından istifade ederek, 1259 yılında Sinop'u ele geçirdi.²⁹⁷

Bu tarihten önce Sinop'un, Reisu'l-Bahr Naib Şücaeddin'in idaresinde olduğunu görüyoruz. 1253 yılında Selçuklular tarafından Altınordu Devleti'ne yollanan elçilik kafilesinde bulunan Şücaeddin'e, Batu Han tarafından Nâib sıfatıyla yarlık verilmiştir. Daha sonra bu vazifeyi yürütmek üzere Sinop'a dönmüştür. Buradan hareketle 1253 yılı ve sonrası için Sinop'un Altınordu Devleti'nin himayesinde olduğunu düşünmek mümkündür.²⁹⁸ Öte yandan 1253 yılında Moğolistan'a giden Avrupalı seyyah Wilhelm Rubruk, Rusya-Anadolu arasındaki etkin ticarete dair bilgiler sunarken, *Sinopolis*'te (Sinop) bir hisar ve limanın yer aldığını ve şehrin bu tarihte Selçuklulara ait olduğunu belirtmektedir.²⁹⁹

²⁹⁶ Keçiş, **a.g.t.**, ss. 154-155, 168.

²⁹⁷ İbn Bîbî, **el-Evâmirü'l-Ala'îye**, II, ss. 148-151 vd.; Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, s. 264; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 345; Kaymaz, **a.g.e.**, s. 112; Ülkütaşır, **a.g.m.**, s. 140. İbn Bîbî olay hakkında sadece bir cümle ile bahseder ve net bir tarih belirtmez. Bu tarihte Anadolu'daki koşullar, böyle bir işgale girişmeye imkân veriyordu. Anlaşılacağı üzere, 1259 yılında İzzeddin Keykâvus ve Rükneddin Kılıç Arslan, üst düzey devlet erkânı ile beraber, Moğol Hanı Hülagü'nün yanına gitmişlerdi. Bu da Selçuklu topraklarını muhtemel bir saldırıyı açık hale getirmiştir (Mükrimin Halil Yinanç, **Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri**, C. II, (Haz. Refet Yinanç), TTK Yay., Ankara, 2014, ss. 238-239; İbn Bîbî, **el-Evâmirü'l-Ala'îye**, II, ss. 155, 165; Aksarayî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, ss. 45-46; Kaymaz, **a.g.e.**, ss. 74-79).

²⁹⁸ İbn Bîbî, **el-Evâmirü'l-Ala'îye**, II, ss. 127-128; Yinanç, **Türkiye Tarihi**, II, ss. 207-209.

²⁹⁹ Wilhelm Von Rubruk, **Seyahatnâme**, s. 27.

Moğol Hanları, kendi otoritesini etkileyecek bütün siyasî ve askerî hareketliliği denetim altında tutmak istedikleri için sosyal ve politik alanda eyleme geçilecek ufak bir değişiklikte, onların iznini almak şarttı ve bu izin *yarlık*'la tasdik ediliyordu. İşte Sinop'un da yeniden Selçuklu topraklarına katılabilmesi için Moğollardan bir yarlık elde etmek gerekiyordu. Nitekim devletin dahili meseleleri çözüme kavuştuktan sonra Sultan IV. Kılıç Arslan ve Vezir Muîneddin Süleyman Pervâne, 1265 yılında İlhanlı hükümdarı Abaka'nın tahta çıkışını tebrik için gittikleri sırada, ondan bu hususta yarlık aldılar. Bu da bir bakıma Batu Han'ın vermiş olduğu yarlık'ı daha üst mevkide bulunan bir yarlık ile hükümsüz bırakıyordu.³⁰⁰ Muîneddin Pervâne'nin asıl amacı ise Sinop'u kendi çabası ile fethedip, burayı kılıç hakkı olarak göstermek ve mülkiyetini elde etmektir.³⁰¹

Muîneddin Pervâne, Sinop'un kurtarılması için onay ve yetkiyi sağladıktan sonra sultanın izni dahilinde kendi ikta'ı olan Tokat'a döndü. Burada Dânişmend-ili, Niksar ve Samsun bölgesinden topladığı 4.000 civarında askerle Sinop üzerine harekete geçti. Şehre vardığında, elinde bulunan yarlık'ı kale müdafisine yolladı ve teslim olmasını istedi. Bu esnada Sinop, Gaydân veya Gavras isminde bir valinin idaresindeydi ve burayı Trabzon İmparatoru II. Andronikos namına yönetiyordu.³⁰² Pervâne, valinin teslim olmaya yanaşmaması üzerine, şehri karadan muhasara altına aldı. Fakat deniz yönünden bir baskı yapılmaması, Trabzon'dan destek için sevk edilen Frenk birliklerinin şehre girmesini kolaylaştırdı. Bu durum, muhasaranın uzamasına ve çok sayıda insanın ölümüne yol açtı. Pervâne, sadece karadan kuşatmanın sonuç vermeyeceğini farkederek, şehri deniz tarafından da şıkıştırmak istedi. Tâcü'd-Dîn Kılıç komutasındaki 1.000 kadar denizciyi gemilere bindirdi ve ana girişin yer aldığı liman tarafına gönderdi. Çarpışmanın şiddetlendiği esnada Tâcü'd-Dîn Kılıç'ın kaleye girip Rum valisini öldürmeyi başarması, şehrin düşmesini sağladı. Ardından şehre giren Pervâne, Rumların kiliseye çevirdiği camiye yeniden ibadete açtı ve kendisine ait bir medrese yapılmasını emretti. Ayrıca o,

³⁰⁰ İbn Bîbî, *el-Evâmîrü'l-Ala'îye*, II, s. 165; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 58; Yinanç, *Türkiye Tarihi*, II, ss. 261-262; Kaymaz, *a.g.e.*, ss. 111-112.

³⁰¹ Kaymaz, *a.g.e.*, s. 112.

³⁰² Aksarayî, *Gâydan* olarak bahsediyor (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 63). *Gabras* ve *Gavras* şeklinde ifade eden kayıtlar da mevcuttur (Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 545; Kaymaz, *a.g.e.*, s. 112; Keçiş, *a.g.t.*, 164).

Trabzon Rum Devleti'ne (Canik Ülkesi) ait bulunan ve Müslümanların aleyhine faaliyet gösteren 12 kaleyi ele geçirmiştir. Ancak bu kalelerin kontrolü zor olduğu için, hepsini yıktırıştır.³⁰³ İnşa edilen medrese kitabesinde, Mu'neddin Süleyman Pervâne'nin 661 (1262) yılında şehri müstevlilerden geri aldığı yazmaktadır. Fakat bu tarihte Sinop, Rumların elinde bulunuyordu.³⁰⁴ İbn Bîbî ise muhasaranın 1264 yılında başladığını ve iki yıl sürdüğünü söyler.³⁰⁵ Abaka Han'ın 1265 Haziran ayında tahta çıkması ve Sultan IV. Kılıç Arslan'ın 1266 yaz ayında öldürülmesi düşünülürse, fethin tarihi 1266 olarak kabul etmek kronolojik açıdan daha uygun olur.³⁰⁶

Mu'neddin Pervâne, Sinop'un fethini gerçekleştirdikten sonra sultandan şehrin kendisine temlik (mülk) edilmesini istemiştir. Zaten Moğolların desteği sayesinde tehlikeli hale gelmiş olan Pervâne'yi karşısına almak istemeyen Sultan Kılıç Arslan, tuğrâ divânında memur olan İbn Bîbî'nin yazdığı temliknâme ve şer'î hücceti (belge) ona gönderdi. Aksarayî ise Pervâne'nin gönlünü almak ve kendisine yakın tumak niyetinde olan sultanın, fethin hemen ardından temlik menşûru'nu gönderdiğini belirtir.³⁰⁷ Verilen bu temlik sayesinde, Pervâneoğulları Beyliği'nin de temeli atılmış oluyordu.

³⁰³ Aksarayî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, ss. 62-63; Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, s. 265; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, ss. 545-546; Yinanç, **Türkiye Tarihi**, II, ss. 260-261; Kaymaz, **a.g.e.**, ss. 112-113; Ülkütaşır, **a.g.m.**, ss. 140-141.

³⁰⁴ Ülkütaşır, **a.g.m.**, s. 142.

³⁰⁵ İbn Bîbî, **el-Evâmirü'l-Ala'îye**, II, s. 165.

³⁰⁶ İbn Bîbî, **el-Evâmirü'l-Ala'îye**, II, s. 169; Aksarayî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, ss. 58, 64-65; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 546; Kaymaz, **a.g.e.**, s. 113.

³⁰⁷ İbn Bîbî, **el-Evâmirü'l-Ala'îye**, II, s. 165; Aksarayî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 63; Yinanç, **Türkiye Tarihi**, II, ss. 261-262; Kaymaz, **a.g.e.**, s. 114.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TİCARETİ KORUYUCU VE TEŞVİK EDİCİ POLİTİKALAR

3.1. Ticarî Antlaşma (İmtiyaz) ve İşbirliği Politikası

Türkiye Selçuklu Devleti, gerçekleştirdiği fetih politikaları sayesinde, Anadolu'daki ehemmiyeti yüksek ticarî yol ağını kontrol altına almış ve böylece güvenliğin sağlanmasıyla ülkenin ticarî etkinliğini arttırmayı başarmıştır. Artık Anadolu coğrafyasının eriştiği bu yeni çehre ve hareketliliği muhafaza etmek adına, bu sahada aktif rol oynayan deniz aşırı tüccar devletler ile diplomatik ilişkiler tesis edecek ve başarılı da olacaktır.³⁰⁸ XIII. yüzyıla girişle birlikte güneyde Antalya'ya hâkim olarak Akdeniz'de, kuzeyde Sinop'u alarak Karadeniz'de yeni bir taraf olarak belirmesi, daha önce Bizans'tan imtiyazlar sağlayan bu tüccar devletlerin Selçuklulara yanaşmasına ve sahip oldukları imtiyazları onlara da onaylatmak şeklinde bir tutum almalarına yol açmıştır.³⁰⁹ Özellikle Latinlerin başını çektiği tüccar devletlerin milletlerarası ticarete pay koparabilme veya oturmuş ticarî sisteme katılarak mevkilerini pekiştirme arzusu, doğrudan ya da dolaylı olarak Selçuklu ticaretine de fayda sağlayacağı için ticarî ilişkilerin ilerletilmesi beklenen bir durum olmuştur.³¹⁰ Böylece taraflar arasında kapsamlı hükümler içeren ticaret antlaşmaları imzalanmıştır.

3.1.1. I. Gıyâseddin Keyhüsrev İle Kıbrıs Krallığı Arasında İmzalanan Ticaret Antlaşması (1207)

Denizaşırı Hristiyan devletlerle gerçekleştirilen ticarî antlaşmaların başlangıç noktasını Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev ile başlatmak gerekir. Çünkü bu sultanın ikinci saltanatı ile birlikte, devlet üzerindeki taht kavgaları sona ermiş, akabinde özellikle Anadolu'da her yönüyle artış gösteren milletlerarası ticarî etkinlikleri

³⁰⁸ Güçlüay, "Ticaret Politikası", s. 367.

³⁰⁹ Bakır-Berberoğlu, **a.g.m.**, s. 166.

³¹⁰ Aksoy, **a.g.m.**, s. 206.

büyütmek ve tacirlerin maruz kaldığı sorunları çözmek amacıyla 1206 yılında Samsun seferini başarıyla yürütmüş, kuzey yönlü işleyen ticaret yolunun güvenliğini sağlamıştır. Bundan başka aynı ticarî amaç ve doğrultuda, Akdeniz’e çıkış noktası olan Antalya’yı 1207 yılında fethetmiştir. Böylelikle Selçuklular, önemli bir ithalat ve ihracat kapısına sahip olmuştur.³¹¹

1192 yılından bu yana Kıbrıs adasında oturan ve Akdeniz kıyıları ile yoğun bir ticaret içerisinde olan Haçlılar, bilhassa gıda maddelerine Antalya limanı üzerinden erişiyordu. Selçuklular ise Avrupa ile Anadolu arasında önemli bir köprü vazifesi gören ve antrepo olarak kullanılan Kıbrıs’ın ticarî önemini farkındaydı. Dolayısıyla her iki tarafta, menfaatleri icabı kâr sağlayacak bir dostluk kurma ihtiyacı duymuştur.³¹² Nitekim Kıbrıs Kralı Hugues (1210-1218)’in Sultan I. İzzeddin Keykâvus’a yazdığı Ocak 1214 tarihli ilk mektubunda: *“altı yıldan beri aramızda yeminle tasdik edilmiş bir dostluğun mevcut bulunduğunu, Sultanlık devleti adamından öğrenecek ve vesikaların altın mühürle mühürlenmiş olduğunu anlayacaksınız.”* ifadesi, ilişkilerin daha I. Gıyâseddin Keyhüsrev’in 1207’de Antalya’yı ele geçirmesinin ardından kurulduğuna dair kıymetli bilgiler sunmaktadır. Aynı mektubun başka bir yerinde ise *“emin adamınızın vasıtası ile alınan zat-ı devletlerinin mektubu okunmuş ve muhtevasında tespit edilenler anlaşılmıştır.”* şeklindeki açıklama da ilk girişimin ve mektubun I. Gıyâseddin Keyhüsrev’in eliyle gerçekleştiği anlaşılıyor. Fakat bahsi geçen bu belge mevcut değildir.³¹³

3.1.2. I. İzzeddin Keykâvus İle Kıbrıs Kralı Hugues Arasında İmzalanan Ticaret Antlaşması (1214-1216)

Selçuklular, Antalya’nın ele geçirilmesi üzerine, Akdeniz’deki ticarî faaliyetlerde aktiflik göstermek ve tacirleri Anadolu’ya getirebilmek düşüncesiyle

³¹¹ Turan, **Resmî Vesikalar**, ss. 110-111.

³¹² Yaşar Bedirhan, “Milletlerarası Ticaret Bağlamında Türkiye Selçuklu Devleti’nin Ticari Münasebette Bulduğu Devletler ve Tâcirler”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, S. 43, 2016, s. 335; Turan, **Resmî Vesikalar**, ss. 110-111; Turan, “Türkiye Kıbrıs Münasebetleri”, s. 216; Heyd, **a.g.e.**, s. 334; Güçlüay, **a.g.t.**, s. 69; Çavuşdere, **a.g.m.**, s. 60.

³¹³ Melek Delilbaşı, “Türk Sultan ve Beylerine Ait Yunanca Belgeler Hakkında Bazı Bilgiler”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 15, S. 26, 1991, s. 76; Turan, **Resmî Vesikalar**, ss. 110-111; Çavuşdere, **a.g.m.**, s. 60.

vakit kaybetmeden Kıbrıslılar ile ticaret antlaşmaları düzenleyip, iktisadî amaç ve politikalarına öncelik tanıdıklarını göstermiştir.³¹⁴ Türklerin denizaşırı Hristiyan veya Batılı devletler ile ilk sayılabilecek ticarî antlaşmaları mevcut belgelere göre, Sultan I. İzzeddin Keykâvus ile Kıbrıs Kralı Hugues arasında meydana gelmiştir. Kralın Ocak 1214 yılında gönderdiği mektup ile başlayıp, sultanın Eylül 1216 tarihli mektubu ile asıl şeklini alan ve sonuncusunu teşkil eden, toplam beş mektup yazılmıştır. Bunların ihtivası bakımından ilk dört tanesi krala, son olan ise sultana aittir ve Grekçe kaleme alınmıştır.³¹⁵ Burada göze çarpan mühim bir nokta, tarafların dostluk antlaşmasına binaen mektupların hususi elçiler vasıtasıyla yürütülmüş olmasıdır. Mütekabiliyet esasına dayanan ve kararları karşılıklı olarak taahhüt edilen bu antlaşma, ele alınan döneme kıyasla çok defa rastlanılan tek yanlı kabul edilen bir metin ya da düzenleme olmaktan farklıdır.³¹⁶ Öyle ki Kral Hugues'in Sultan İzzeddin Keykâvus'a yazmış olduğu mektupta, sultanın gücünü yücelterek “*Karada ve denizde galip ve muzaffer*” sıfatıyla selamlamaktadır. Ardından kral, sultanın elçisi tarafından gönderilen mektubun hükümlerine ilişkin taahhütte bulunduğunu, sultanın başka bir emir ve isteğinin kendisine tebliğ edilmesini belirtmektedir. Dolayısıyla Selçuklular ile Kıbrıs Krallığı arasında karşılıklı sürdürülen bu belgeler, sadece iki ülkenin siyasî ve ticarî ilişkileri açısından olmayıp, genel anlamda Ortaçağ Akdeniz ticareti bakımından da özel bir yer tutar.³¹⁷

Türkiye Selçukluları ile Kıbrıs Krallığı arasında kabul ve tasdik edilen antlaşmanın ticarî esasları şu şekilde tanzim edilmiştir:

1- İki tarafın tacirleri ve gemicileri bir diğerrinin ülkesine rahatça giriş ve çıkışta bulunabileceklerdi.

2- Selçuklu ve Kıbrıslı tacirler, karşılıklı yürütülen ticaretlerinde sadece ittifak edilen gümrük vergisini ödeyeceklerdi. Bu, antlaşmada işaret edilmemiş olsa

³¹⁴ Turan, “Türkiye Kıbrıs Münasebetleri”, s. 215.

³¹⁵ Turan, **Resmî Vesikalar**, ss. 109-111; Güçlüay, **a.g.t.**, s. 69; Çavuşdere, **a.g.m.**, ss. 59-60. Bu dostluk antlaşması, Türk diplomasisinde ele alınan ilk Yunanca belge olmasından dolayı önemlidir. Diğer yandan XIII. yüzyılda Yunan dilinin kullanım şekli ve özellikleri bakımından bilgiler sunar (Delilbaşı, “Türk Sultan ve Beylerine Ait Yunanca Belgeler”, ss. 75-76).

³¹⁶ Melek Delilbaşı, “Ortaçağ'da Türk Hükümdarları Tarafından Batılılara Ahidnamelerle Verilen İmtiyazlara Genel Bir Bakış”, **Belleten**, C. 47, S. 185, 1983, s. 96; Çavuşdere, **a.g.m.**, ss. 60.

³¹⁷ Turan, **Resmî Vesikalar**, ss. 109, 112-113.

da vergi miktarının o tarihlerde %2 - %3 kadar olduğu bilinmektedir. Aynı devirde el-Melikü'l-Adil'in Pisalı tacirlerden %16 gümrük vergisi aldığı hesaba katılırsa, Selçukluların ciddi bir ayrıcalık sundukları görülecektir.

3- Taraflardan birinin sahillerinde fırtınaya maruz kalan veya kazayla karşılaşan tarafların gemileri yağma edilmeyip, içindeki mürettebat ve emtia güvende tutularak iade edilecekti. Dönemin geçerli hukukuna göre, Doğu'da ve Batı'da farketmeksizin, bir ülkenin sahillerinde hasara uğrayan gemiler ve içindekiler bölgeye egemen devletin sayılıyordu. Dolayısıyla bu uygulama kaldırılmıştır.

4- Her iki tarafın tacirlerinden biri karşı ülkede ölmesi durumunda mallarına el konulmayıp, mirasçılara devredilecektir.

5- Kıbrıs Krallığı'na ait bölgelerde, karada veya denizde korsanların el koyduğu gemi ve emtia, Selçuklu topraklarına sığınması halinde yakalanıp Kıbrıs'a iade edilecekti. Buna karşılık aynı durumu Selçuklu Devleti yaşarsa gemiler batırılacak ve sultana sadece insanlar ve mallar geri verilecekti.

6- Antlaşma üç yıl geçerliliğini koruyacaktı. Antlaşmaya arzu ederlerse Ermeni Kralı, Antakya Prensi ve diğer Hristiyan taraflar da katılabilecekti. Bu ibare, ayrı bir önem arzeder. Çünkü Selçukluların, Hristiyan ya da Batılı devletlerle temaslarında bahsi geçen antlaşmanın örnek teşkil edeceği açıktır.³¹⁸

Daha önce ele alınan fetihler ve şimdi de bu antlaşmalar bize gösteriyor ki Selçukluların ticareti geliştirmek için gayrette bulduklarını ve Anadolu coğrafyasına yeni bir kimlik kazandırdığını ortaya koymaktadır. Yapılan antlaşma ile Kıbrıs'ın Akdeniz'de üstlenmiş olduğu konak vazifesi, Avrupa ile de ticarî ilişkileri sistemli hale getiriyordu. Bu da hiç kuşkusuz Selçuklular adına malî yönden dikkate değer bir temel oluşturmuş ve Anadolu'ya hareketlilik kazandırmıştır.³¹⁹

³¹⁸ Turan, **Resmî Vesikalar**, ss. 113-115, 140-143; Turan, "Türkiye Kıbrıs Münasebetleri", s. 216; Delilbaşı, "Ahidnamelerle Verilen İmtiyazlara Genel Bir Bakış", s. 96; Bedirhan, "Devletler ve Tacirler", s. 336; Heyd, **a.g.e.**, s. 463; Güçlüay, **a.g.t.**, ss. 69-70; Çavuşdere, **a.g.m.**, s. 60-61.

³¹⁹ Güçlüay, **a.g.t.**, ss. 70-71; Kayaoğlu, **a.g.m.**, s. 361.

3.1.3. 8 Mart 1220 Tarihli Selçuklu-Venedik Barış ve Dostluk Antlaşması

Kıbrıs Krallığı ile imzalanan antlaşma, Türkiye Selçuklu Devleti'nin siyasi arenada olduğu kadar, ticarî bakımdan da kuvvet kazandığının delilidir. Bu kuvvetin bir diğer yansıması ise Sultan I. Alâeddin Keykubâd'ın saltanat makamına oturduğu 1220 yılında Akdeniz ticaretinde faal rol oynayan Venedik Cumhuriyeti ile yapılan antlaşmadır. 8 Mart 1220 tarihli bu antlaşma, Anadolu'da meydana gelen dahili mücadelelere son vererek siyasi istikrarı temin eden ve malî yönden öncelikli kaynaklarından olan ticareti kalkındırmaya çalışan Selçuklu Devleti ile daha önce Bizans'tan sağladığı muafiyet ve imtiyazları artık Selçuklulardan edinmeye çalışan Venedik Cumhuriyeti'nin yakın ilişkilerinden doğan bir belgedir.³²⁰

Bilhassa XIII. yüzyılın başında Latinlerin İstanbul'u işgal etmesi, Bizans'ın aleyhine gözükersen, imparatorluğun toprak kayıpları ticaretin gelişmesine engel olurken, buna karşılık Anadolu'nun büyük bir kısmında Selçuklu egemenliği hâkimdi. Anadolu'da imal ve ithal edilen ürünlerin maliyet açısından daha ucuz olması, Türkler ile ticareti elverişli yapıyor, böylelikle Akdeniz ve Karadeniz ticaretinde üstünlükleri olan ve bunu devam ettirmek isteyen İtalyanlar da Selçuklulara yanaşıyorlardı.³²¹

Venediklilerin Selçuklu topraklarında ticaret yapma serbestliği, Gıyâseddin Keyhüsrev'in Kıbrıslılarla yaptığı antlaşmanın akabinde aynı amaçla vermiş olduğu fermanla başlamış ve daha sonra oğlu İzzeddin Keykâvus da ikinci bir ferman ile bunu tasdik etmiştir. Bu fermanlarda hem ticarî serbestlik tanınmış hem de Venediklilerin Selçuklu ülkesinde buldukları sürece korunacaklarına işaret edilmiştir. Ayrıca getirdikleri mallardan %2'nin üzerinde gümrük resmi alınmayacağı buyurulmuştur. Alâeddin Keykubâd ile Venedikliler arasında yapılan antlaşmada “*Merhum babasının, kardeşinin ve kendisinin fermanları hükümlerine göre*” ifadesi, daha önce oluşturulan hükümlerin korunmuş olduğunu gösterir. Fakat bize ulaşan belge sadece sonuncusudur.³²²

³²⁰ Çavuşdere, **a.g.m.**, s. 63.

³²¹ Güçlüay, **a.g.t.**, s. 71; Aksoy, **a.g.m.**, s. 204.

³²² Turan, **Resmî Vesikalar**, s. 124; Heyd, **a.g.e.**, s. 333.

Antlaşma, Kıbrıs Kralı ile Keykâvus arasında belirlenen hükümlerden şekil ve içerik açısından farklılık arz etmekte olup, ticarî ve hukukî yükümlülükler ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir. Venedik Cumhuriyeti'ni temsil eden ve antlaşmaya imza atan kişi İstanbul'da uzun müddet "*podesta*"lık vazifesi gören Jacobus Teopulo'dur. Selçukluları temsil eden ise üst düzey bir komutan olan Sipehsalar Şemseddin Emirü'l-Gazi'dir. Antlaşma hükümlerinin bu elçiler tarafından müzakere edildiği ve varılan kararların daha sonra sultanın iradesiyle ferman haline getirildiği görülmektedir. Bu suretle son şeklini alan antlaşma iki bölümden meydana geliyordu. İlk bölümde Venediklilere tanınan serbestlikler ve haklar; ikinci bölümde ise Venediklilerin Selçuklu vatandaşlarına tatbik edeceği hükümleri kapsıyordu.³²³

8 Mart 1220 tarihli bu antlaşmaya göre: Selçuklu ve Venedikli tacirlere, mallarına ve gemilerine sağlanacak kolaylık, destek, korunma ve iltica konularında mütekabiliyet esasına dayalı olarak, tarafların taahhütte bulunduğu tek tek belirtilmiştir. Venediklilere ait kara ve denizlerde Selçuklu vatandaşları tacize uğrayıp mallarına el koyulursa yeniden iade edilecek, eğer suçlunun mala veya malın büyük bir çoğunluğuna sahip olduğu anlaşılırsa haksız şekilde alınan mal tazmin edilecektir. Tek yönlü olan bu maddede, Selçuklu idaresi altında zarar gören Venedikli tacirleri hakkında herhangi bir ibare yer almamaktadır. Bu hüküm, Türkler açısından bir kazanç gibi anlaşılıyorsa da Selçuklu sultanlarının politikaları gereği, bu tür olaylar karşısında tacirlerin mallarını tazmin ettikleri bir gerçektir.³²⁴

Bundan başka düşman olsun veya olmasın, iki ülkenin vatandaşına ait gemiler bir takibe ya da hasımane bir davranışa uğrarsa taraflardan birine tâbi olan insan ve mallar diğer devlet tarafından ayrı tutulacaktır. Ayrıca gemilerde yabancıların olması halinde onlara da dokunulmayacaktır. Öte yandan iki tarafın gemileri tehlikeye maruz kalırsa kurtarılmak için destek, kendi sahil ve limanlarına sığınmalarını taahhüt ediyordu.³²⁵

Bu antlaşmanın bir diğer önemli maddesi de gümrük vergilerinin %10'dan %2'ye düşürülmesidir. Değerli taş, inci, altın, gümüş, buğday üzerinden gümrük

³²³ Turan, **Resmî Vesikalar**, ss. 125, 133-134; Heyd, **a.g.e.**, s. 336; Çavuşdere, **a.g.m.**, ss. 61-62.

³²⁴ Turan, **Resmî Vesikalar**, s. 126; Delilbaşı, "Ahidnamelerle Verilen İmtiyazlara Genel Bir Bakış", s. 96; Güçlüay, "Ticaret Politikası", s. 368.

³²⁵ Turan, **Resmî Vesikalar**, s. 126.

alınmayacaktır. Genellikle ihracı yasaklanan değerli madenlerin, taşların ve gemi ithalinin vergiden muaf tutulmasıyla alakalı hükümlere, dönemin Müslüman yöneticilerine ait belgelerde de karşılaşılmaktadır.³²⁶ Özellikle tahıl ürünlerinde bu uygulamanın yapılma nedeni, ziraî toplumlarda zaman zaman yaşanan kıtlıklar sebebiyle doğacak iâşe sorununa önlem almaktır.³²⁷

Bir başka hükümle de Venediklilere Sultan tarafından tek taraflı olarak, Anadolu'da mahkeme kurma imtiyazının tanınmasıdır. Bu maddeye göre: Venediklilerden seçilecek mahkeme üyeleri, Anadolu'da ticaretle uğraşan Latinler arasında meydana gelen uyuşmazlıklara bakacaklar, hırsızlık ve cinayet davaları ise sultanın mahkemelerine devredilecektir. Ortaçağ hukukunda, yabancıların kendi kanunlarına bağlı kalınarak yargılanmaları kabul görmüş bir sistem olduğundan, kendi vatandaşlarının davalarına bakmaları doğal bir durumdu. Buradaki önemli nokta, Venediklilerin konsolosları bulunmayan Latinlerin de davalarına bakmalarıydı.³²⁸ Bu şekilde Venedikliler, Selçuklu idaresi altındaki öteki tüccar devletlere kıyasla seçkin bir pozisyona gelmiştir.

Antlaşmada, Selçuklu vatandaşları menfaatine, tek taraflı bir madde de yer almaktadır. Bu hüküm gereğince: *“pek yüksek Sultan'ın toraklarında yaşayan kimseler adı geçen yer ve ülkelere girerken, kendi gemileri ya da yabancı gemileri limana yanaşırken bizimkiler (Venedikliler) tarafından selamlanacaklardır.”* Mütekabiliyet ilkesiyle pek alakası olmayan bu maddenin yazılması, Sultan Alâeddin Keykubad'ın yabancı devletler nazarında kıymete değer bir kudret ve nüfuz sahibi olduğunun işaretidir.³²⁹

Türkiye Selçuklu Devleti'nin iktisadî ve ticarî politikasını en güzel biçimde sunan bu antlaşma, iki yıl devam edecek şekilde imzalanmıştır. Bundan sonraki ticarî ilişkilerin esaslarına dair yeni bir antlaşmanın düzenlendiği bilinmemekle beraber, Venedikliler sahip olduğu bu imtiyazları, sonraki zaman içerisinde kesintiye

³²⁶ Turan, **Resmî Vesikalar**, s. 125; Delilbaşı, “Ahidnamelerle Verilen İmtiyazlara Genel Bir Bakış”, s. 97; Heyd, **a.g.e.**, s. 334; Çavuşdere, **a.g.m.**, s. 62.

³²⁷ Polat, **a.g.t.**, s. 179.

³²⁸ Turan, **Resmî Vesikalar**, s. 131; Delilbaşı, “Ahidnamelerle Verilen İmtiyazlara Genel Bir Bakış”, s. 97; Heyd, **a.g.e.**, s. 334.

³²⁹ Turan, **Resmî Vesikalar**, s. 133.

uğramadan kullanmıştır. 1228 yılında Venedik Cumhuriyeti'nin Sultan Alâeddin Keykubâd'a gönderdiği elçi Filippo Giullano'nun kaynaklarda adı geçse de yeni bir anlaşma veya öncekinin tasdikine dair ortaya koyulan kesin bir bilgi yoktur.³³⁰

Öte yandan Selçuklular, Pisalılar, Provensalılar ve Cenevizliler dahil diğer Latin toplumlarıyla da ticarî ilişkiler tesis etmeyi unutmamıştır. Nitekim 1236'da Provensalılar, 1237'de de Cenevizliler Antalya'da faaliyet yürütüyorlardı. Hattâ Kıbrıs Kralı I. Henry'nin Marsilya ve diğer tüccar devletlere 1236 yılında verdiği imtiyaz fermanında, Konya Selçuklu Sultanlığı'ndan temin edecekleri şap, yün ipek ve ipekli kumaşlardan bahsedilmektedir. Ayrıca bu ve diğer emtiyaya ait gümrük bedeli %1 değerinde belirlenmiştir.³³¹ Özetle Selçuklular, hâkimi olduğu toprakları Latinlere açık tutmaktan kaçınmamıştır.

3.2. Tüccarı Zarardan Koruma ve Devlet Sigortası

Uluslararası nitelikte ticarî yol ağını bünyesinde taşıyan Türkiye Selçuklu Devleti, toprakları üzerinde faaliyet gösteren tacirleri ve kervanları muhafaza etmek için ciddi bir özen göstermiştir. Bu noktada, kervansaraylar mühim bir unsuru teşkil ediyor, eşkiya ve hırsızlık gibi olaylar karşısında kervan kabilelerinin güvenliğini sağlamak için de askerî birlikler görev yapıyordu. Teşkilâtın başında ise kervansalar (râhdar veya tutgavul) adında bir yönetici bulunuyordu. Ticarî güvenliğin ihlaline son derece önem verildiğinden dolayı herhangi bir hadisenin yaşanması savaşa yol açabilecek bir konuydu.³³²

Hakikaten bu duruma örnek verebileceğimiz birçok olay meydana gelmiştir. İlk olarak Bizans İmparatoru III. Aleksios Angelos (1195-1203), görünürde Giresun'da batan bir gemiyi aramak ve mallarını kurtarmak, gerçekte ise Samsun limanına yaklaşmakta olan gemileri yağma etmek niyetiyle Konstantin Frankopulos idaresinde bir filoyu Karadeniz'e sevk etmiştir. Bizans donanmasının yağmaları

³³⁰ Turan, **Resmî Vesikalar**, ss. 135-136.

³³¹ Turan, **Resmî Vesikalar**, ss. 117-118; Turan, "Türkiye Kıbrıs Münasebetleri", s. 217; Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, ss. 121, 126-127; Kayaoğlu, **a.g.m.**, s. 363; Çavuşdere, **a.g.m.**, s. 64.

³³² Yaşar Bedirhan, "Türkiye Selçuklularında Dış Ticaret", **Turkish Studies**, C. 9, S. 5, 2014, s. 392; Turan, **Türk-İslâm Medeniyeti**, s. 356; Turan, "Selçuk Kervansarayları", s. 377; Güçlüay, **a.g.t.**, ss. 80-81.

neticesinde zarara uğrayan tacirler, imparatora şikâyetlerini iletilerse de olumlu bir cevap alamamışlardır. Ancak içlerinde bulunan Konyalı tacirler, mağduriyetlerini II. Rükneddin Süleymanşah'a bildirdiklerinde, sultan tarafından kendilerine 50 maden gümüş verilerek zararları tazmin edilmiştir.³³³

I. Gıyâseddin Keyhüsrev, Sinop ve Samsun civarını ele geçirmek isteyen Komnenosların kuzey ticaret yolunun güvenliğini bozarak, kervanların Sivas'ta yığılmalarına sebep olmaları nedeniyle 1206 yılında bir sefer gerçekleştirmiş, böylece Karadeniz ticareti yeniden işlerlik kazanmıştır.³³⁴ Yine aynı sultan döneminde, Mısır ve İskenderiye'den Frenk kumaşları satın alarak Antalya'ya varan Iraklı, Horasanlı ve diğer ülkelere mensup tacirler, şehri işgâl eden Aldobrandini tarafından soyulunca, Selçuklu sultanının huzuruna çıkıp, yaşananları tek tek nakletmişler ve mallarının kurtarılmasını talep etmişlerdi. Bu durum karşısında sultan da “*mallarınızı geri alıp onları eksiksiz ve sağlam şekilde size teslim etmeden yerime oturmayacağım. Bulunamayan eşyanızı kendi hazinemden karşılayacağım*” diyerek, arzularının gerçekleştirileceğini belirtmiştir.³³⁵ Harekete geçen Gıyâseddin Keyhüsrev, Antalya'yı 1207 yılında fethettikten sonra ganimetin beşte birini devletin hazinesine tassis etti. Ardından şikâyetçi olan tacirlerden mallarının nitelik ve niceliklerinden bahseden detaylı bir listesi alındı. Tespit edilen ve askerlerin eline ganimet olarak geçenler sahibine iade edildi. Kaybolan malların mukabili ise sultanın hazinesinden alınarak karşılandı.³³⁶

Bir yandan kervan yollarının güvenliğinin sağlanması bir yandan da devlet sigortası diyebileceğimiz tacirlere ödenen tazminat uygulaması, ticareti himaye ve teşvik amacı güdülerek başarıyla yürütülüyordu. Nitekim buna başka bir örnekte, I. Alâeddin Keykubâd'ın Kayseri'de bulunduğu sırada yaşanmıştır. Bir tacir, adaleti gözeten sultanın huzuruna gelerek: “*Ben, Halep tarafından buraya gelmek için yola çıktım. Leon'un ülkesine girince haydutlar bütün mallarımı elimden aldılar.*

³³³ Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, s. 64; Cahen, **a.g.m.**, s. 133; Turan, **Resmî Vesikalar**, ss. 122-123; Turan, “II. Süleymanşah”, s. 224; Bedirhan, “Politikalar”, s. 495.

³³⁴ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târîh**, XII, s. 201; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, ss. 301-303; Turan, “I. Gıyâseddin Keyhüsrev”, s. 617.

³³⁵ İbn Bîbî, **el-Evâmirü'l-Ala'îye**, I, ss. 115-116.

³³⁶ İbn Bîbî, **el-Evâmirü'l-Ala'îye**, I, ss. 119-120; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târîh**, XII, s. 209; Bedirhan, “Politikalar”, s. 496.

Hristiyanların sizden korktuğunu bilerek dergâhınıza vardım” demiştir. Ardından gelen ikinci tacirde de “Ben, Antalya sakinlerindenim. Bütün yaşamım boyunca biriktirip korumaya çalıştığım mallarımı gemiye yükleyip, Mısır’a gitmek için yola çıktım. Fakat sahilden Frenklerin saldırısıyla karşılaştık. Bütün mallarımızı aldılar ve bizi esir ettiler” diyerek şikâyetini arzetti. Üçüncü tacir ise *“kâr için denizler karalar aşır dünyayı dolaştım. Kıpçak, Bulgar, Rus diyarlarından size yönelmiştim. Hazer’de (Karadeniz) elimdeki her şeyi aldılar”* diyerek yardım istedi.³³⁷ Şikâyetleri dinleyen Alâeddin Keykubâd, ticarî faaliyetleri ve ticaret yollarını emniyetli hale getirmek için 1225 yılında, Hüsameddin Çoban’ı Suğdak (Kırım)’a Kıpçaklar ve Ruslar üzerine; Mübârizeddin Çavlı’yı Ermeniler üzerine; Mübârizeddin Ertokuş’u Akdeniz sahillerine sefer düzenlemekle vazifelendirdi. Bahsedilen bölgelerde elde edilen galibiyetler neticesinde tecavüze ve yağmaya uğrayan tacirlere, alınan ganimetlerden ve devlet hazinesinden zararları tazmin edilmiştir.³³⁸

Bu olaylardan anlaşılıyor ki Selçuklu Devleti, gerek yazılı taahhütün bağlayıcılığından doğan, gerekse teamül ya da devletin iktisadî siyaseti ve itibarı sebebiyle olsun, uygulamada herhangi bir devletin veya yağmacıların saldırı ve baskıları karşısında ticarî zararları tazmin ettiğini kanıtlamıştır.³³⁹

3.3. Ticarî Vergilerin Düşürülmesi

Diğer milletlerde olduğu gibi Selçuklular da inşa ettikleri iktisadî düzenlerini sürdürülebilir ve koruma altında tutabilmek için devletin malî kazancını olabildiğince yükseltmek ve bunu kalıcı hale getirmek istemiştir. Her ne kadar stratejik liman şehirleri fethedilmiş ve böylece önemli bir mevkiye gelinmiş olsa da Türkiye Selçuklu Devleti, geniş ölçüde bir kara devleti vasfına sahipti. Dönemin ekonomisinin büyük oranda ziraî faaliyetlere bağlı olduğu düşünülürse bundan doğacak ziraat ve sanayi ile imal edilen ürünlerin ticarete dahil edildiği bir sistemin varlığı göze çarpacaktır. Dolayısıyla bu alanlardan temin edilen gelirlerin mühim bir

³³⁷ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Ala'îye*, I, ss. 316-318.

³³⁸ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Ala'îye*, I, ss. 319-320; Turan, *Resmî Vesikalar*, ss. 127-128.

³³⁹ Turan, *Resmî Vesikalar*, s. 128.

kaynak oluşturması, ekonomik açıdan etkinliklerin üretim ve tüketim aşamasını düzenlemeyi gerekli kılmış ve bu amaçla vergiler (gümrükler) hayata geçirilmiştir.

Seluklulardaki gümrük vergi sistemi, dönemin İslâm ve Batı dünyasında tatbik edilen sistemle neredeyse benzerlik gösterir. Ancak devletin sahip olduğu koşullara bağlı olarak bazı uygulamalar farklılık arzeder. Buna göre, kimi zaman malın değerine bakılarak gümrük tespit ediliyor, kimi zaman da gidiş ve geliş istikametine göre gümrükler belirleniyordu. Öyle ki satılmak için getirilen mallar ile transit şekilde nakledilen mallar arasında bile ayrı gümrük tarifesi işliyordu.³⁴⁰ Selçukluların yürürlüğe koyduğu ticarî vergilere baktığımızda: *bâc*, *bedreka*, *darâib*, *ubur*, *zaraib-i avarız (fazla rüsum)*, *tamga*, *meks*, *öşür* ve *mukarrerât* bunlardan bazılarıydı. Adı geçen vergilerden bir kısmı giriş ve çıkışlarda, bir kısmı da limanlarda, geçitlerde, kervan ve yolcu himayesi için tahsil edilirdi.³⁴¹

Selçuklular, ticareti teşvik maksadıyla Batılı tüccar devletlerle düzenlediği antlaşmalarda, gümrük bedelini epey aşağıya çekmiştir. Venedikliler ile imzalanan antlaşmada, onların Anadolu'ya ihracını yaptığı ürünlerden %2 değerinde oldukça az bir gümrük vergisi alıyordu. Bütün devletler kendi iç gereksinimlerini temin edebilecek ürünlere daha düşük, i pazarında daralmaya yol açacak ihracatta ise yüksek vergi koymayı esas aldıklarından, bazı ürünlerin sınır dışına gönderilmesini yasaklamıştır. Nitekim bahsedilen antlaşmayla altın, gümüş ve değerli taşların çıkışı yasaklandığı gibi ithalinde ise gümrük vergisi kaldırılmıştır. Buna karşılık Selçuklu tacirlerinin Venedik topraklarında yürürlükte olan vergileri ödemesi öngörölmüştür.³⁴² Gümrük vergi miktarlarının Anadolu'daki ticarî etkinliği hangi ölçüde canlandırdığını kavrayabilmek bakımından, dönemin diğer devletleri ile kıyaslama yapmak yerinde olacaktır. Örneğin Selâhaddin Eyyübî (1171-1193) döneminde %20 ile %30; el-Melikü'l-Adil'in (1200-1218) verdiği 1215 tarihli beratta %16, altın ve gümüşte %10; Memlük Sultanı Kalavun (1279-1290) döneminde %10 ile %4 arasında gümrük vergisi alındığı bilinmektedir.³⁴³ Bunların

³⁴⁰ Güçlüay, **a.g.t.**, ss. 76, 79.

³⁴¹ Bedirhan, "Dış Ticaret", s. 392.

³⁴² Turan, **Resmî Vesikalar**, ss. 125, 130; Güçlüay, **a.g.t.**, s. 76; Delilbaşı, "Ahidnamelerle Verilen İmtiyazlara Genel Bir Bakış", s. 97.

³⁴³ Bedirhan, "Dış Ticaret", s. 392; Heyd, **a.g.e.**, ss. 463-468; Çavuşdere, **a.g.m.**, s. 63.

yanı sıra Kıbrıs Kralı I. Henry (1218-1253)'nin Marsilya, Provensalı ve diğer tüccar sınıfına verdiği 1236 tarihli imtiyaz fermanında, ülkesinde serbest ticaret yapabileceklerini, ayrıca Anadolu veya başka yerlerden getirilen ürünlerin Kıbrıs'ta satılması halinde %1 oranında vergi alınacağı hükmü, Selçuklularda ihracatın ne ölçüde geliştiğini ortaya koymaktadır.³⁴⁴

Bazı dönemlerde gümrük vergilerinin tacirlerin yararına muaf tutulduğunda olmuştur. Ticaretin türü ve emtiaya bakılmaksızın bu kolaylık sağlanmıştır. Mesela I. Gıyâseddin Keyhüsrev, 1207'de Antalya'nın fethinden sonra bir ferman çıkartarak: *“Bu günden sonra bütün Rum ülkelerinde ne ticareti yapılırsa yapılsın ve oradan hangi tüccar geçerse geçsin vergiden (bâc), geçiş ücretinden (ubur), ilave ve fazla rüsumdan (zarayıp-i avarız) muaf tutulmuştur.”* şeklindeki kararı ile ticareti teşvik etmiştir.³⁴⁵

Bunların dışında Selçuklularda iç gümrük diyebileceğimiz, tacirlerin güzergâh üzerinde bir merkezden başka bir merkeze geçişlerde ödedikleri geçit vergisi uygulamasının da varlığı bilinmektedir. XIII. yüzyılda, Cenevizliler Sivas'a gidebilmek için Ceyhan yolunu takip etmeleri gerekiyordu ve burada geçit vergisini ödemek zorundaydılar.³⁴⁶

Selçuklu Türkiyesi'nin iktisadî alanda ivme kazandığını göstermesi bakımından, devletin vergilerine dair tespit edilen rakamlar, somut birer kanıttır. XIII. yüzyılda ithalat ve ihracat kapsamında limanlarda toplanan gümrük vergisi günlük 1000 sultanî altın tutarındaydı. Bu rakam, Sultan Melikşah döneminde ise iptal edilen ticarî vergiler dahil hepsi 600.000 dinar tutuyordu. Diğer yandan Selçuklu hâkimiyetinde olan Anadolu şehirleri vergi toplamı 15.000.000 dinar (altın) tutarken, Moğol işgâlinin ardından ülkede meydana gelen yıkım ve iktisadî çöküş, bu rakamı, 1336 tarihli vergi defterine göre 3.300.000 dinara geriletmiştir.³⁴⁷

³⁴⁴ Turan, **Resmî Vesikalar**, ss. 117-118; Turan, “Türkiye Kıbrıs Münasebetleri”, s. 217; Çavuşdere, **a.g.m.**, s. 64; Kayaoğlu, **a.g.m.**, s. 363.

³⁴⁵ İbn Bîbî, **el-Evâmirü'l-Ala'îye**, I, ss. 120-121; Bedirhan, “Politikalar”, s. 495.

³⁴⁶ Güçlüay, **a.g.t.**, s. 79; Polat, **a.g.t.**, s. 185.

³⁴⁷ Turan, **Türk-İslâm Medeniyeti**, ss. 370-371; Güçlüay, **a.g.t.**, s. 80; Polat, **a.g.t.**, s. 185.

3.4. Ticaret Hukuku ve Yargı Düzenlemesi

Türkiye Selçuklu Devleti'nin Ortaçağ müttekabiliyet esasına göre düzenlemiş olduğu ticarî antlaşmalar incelendiğinde, Sultan İzzeddin Keykâvus ile Kral Hugues arasında imzalanan antlaşmada, hukukî meselelerin detayına girilmemiştir. Örneğin tüccar ya da yabancılar arasında oluşabilecek uyuşmazlıkların çözümünde ve suçlu kimselerin cezasının tatbikinde, herhangi bir mevkinin belirlenmesi söz konusu değildir. Buna karşın Alâeddin Keykubâd'ın yapmış olduğu antlaşmada, hukukî konular ayrıntılı bir şekilde hükme bağlanmıştır. Sultana ait fermana göre: Venedikliler ya da diğer Latinler arasında çıkabilecek uyuşmazlıklar kendi elleriyle kurulacak özel bir mahkemeye devredilmekte, sadece hırsızlık ve cinayet davalarını ilgilendiren hukukî yetki sultanın hâkimlerine bırakılıyordu. Gerçekten ticarî etkinliğin artmasıyla birlikte Sivas'ta Cenevizliler, Konya'da ise Venedikliler kendi konsolosluklarını kurmuşlar ve bahsedilen uyuşmazlıkları buralarda çözmüşlerdir.³⁴⁸ Venediklilere tanınan bu özel yargı hakkı, Ortaçağ'da kabul gören yasaların kişiselliği diyebileceğimiz, kişilerin başka ülkelerde de kendi devletlerinin hukukuna tâbi olma ilkesinden kaynaklanıyordu. Ayrıca bu hakkın diğer Latinler, Pisalılar ve başka milletleri de içine alması, Venedik Cumhuriyeti'nin Selçuklu topraklarındaki bütün Latin ve Hristiyan halkın temsilcisi olduğunun ve üstün tutulduğunun bir göstergesidir.³⁴⁹

Sultanın kendi mahkemelerinde görülecek olan hırsızlık ve cinayet davalarını, belgede işaret edilen esas üzerine, Selçuklu baş kadısının yürüttüğü şer'î mahkemelerden ziyade, payitahtta örfî davalara bakan "Divan-ı adl" veya "Divan-ı mezâlim" mahkemeleri üstlenmiştir. Özellikle Frenkler ve Ermeni Kralı II. Leon'un (1187-1219) taciz ve yağmaları sonucu mağdur olan Türk ve yabancı tacirlerin şikâyetleri, Selçuklu sultanları tarafından, bu divanda (dadgâh) dinleniyordu.³⁵⁰ Alâeddin Keykubâd döneminde sultanın başkanlığında kurulan bu mahkeme, iş

³⁴⁸ Turan, **Resmî Vesikalar**, ss. 115-116; Delilbaşı, "Ahidnamelerle Verilen İmtiyazlara Genel Bir Bakış", ss. 96-97; Heyd, **a.g.e.**, s. 334.

³⁴⁹ Turan, **Resmî Vesikalar**, ss. 131-133; Çavuşdere, **a.g.m.**, ss. 63-64.

³⁵⁰ İbn Bîbî, **el-Evâmirü'l-Ala'ıye**, I, ss. 115-116, 316-318; Turan, **Resmî Vesikalar**, ss. 131-132.

yükünün artması nedeniyle şer'î konuları ilgilendirmeyen örfî davalara, “Emir-i dad” veya “Emir-i adl” ünvanına sahip bir yetkili idare etmeye başlamıştır.³⁵¹

3.5. İskân Siyaseti

Fetihleri gerçek anlamda kalıcı hale getirebilmek için fizikî coğrafyanın hâkimiyetini sağlayan askerî güç ve süreklilikten daha ziyade, beşerî coğrafyaya nüfuz edip şekillendirmek en etkili yöntem olmuştur. Bu durumda, fetihlerden önce ve sonra belirli bir iskân siyasetinin takip edilmesi, gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. XI. yüzyıl öncesi meydana gelen Bizans-İslâm çatışmaları, Anadolu’da yıkıcı etkiler bırakmış ve bunun sonucunda bölge nüfusu son derece düşmüştür. Ardından baş gösteren Türk-Bizans savaşları ve Haçlı Seferleri, ölüm ve göçleri daha da hızlandırdı. Bu da Anadolu’da büyük çaplı iskân alanlarının açılmasına fırsat verdi. Bu coğrafyayı gerçek anlamda Türk-İslâm yurdu kılabilme düşüncesiyle gaza eden Türkiye Selçuklu Devleti, lehine gözüken mevcut durumdan istifade ederek, Türk kitlelerini elverişli sahalara iskân etmeye başladı.³⁵²

Kırsal yaşamın doğal çevresiyle bir bütün halinde olması, bu coğrafyada geçim sağlayan insanların hayat düzeninde ve kültüründe ciddi etkiler bırakmakta, farklı bölgelerden Anadolu’ya göç eden toplulukların, yeni maddî çevre koşullarına uyum sağlamasını da zorunlu kılıyordu.³⁵³ Bu bakımdan Selçuklular, fethettikleri bölgelerde güçlük çekmeden iskân siyasetini tatbik edebilmek için mîrî toprak sistemine başvurmuşlardır.³⁵⁴ Sultan I. Rükneddin Süleymanşah’tan itibaren mîrî toprak sistemini hayata geçirmişler ve böylece hem Türklerin ve Rumların göç etmeleri konusunda kolaylık sağlanmış hem de zanaat sahibi insanların etnik ve dini yönüne

³⁵¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal**, TTK Yay., Ankara, 2014, 5. Baskı, s. 97; İbn Bîbî, **el-Evâmirü'l-Ala’iye**, I, s. 285; Turan, **Resmî Vesikalar**, ss. 131-132; Bedirhan, “Politikalar”, s. 496.

³⁵² Osman Çetin, “İskânlarla Anadolu’nun Türk Vatanı Hâline Gelmesi”, **Türkler**, C. 6, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, ss. 423-426; Osman Turan, “Türkiye Selçuklularında Toprak Hukuku”, **Bellekten**, C. 12, S. 47, 1948, s. 572; Turan, **Türk-İslâm Medeniyeti**, s. 349.

³⁵³ Polat, **a.g.t.**, s. 80.

³⁵⁴ Bu sistemde, toprağın mülkiyet hakkı devlete ait olurken, tasarruf şekli ise köylü tarafından belirlenmektedir. Devlet sadece denetleyici bir rol üstlenmiş ve köylüye sunduğu birtakım haklar vasıtasıyla ortakçı ve serf durumuna düşürmemeye çalışmıştır. Ayrıca köylü toprağını satamaz, vakıf ve bağış yoluyla haklarını devredemezdi. Sadece toprağın işletilmesi koşuluyla oğluna miras bırakmasına müsaade edilmiştir (Turan, “Toprak Hukuku”, s. 559).

bakılmaksızın üretime dahil edilmesi için ortam oluşturulmuştur. Yerleşik düzene geçene tarım için tohum, tarım aletleri ve hayvan vermişler, bazı aralıklarla vergi muafiyeti dahi getirmişlerdir. Hakikaten Bizans'ın uyguladığı yoğun vergiler karşısında ezilen Rum halkı bile, bu muafiyet sayesinde, Selçuklu idaresindeki topraklara göç etmeye başlamıştır. Bu suretle Bizans'ın doğu sınırında kalan şehirlerinin nüfusu giderek düşmüş, Selçuklu Türkiyesi'ndeki büyüyen nüfus ve iş gücüne bağlı ticarî altyapı ve potansiyeli de gelişme göstermiştir.³⁵⁵

Selçuklu sultanları, bir yandan Anadolu'daki Türkmen ve gayrimüslim gruplarını organize bir şekilde iskâna tâbi tutarken, bir yandan da aynı siyasî ve iktisadî amaçlar doğrultusunda, fethedilen şehirlerde hâkimiyeti pekiştirmek için devletin koruması ve önderliğinde birtakım teşviklerde bulunuyorlardı. Mesela Sultan II. Kılıç Arslan, Aksaray şehrini askerî üs olarak inşa ederken, şehrin civarına kervansaraylar, zaviyeler, camiler ve pazarlar kurduğunu, buraya tüccar ve çiftçileri iskân etmiştir.³⁵⁶ Bundan başka Ermenilerin, Göksun, Behisni ve Maraş halkını yağma ve fazla vergilerden dolayı ezmeleri sebebiyle halkın çoğu bölgeyi terketmişti. Bir süre sonra Kılıç Arslan'ın bu şehirleri ele geçirmesi ve hoşgörülü oluşu sayesinde, halk boşalan şehirlere tekrar yerleşmiş ve bu şehirler canlanmıştır.³⁵⁷

Aynı siyaseti takip eden Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev, Anadolu'daki tarımsal etkinliği arttırmak ve fetihler nedeniyle zarar gören yerlerin tekrar kalkınması için 1196 yılında fethettiği Büyük Menderes havzasının civarında yaşayan Rumları esir ederek, onları aile ve memleketlerine göre kaydettikten sonra Akşehir ve çevresine yerleştirmiştir. Ardından onlara tohum, hayvan ve tarımsal alet dağıtmış ve belirli bir süre de vergiden muaf tutmuştur. Sultan Keyhüsrev, Bizans İmparatoru ile barış yapması üzerine, sürgün edilenlerden kurtuluş fidyesi almayacağını ve topraklarına geri dönebileceklerini söylediye de onlardan hiç kimse

³⁵⁵ Turan, **Türk-İslâm Medeniyeti**, s. 348; Turan, "Toprak Hukuku", ss. 561, 563; Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, s. 117; Köprülü, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, s. 52; Bedirhan, "Politikalar", s. 485.

³⁵⁶ Turan, **Türk-İslâm Medeniyeti**, s. 353; Turan, "II. Kılıç Arslan", s. 701; Bedirhan, "Politikalar", s. 485.

³⁵⁷ Urfalı Mateos, **Vekayinâme**, ss. 316-318; Bedirhan, "Politikalar", ss. 485-486.

geri dönmediği gibi bu fırsatları işiten başka kimseler de Selçuklu topraklarına göç etmeye başlamıştır.³⁵⁸

Yine Sultan I. İzzeddin Keykâvus 1214 yılında Sinop'u fethedince: “*Her bölgeden ve her şehirden yetenekli, güçlü ve itibarlı bir zengin (hace) seçerek Sinop'a göndermelerini, eğer seçecekleri kişi, malını mülkünü bırakıp gitmek istemezse, onun gayrimenkulünü gönlünü ederek hazine için satın almalarını ve onun tam karşılığını ödemelerini*” emretmiştir. Bu hüküm gereğince, civar bölgelerden akıllı ve zengin kimseler seçilerek Sinop'a sevk edilmiştir. Ayrıca şehirden kaçanlar tekrar getirilerek, malları ve mülkleri iade edilmiştir.³⁵⁹

Bu konuda diğer bir örnek de Sultan I. Alâeddin Keykubâd'ın 1225 yılında Suğdak'ın fethiyle beraber bir grup Kıpçak halkını Anadolu'ya naklederek, Sinop'a yerleşmesi ile Alâiye'yi imar ve iskân etmesidir. Bunun dışında Harezmliler tarafından tahrip edilen Ahlat'ı ele geçiren Alâeddin Keykubâd, şehri ve çevresini yeniden imar etmek ve tarımsal faaliyetlerin eskisi gibi sürmesi için bazı önlemler almıştır. Vezir Ziyâü'd-Din Kara Arslan önderliğindeki pervâne ve müstevfi'yi Ahlat'a göndererek, mal ve arazi tespiti yaptırmış, farklı yerlere sığınmış olan yöre halkını davet ederek yardımda bulunmuştur.³⁶⁰

Anadolu'daki iskânların hayata geçirilmesinde, Selçuklu sultanlarının tatbik ettiği resmi faaliyetlerin yanı sıra sivil kuruluşların da mühim yardımları olmuştur. Bu sivil kuruluşları teşkil eden tasavvufi tarikat ve grupların inşa ettikleri tekke ve zaviyeler, Anadolu'ya gelmekte olan yeni nüfusun iskân edilmesinde önemli rol oynamıştır.³⁶¹

Örnek olması bakımından Emirci Sultan Zaviyesi'nin yapılışı ve işleyişi bu noktada önemlidir. Bahsedilen zaviye, Kayseri ve Kırşehir üzerinden Amasya'ya

³⁵⁸ Bedirhan, “Politikalar”, s. 485; Turan, “I. Gıyâseddin Keyhüsrev”, s. 614; Koca, “I. Gıyâseddin Keyhüsrev”, ss. 33-34; Özcan, **a.g.m.**, s. 47.

³⁵⁹ İbn Bîbî, **el-Evâmirü'l-Ala'îye**, I, ss. 174-175.

³⁶⁰ Mehmet Altay Köymen, “Türkiye Selçukluları Devleti'nin Ekonomik Politikası”, **Bellekten**, C. 50, S. 198, 1986, s. 616; İbn Bîbî, **el-Evâmirü'l-Ala'îye**, I, ss. 425-428; Uzunçarşılı, **Medhal**, ss. 113-114; Bedirhan, “Politikalar”, s. 486; Özcan, **a.g.m.**, s. 47.

³⁶¹ Ömer Lütfi Barkan, **Kolonizatör Türk Dervişleri**, Hamle Yay., İstanbul, ss. 28-29; Bedirhan, “Politikalar”, s. 486; Yakupoğlu, **a.g.t.**, s. 585.

giden yol güzergâhındaki Osman Baba Tekkesi Köyü'nde inşa edilmiştir. Etrafı kısa sürede yerleşime açılmış ve ekonomik anlamda bir gelişim göstermiştir. Bu güzergâhtan geçen tacirler ve yolcular burada konaklamışlar, misafirlerin ihtiyaçlarını temin etmek adına, birtakım tesis ve yapılar oluşturulmuştur. Civardaki tarım sahalarının iyileştirilmesi ve ekimler sonucunda bölge nüfusu artmış ve bayındır hale gelmiştir.³⁶²

Öte yandan Ahîlik Teşkilâtı'nın da aynı amaç ve doğrultuda faaliyette bulunduğu bilinmektedir. Bir yandan inşa ettikleri zaviyeler aracılığıyla Türkmenlere emniyetli bir ortam ve barınma imkânı sunarken bir yandan da tarımsal üretim hareketlerini organize ederek, Türkmenlerin yerleşik hayata dahil edilmesini ve kırsal yerleşimlerin imar ve iskânını sağlamışlardır. Ahîli (Kırıkkale), Ahîler (Eskişehir), Ahîboz (Ankara), Ahî Mesud (Ankara), Ahî Mamak (Ankara), Ahî Şeyh (Eskişehir) gibi yeni köyler meydana getirerek, Türk iskânına yön vermiştir. Bununla birlikte şehirlerdeki inşa faaliyetlerinde yer alarak, Ahî Celâl (Akşehir), Ahî Osman (Karaman), Ahî Evren (Kırşehir), Ahî Paşa (Niğde), Ahî Musa (Harput) ve Ahî İzzeddin (Kütahya) gibi yeni mahalleler oluşturmuşlar ve bu şekilde iskâna özendirilmeye çalışılmıştır.³⁶³

3.6. İthalat ve İhracat Odaklı Üretim Politikası

3.6.1. Tarımsal Üretim Çeşitliliği ve Hacminin Artması

Anadolu'nun coğrafi konumu ve farklı iklimlere sahip oluşu, bu topraklarda yetişen ürünlerin çeşitliliğini arttırmış, bu da milletlerarası ticarî ilişkilere yön veren mübadele merkezlerinden birisine dönüşmesini sağlamıştır. Devletin kurumsal ve toplumsal yapısında sağlanan istikrar ile birlikte Selçuklu sultanları, şimdi ise malî kaynak açısından önemli bir unsur olan ihracatı ilerletmek için ticarete görüldüğü

³⁶² Bedirhan, "Politikalar", s. 486; Yakupoğlu, **a.g.t.**, s. 586.

³⁶³ Abdullah Kaya, "Anadolu'nun Türk ve İslâm Yurdu Haline Gelişinde Ahîlerin Rolü ve Önemi", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 7, S. 29, 2014, s. 557; Barkan, **a.g.e.**, ss. 28-29, 33, 41; Özcan, **a.g.m.**, s. 42.

gibi tarımsal alanda da üretim çeşitliliğini ve hacmini yükseltmek adına birtakım önlemlere başvurmuştur.

İlk olarak, savaşlar nedeniyle terkedilen sahalara çiftçilikle meşgûl olan gruplar yerleştirilmiş, bu suretle hem bu alanlar hareketlilik kazanmış hem de versimsiz hale gelen topraklar yeniden değerlendirilmiştir. Bu noktada bir adım daha atılarak, Selçuklu toprakları mîrî (devlet mülkiyeti) sistem içine alınmıştır. Bu şekilde, mülkiyeti devlete ait olması kaydıyla çiftçilere sadece işleyebildikleri oranda toprağın tasarruf hakkı verilmiş ve kişinin çocuğuna devredebilmesi sayesinde herkes toprak sahibi olmuştur. Öte yandan çiftçilere tohum, buğday, tarımsal aletler ve çift hayvanları dağıtılmış, belirli bir süre vergiden muaf tutularak, onların kalkınması sağlanmıştır. Bu politikanın doğal sonucunda ise göçebe ve yöre insanının iskânı başarıyla gerçekleşmiş ve tarımsal üretimin kapasitesi de artmıştır.³⁶⁴ Hakikaten dönemin resmi kayıtları göz önüne alınırsa işletilen tarım arazilerinin büyüklüğünün 3.000 çift öküzle sürülecek boyutta olduğu anlaşılmaktadır.³⁶⁵

Selçuklu sultanlarının aldığı bir diğer önlem, tarımsal üretim hacminin yükselmesine fayda sağlayacak olan sulama sistemlerini Anadolu'da da hayata geçirmeleri olmuştur. İnşa edilen su kuyuları ve su kanalları aracılığı ile ekilebilir toprak miktarında büyüme yakalanmış, böylelikle Anadolu'nun iç kesimlerinde bazı dönemlerde meydana gelen kıtlıklar ve buna bağlı baş gösteren fiyat artışının önüne geçilmiştir.³⁶⁶ Su borularından hatlar, havuzlar, su depoları, sarnıçlar yapılıyor, kuyular kazılıyordu. Amasya'daki bostanları sulayan su depoları mevcuttu. Konya'daki bağ ve bahçelerde havuzlar vardı. Konya'nın dışında kalan Sirahorlu köyü çevresindeki bir noktada beş adet su dolabı inşa edilmişti. Suyu aktarabilmek için toprak ya da kurşun borulardan yararlanılıyordu. Kırşehir ve Koçhisar'daki araziler ile üzüm bağları bu borular vasıyasıyla sulanmaktaydı. Bunun yanında su kuyuları da büyük iş görmüştür.³⁶⁷ İlhanlı veziri Reşideddin Fazlullah, tarımsal sulama ve kanallar konusunun dikkatle üzerinde durmuş, Malatya ve Diyarbakır'da

³⁶⁴ Turan, **Türk-İslâm Medeniyeti**, s. 348; Turan, "Toprak Hukuku", s. 559; Koca, "Türkiye Selçuklularında Ekonomik Politika", ss. 470-471; Sümer, "Türkiye Kültür Tarihine Umumi Bir Bakış", ss. 221-222.

³⁶⁵ Bedirhan, "Politikalar", s. 486.

³⁶⁶ Aksoy, **a.g.m.**, ss. 195-196.

³⁶⁷ Bedirhan, "Politikalar", s. 492.

yaptırdığı su kanalları sayesinde sulu tarım çoğalmıştır.³⁶⁸ XIII. yüzyılda Anadolu'dan geçen yabancı seyyahlar, işlenmiş arazilerin çokluğundan övgüyle bahsederek: Kayseri, Aksaray, Konya ve Sivas şehirlerinin bağlantılı olduğu yollar üzerinde sulama kanalları, tarlalar ve meyve bahçelerinin bulunduğunu, neredeyse her şehir çevresinde üzüm, sebze ve meyve bahçelerinin yer aldığını, şehir ahalisinin de geçiminin bir bölümünü buralardan temin ettiğini kaydetmişlerdir.³⁶⁹

Ticareti yapılan başlıca ürünler arasında, ülkenin coğrafi yapısı ve iklim özelliklerine bağlı olarak bol miktarda buğday, pirinç ve pamuk yer almıştır.³⁷⁰ Daha çok iç kesimlerde yetiştirilen ve oldukça fazla üretilen buğday, Ege'deki Balat, Foça, Ayasuluğ limanları üzerinden Avrupa, Kıbrıs ve İslâm ülkelerine ihraç ediliyordu.³⁷¹ Tarıma verilen değeri göstermesi bakımından Sultan I. Alâeddin Keykubâd'ın başıboş gezinen Kalenderi tarikatına bağlı kişileri yakalatıp, buğday tarlalarında veya taş ocaklarında çalıştırması dikkat çekicidir.³⁷² Gerçekten Anadolu'nun buğday deposu haline gelmesi, vakıf senetlerine de yansımıştır. Burada çalışan görevlilerin ücretlerinin neredeyse yarısı buğday ile karşılanıyordu. Bu miktar, kişi başına yılda 24 mudd, yani 250-300 kiloya denk geliyordu. Bu da bir ailenin yıllık ekmek ihtiyacı demekti.³⁷³

Tarım ürünleri arasında darı, arpa, burçak, mercimek ve çavdar da yaygındı. XIII. yüzyılda hububatın pazar ihtiyacını fazlasıyla gören ve ihracatını sağlayan Antalya ve Alâiye limanları, buğday, arpa, nohut ve susam ürünlerini Kıbrıs ve

³⁶⁸ Zeki Velidî Togan, "Reşideddin'in Mektuplarında Anadolu'nun İktisadî ve Medenî Hayatına Ait Kayıtlar", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 15, S. 1-4, İstanbul, 1953, ss. 37-39.

³⁶⁹ İbn Battûta, **İbn Battûta Seyahatnâmesi**, C. I, (Çev. A. Sait Aykut), Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2004, ss. 403-408, 411-417, 424-428, 431, 442; Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, ss. 118-119; Koca, "Türkiye Selçuklularında Ekonomik Politika", s. 471.

³⁷⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri**, TTK Yay., Ankara, 2019, 7. Baskı, ss. 247, 252; Turan, **Türk-İslâm Medeniyeti**, s. 360; Aksoy, **a.g.m.**, s. 223.

³⁷¹ Yaşar Bedirhan, "Milletler Arası Ticaret Bağlamında Türkiye Selçukluları Devrinde Üretimi Yapılan, İhraç ve İthal Edilen Ticaret Malları", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 9, S. 43, 2016, s. 617; Heyd, **a.g.m.**, ss. 550, 556-557, 605-608.

³⁷² Köymen, **a.g.m.**, s. 619.

³⁷³ Osman Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri III. Celâeddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri", **Bellekten**, C. 12, S. 45, 1948, ss. 55-61; Koca, "Türkiye Selçuklularında Ekonomik Politika", s. 471.

Avrupa'ya taşınmasında önemli bir yere sahipti. Bu işte ise Cenevizli tacirler başı çekiyordu.³⁷⁴

Anadolu'da üretim ve ihracat yapıldığı gibi aynı zamanda İslâm ülkelerinden, kuzeyde Bulgar ve Kıpçak sahalarından, Bizans ve Avrupa'dan da büyük oranda ithalat gerçekleşiyordu. Dönemin lüks gıda maddesi olan şeker, Mısır, Şam ve Irak'tan ithal edilerek, mevki ve servet sahibi kişilerce tüketilirken, alt sınıf ise şeker ihtiyacını bal, pekmez ve meyvelerden karşılıyordu. XIV. yüzyılda yaşamış olan Floransalı tacir Pegolotti, Antalya'da ihracı yapılan ürünler arasında şekerden de bahsetmiştir.³⁷⁵ Nitekim Memlûk tarihçisi el-Ömerî, XIII. yüzyılda memlekete özgü ürünleri önemle sayarken, arpa ve buğdayın yanı sıra Akdeniz kıyı şeridinde yetiştirilen limon, portakal, muz, hurma ve balı da kaydetmiştir. Ayrıca Anadolu'daki gıda maddelerinin diğer ülkelere kıyasla daha ucuz olduğunu belirtir.³⁷⁶

Anadolu'da yetiştirilen meyveler arasında kayısı en fazla paya sahipti. Konya ve Antalya yöresinde yetişen "Kamereddin" adındaki kayısı kurutularak Mısır, Şam ve Irak'a ihraç ediliyordu.³⁷⁷ Anadolu'yu gezmiş olan ve kıymetli bilgiler veren ünlü seyyah İbn Battuta, bağcılık ve üzüm yetiştiriciliğinin çoğu şehirde yapıldığından söz ederek, özellikle İznik'teki bekâr üzümünü övgü ile anlatmıştır. Bu cinsin ince kabuklu, açık renkli, çok tatlı ve çekirdeği az olduğunu söyler. Seyyah, Kırşehir, Koçhisar ve Aksaray'da da hayli üzüm bağlarının yer aldığını, Sinop'ta ise üzüm ve incir yetiştirildiğini kaydeder. Öte yandan Sivas, Niksar, Amasya ve Zile bölgelerinde, bağlar, bahçeler ve bostanlar olup, buralarda yetişen üzümün şarap ve pekmez imal edilmiştir. Konya yöresinde kayısı, incir, kavun tarımıyla ilgilenilmiş ve Avrupa'ya ihracı gerçekleşmiştir. Yine seyyah, Akşehir'in elma, armut, şeftali ve ayvasının tadının güzelliğinden, Amasya'nın ise büyük ve lezzetli fıstıklarının ihracata konu olduğunu belirtmiştir. Mardin'de kayısı, üzüm, incir ve kavun;

³⁷⁴ Fazlullah el-Ömerî, **Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım (Mesâlikü'l Ebsâr)**, (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yay., İstanbul, 2014, ss. 144-159; Uzunçarşılı, **Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri**, s. 247; Bedirhan, "İhraç ve İthal Edilen Ticaret Malları", s. 617; Bedirhan, "Dış Ticaret", s. 380; Heyd, **a.g.e.**, ss. 610-611; Çavuşdere, **a.g.m.**, s. 70.

³⁷⁵ Turan, **Türk-İslâm Medeniyeti**, ss. 361-362; Heyd, **a.g.e.**, s. 612.

³⁷⁶ el-Ömerî, **Mesâlikü'l Ebsâr**, ss. 144-145.

³⁷⁷ İbn Battûta, **Seyahatnâme**, I, ss. 403, 412; Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, s. 118; Bedirhan, "İhraç ve İthal Edilen Ticaret Malları", s. 618.

Erzincan'da kayısı ve armut; Karadeniz bölgesinde fındık üretimi; Kastamonu ve İznik'te ceviz ve kestane yetiştirildiğini aktarmıştır.³⁷⁸ Anadolu'da özel bir tüketimi bulunan ve boya imalatı ve dericilik sektörlerinde rağbet edilen safran bitkisinin, Safranbolu ve Viranşehir civarında yetiştiğine rastlamaktayız. İbn Battuta, Göynük'te ekim-dikim alanlarının olmadığını ve yalnızca safran üretimi yapılmasına rağmen, tacirlerin satın almak için buraya geldiğini yazmıştır.³⁷⁹

3.6.2. Hayvan Yetiştiriciliği

Selçuklu sultanlarının Anadolu'ya gelen konargöçer Türkmen topluluklarını hayvancılığa uygun alanlara iskân etmeleri, hayvancılığın ekonomik hayatta yeni bir unsur olarak ortaya çıkmasını sağlarken, aynı zamanda Türkmenlerin ve çiftlik sahibi idareci sınıfın geniş sahalarda otlattıkları hayvanlar, onlar için geçim kaynağı olmuştur. Türkiye Selçuklu Devleti'nin hayvancılık faaliyetlerinde, koyun ve keçi başı çekiyordu.³⁸⁰ el-Ömerî, koyun ve keçi varlığının at ve sığırdan daha çok ve kıymetli olduğunu, özellikle tiftik keçisi kollarının ipekten farksız görüldüğünü yazmıştır.³⁸¹ Sürüler halinde yetiştirilen bu küçükbaş hayvanların yününden, derisinden, kılından, sütünden ve etinden çokça istifade ediliyordu. Mesela yünden ve kıldan çadır çulu, halı, kilim, keçe, çuval, ip ve kumaş imal ediliyordu. Deri ise ayakkabı, çizme, çarık, tulum ve yayık tarzı ürünlerin yapımında önemliydi. Süt de peynir, yoğurt, yağ, ayran gibi her zaman ihtiyaç duyulan farklı gıda maddelerine dönüştürülüyordu.³⁸² Koyun ve keçiden imal edilen bu eşyalar ve gıdalar Irak, İran, Şam, Trabzon Rum Devleti ve Bizans'a ihraç edilmiştir.³⁸³

Öte yandan Doğu Anadolu, koyun ve keçi üretiminde ayrı bir yere sahipti. Bir köyden 45.000 baş koyun ve keçi çıkabilmekteydi. 1226 yılında bir tacir, Erzurum'dan Tebriz'e tek seferde 20.000 baş koyun sevketmişti. Bu devirde bir kişi

³⁷⁸ İbn Battûta, *Seyahatnâme*, I, ss. 430-440; Bedirhan, "İhraç ve İthal Edilen Ticaret Malları", s. 617-618.

³⁷⁹ İbn Battûta, *Seyahatnâme*, I, s. 433; Yakupoğlu, *a.g.t.*, ss. 397-398.

³⁸⁰ Koca, "Türkiye Selçuklularında Ekonomik Politika", s. 472; Akdağ, *a.g.e.*, s. 28.

³⁸¹ el-Ömerî, *Mesâlikü'l Ebsâr*, s. 144; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 119.

³⁸² Koca, "Türkiye Selçuklularında Ekonomik Politika", s. 472.

³⁸³ el-Ömerî, *Mesâlikü'l Ebsâr*, ss. 144-145; Turan, *Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 359; Bedirhan, "İhraç ve İthal Edilen Ticaret Malları", s. 619; Akdağ, *a.g.e.*, s. 29.

1000 baş koyuna sahip olabiliyordu.³⁸⁴ Bunlardan başka Vezir Reşideddin Fazlullah'ın Diyarbakır ve Anadolu'nun muhtelif bölgelerindeki çiftliklerinde 250.000 civarında koyunu vardı.³⁸⁵ İbn Bîbî'nin aktardığına göre, Sultan I. Alâeddin Keykubâd'ın sarayında bir günde 30 baş koyun, Emir Seyfeddin Ayaba'nın mutfağında ise 80 baş koyun kesilmekteydi.³⁸⁶

Ülkenin birçok yerindeki koyun ve keçinin yanı sıra büyükbaş olarak at, katır, sığır, öküz ve deve de yetiştiriliyordu. Bu konuda miktarın büyüklüğünü göstermesi açısından örnekler vermek mümkündür. Yine Vezir Reşideddin Fazlullah'a ait aynı bölgedeki çiftliklerde 30.000 baş at ve kısarak bulunuyordu.³⁸⁷ 1258 yılında Adıyaman'ın bir köyünde 7.000 öküz ve sığır çıkmaktaydı. Bunların dışında Moğollara ödenmesi gereken vergiler arasında at, katır ve koyun önemli bir yer işgâl ediyordu. Öyle ki 1259 yılında Moğol Hanı Hülagü'ye vergi olarak getirilenler arasında, 500 baş İğdiş at ve 500 baş katır vardı. Anadolu'daki göçebelerin yetiştirmiş olduğu atlar "Türkî" ismiyle tanınmaktaydı. Arap atlarına kıyasla daha hızlı ve çevik olmalarından dolayı Selçuklu süvarilerinde vazgeçilmez unsurdur. Konya, Eskişehir, Ankara, Aksaray, Kastamonu, Kütahya, Karaman ve çeşitli bölgelerde yetiştirilen atların tanesi 1000 altından satılıyordu. Suriye, Irak, İran, Mısır'a ihrac edilerek, bu ülkelerde "İğdiş" olarak ün kazanmıştı. Türkî atların bu kadar değerli sayılmaları, Selçuklu sultanlarının resmi hediyelerine de yansımıştır.³⁸⁸ Sultan II. Kılıç Arslan, 1172-1173 yıllarında emirlerinden Süleyman'ı, Yörük atlarını hediye etmesi için Bizans İmparatoru I. Manuel Komnenos'a gönderdiği bilinmektedir.³⁸⁹

³⁸⁴ Turan, **Türk-İslâm Medeniyeti**, s. 360; Bedirhan, "İhraç ve İthal Edilen Ticaret Malları", s. 619.

³⁸⁵ Togan, "Anadolu'nun İktisadî ve Medenî Hayatına Ait Kayıtlar", s. 37.

³⁸⁶ İbn Bîbî, **el-Evâmirü'l-Ala'îye**, I, s. 283.

³⁸⁷ Togan, "Anadolu'nun İktisadî ve Medenî Hayatına Ait Kayıtlar", s. 37.

³⁸⁸ Faruk Sümer, **Yabanlu Pazarı: Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul, 1985, s. 17; Erdoğan Merçil, **Türkiye Selçuklularında Meslekler**, TTK Yay., Ankara, 2001, s. 30; Aksarayî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, ss. 45-46; Uzunçarşılı, **Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri**, ss. 250-251; Turan, **Türk-İslâm Medeniyeti**, s. 363; Koca, "Türkiye Selçuklularında Ekonomik Politika", ss. 472-473; Bedirhan, "İhraç ve İthal Edilen Ticaret Malları", ss. 618-619.

³⁸⁹ Niketas Khoniates, **Historia**, s. 85.

3.6.3. Küçük Sanayi (İmalat)

Türkiye Selçuklu Devleti'nin teşvik edici politikaları ile yürütülen tarım ve hayvancılık faaliyetleri, çeşitli sanayi kollarının gelişmesini sağlamış ve böylece çok kıymetli ticarî ürünler imal edilmiştir. XIII. yüzyılda Anadolu'da üretilen halı ve kilimler Türkmenler tarafından dokunmakta olup, dünyanın en güzel halıları olarak ün salmıştır. Aksaray, Uşak ve Erzurum'da dokunan bu sanat eserleri Şam, Mısır, Irak, Bahreyn, Hindistan, Çin, Tibet, Londra, Paris gibi birçok ülkeye satılmıştır.³⁹⁰ Anadolu'da üretimi yapılan pamuk, yün, tiftik ve ipekten türlü kumaşlar imal ediliyordu. Bunun için Matlatya'da kumaş dokuyan 12.000 tezgâh çalışmaktaydı. 8 Mart 1220 tarihli Selçuklu-Venedik ticaret antlaşması ile Pegolotti'nin eserinde ele alınan ham ve işlenmiş ipeğin de ihracata konu olduğundan bahsediliyor ve ticarete "Türk ipekleri" namıyla biliniyordu.³⁹¹ Alaşehir, Balıkesir, Denizli, Malatya, Konya, Aksaray, Kayseri, Diyarbakır, Mardin, Erzincan gibi Anadolu'nun birçok şehir ve köylerinde dokunan perdeler, bezler ve kumaşlar, varlıklı kimselere hitap edebilecek kalitede ve güzelliktedir.³⁹² Mesela Aksaray'ın halı dışında denizci örtüleri; Karaman'ın renkli kumaşları ve hamam takımları; Antalya kemhaları (ipekleri); Erzincan buharinleri; Mardin ve Muş pamukları; Denizli'nin altın işlemeli bezleri; Ankara ve Sivas'ın yünlü kumaşları (sofları); Kastamonu ve Diyarbakır'ın sahtiyânları (işlenmiş derileri) çok ünlü olup, Avrupa'nın ve doğunun çeşitli ülkelerine ihrac ediliyordu.³⁹³

Hayvancılığın yoğun şekilde yapılması, dericilik (debbağlık) faaliyetlerini de oldukça geliştirmişti. Bu iş için dericiler çarşısı vardı ve deriler buralarda işlenmekteydi. Hayvanlardan elde edilen yün, kıl ve yapağı gibi ham maddeleri işlemek için külâh-düzlar ve dokumacılar çarşıları kurulmuştu.³⁹⁴ Deriden elbise, ayakkabı, çizme gibi eşyalar üretilmekteydi. Sivas, Kırşehir ve Konya'daki

³⁹⁰ İbn Battûta, *Seyahatnâme*, I, s. 414; Turan, *Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 360; Bedirhan, "İhraç ve İthal Edilen Ticaret Malları", s. 620; Sümer, "Türkiye Kültür Tarihine Umumi Bir Bakış", ss. 229-230.

³⁹¹ Turan, *Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 360.

³⁹² Uzunçarşılı, *Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri*, ss. 249-250; Akdağ, *a.g.e.*, s. 30.

³⁹³ Marko Polo, *Marko Polo Seyahatnâmesi*, C. I, (Çev. Filiz Dokuman), Tercüman Gazetesi, 1001 Temel Eser, (Basım yeri ve yılı yok), s. 24; İbn Battûta, *Seyahatnâme*, I, s. 408; Turan, *Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 360; Merçil, *Meslekler*, s. 19; Bedirhan, "İhraç ve İthal Edilen Ticaret Malları", s. 620.

³⁹⁴ Merçil, *Meslekler*, ss. 26, 33; Bedirhan, "Politikalar", s. 487.

boyahane, cendrehane ve sabunhanelerde boya ve renkli kumaş imalatı yapılıyor, sahtiyanlık için genellikle mor ve kırmızı renkler tercih ediliyordu. Kayseri, Diyarbakır ve Kastamonu'da da dericilik yaygın olup, özellikle Kastamonu marokenleri meşhurdu.³⁹⁵ Vezir Reşideddin Fazlullah'a ait mektuplarda, Mardin'den 5.000 adet adim (sahtiyan: işlenmiş keçi derisi) ve Siirt'ten 10.000 adet sahtiyan temin edilmesine dair hükümler dikkat çekicidir.³⁹⁶ Bunlardan başka halkın aydınlatma araçlarında ihtiyaç duyduğu nebati yağlar bezirhanelerde imal ediliyor ve sabun da buralarda yapılıyordu. Üst sınıf tabaka ise daha değerli görülen balmumu ile evlerini aydınlatıyordu. Dokuma ve tıp alanında talep duyulan çeşitli nebati yağlar da Anadolu'dan ihrac edilmekteydi. Konya, Antalya, Mardin, Ergani şehirlerinde şaraphaneler bulunuyordu. Denizli şarabı ünlüydü. Mimari süslemelerde sıklıkla kullanılan çiniler kâşihanelerde bolca üretiliyordu.³⁹⁷

Öte yandan Antalya, Alâiye, Kastamonu ve Sinop'un iç bölgelerinde yer alan verimli ormanlar sayesinde dağlardan kereste temin ediliyor, bir kısmı dışarıya satıldıktan sonra buradaki tersanelerde gemi inşasında kullanılıyordu.³⁹⁸ Coğrafyacı İbn Said, Kastamonu ve Amasya'dan elde edilen kerestelerin Sinop'daki tersanelerde kullanılmak üzere gönderildiğini söylemektedir.³⁹⁹ İbn Battuta ise dağlardaki ormanlardan temin edilen kerestelerin Alâiye'ye getirildiğini, buradaki Kahireli, İskenderiyeli ve Suriyeli tacirler vasıtasıyla kereste yüklü balyaların İskenderiye, Dimyat ve Mısır'a taşındığını kaydeder.⁴⁰⁰ Mısır'a ihrac edilen gemi inşaat malzemelerinin piyasası büyüdükçe, hem tahtacılık Türkmenler arasında sanat koluna dönüşüyor hem de kereste ve meşe mazısı gibi çeşitli orman ürünleri Antalya, Alâiye, Fenike, Balat ve Ayasuluğ limanlarının başlıca ihrac malları oluyordu.⁴⁰¹

Türkiye Selçuklu Devleti'nin ihracatta önemli bir payı elde tutmasının yanı sıra ithalini gerçekleştirdiği sanayi ürünleri de olmuştur. Mesela Kıbrıslılar, Venedikliler, Cenevizliler, Marsilyalı ve Pisalılar, Akdeniz limanları aracılığı ile

³⁹⁵ Sümer, **Yabanlu Pazarı**, s. 7; Merçil, **Meslekler**, ss. 28, 33; Turan, **Türk-İslâm Medeniyeti**, s. 361.

³⁹⁶ Togan, "Anadolu'nun İktisadî ve Medenî Hayatına Ait Kayıtlar", s. 37.

³⁹⁷ Turan, **Türk-İslâm Medeniyeti**, s. 361.

³⁹⁸ Heyd, **a.g.e.**, s. 612; Yakupoğlu, **a.g.t.**, s. 398; Aksoy, **a.g.m.**, s. 224.

³⁹⁹ Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, s. 119; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 360.

⁴⁰⁰ İbn Battûta, **Seyahatnâme**, I, s. 402; Heyd, **a.g.e.**, s. 611.

⁴⁰¹ Heyd, **a.g.e.**, s. 608; Çavuşdere, **a.g.m.**, s. 67.

birçok emtiayı temin ettikleri gibi Avrupa'nın emtiasını da Kıbrıs adasını kullanarak ya da doğrudan Selçuklu topraklarına sokuyorlardı. Kıbrıs'da imal edilen yün kumaşlar, keten, göz taşı, zamk ve şarabın bir bölümü Anadolu ve Suriye'ye ihrac edilmekteydi. Özellikle Provensalılar, Konya ile Kıbrıs arasında transit ticaret ağının kurulmasında yoğun faaliyet yürütmüştür.⁴⁰² Diğer yandan Mısır'dan şeker ve baharat;⁴⁰³ Şam, Bağdat, Tebriz, Nişabur, Yemen, Hindistan, Çin, İstanbul, İskenderiye, Rusya, Kıpçak ülkeleri, Kıbrıs ve Avrupa'dan elbise, kürk (keten, atlas, ipekli, kemha) kumaşlar; Hoten, Tatar ve Çin'den güzel koku ve esanslar; Hindistan'dan tıpta kullanılan nebatat ve yağlar; İtalya'dan gümüş eşya, sabun ve şarap ithal ediliyordu. Bizans'ın İstanbul ve bazı şehirlerinde Rumî ismiyle dokunan diba, atlas ve iskârlat kumaşları da rağbet gören mallar arasındaydı.⁴⁰⁴

3.6.4. Madencilik

Anadolu, yer üstü kaynakları açısından bol ve bereketli oluğu kadar, yer altı kaynakları konusunda da oldukça zengin bir coğrafyadır. Selçuklular, var olan maden ocaklarını sürdürmekle yetinmemişler, bunlara yenilerini de ilave ederek, hem sanayi üretimini arttırmışlar hem de milletlerarası ham madde ihtiyacını tedarik etmişlerdir.

Ortaçağ'da boya ve dokuma sanayisinde çok fazla ihtiyaç duyulan şapı madeni,⁴⁰⁵ Anadolu'da: Foça, Afyon, Kütahya, Ulubad ve Şebinkarahisar bölgelerinden çıkarılmaktaydı.⁴⁰⁶ XIII. yüzyılın başından XV. yüzyılın ortalarına kadar Batının tekstil sektöründe ihtiyaç duyduğu şapın nerdeyse hepsi Anadolu'dan karşılanıyordu. Mısır şapına kıyasla daha kaliteli olması, Avrupalılar tarafından tercih sebebi sayılıyor ve büyük bir bölümü ihrac ediliyordu.⁴⁰⁷ Şebinkarahisar şapı, Trabzon limanından; Kütahya şapı, Ayasuluğ, Balat ve Foça limanlarından

⁴⁰² Turan, "Türkiye Kıbrıs Münasebetleri", s. 218; Heyd, **a.g.e.**, ss. 334, 610-613; Polat, **a.g.t.**, s. 178.

⁴⁰³ Heyd, **a.g.e.**, s. 612.

⁴⁰⁴ Bedirhan, "İhraç ve İthal Edilen Ticaret Malları", s. 623; Bedirhan, "Dış Ticaret", ss. 381-382.

⁴⁰⁵ Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, ss. 120-121.

⁴⁰⁶ el-Ömerî, **Mesâlikü'l Ebsâr**, s. 158; Uzunçarşılı, **Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri**, s. 251; Turan, **Türk-İslâm Medeniyeti**, s. 360; Bedirhan, "İhraç ve İthal Edilen Ticaret Malları", s. 621.

⁴⁰⁷ Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, s. 121; Sümer, **Yabanlı Pazarı**, s. 5.

Avrupa'ya sevk ediliyordu.⁴⁰⁸ Seyyah Wilhelm Rubruk, Orta Asya yolculuğu dönüşünde 4 Nisan 1255'te Konya'ya uğramış, şehirde ticaretle ilgilenen Venedikli ve Cenevizli tacirlere denk gelmiştir. Cenevizli Nikola ile Venedikli Bonifatius ismindeki ortak iki tacirin, Anadolu'daki şap ticaretini tekellerine aldıklarını ve Selçuklu sultanının sadece bunlar aracılığıyla şap satabildiğini belirtmiş, bu nedenle şap fiyatının 15 Bizans altınından 50'ye yükseldiğini yazmıştır.⁴⁰⁹

Bu dönemde Anadolu'da çıkarılan ve işletilen başka bir değerli maden de gümüştür. Ekonomik yönden bir mübadele aracı kabul edilen ve milletlerarası ticarî ilişkilerin geliştirilmesinde önemli katkısı olan gümüş, aynı zamanda siyasal güç simgesi işlevine de sahipti. el-Ömerî, Lülüve (Ulukışla), Gümüşhane, Bayburt civarında bulunan gümüş madenlerinin 1332-1333 yılına kadar çıkarıldığını nakleder.⁴¹⁰ Bayburt'taki gümüş madenine Seyyah Marco Polo'da değinmiştir.⁴¹¹ İbn Battuta ise Gümüşhane'ye vardığında yörede gümüş madeninin olduğunu, Iraklı ve Suriyeli tacirlerin buraya geldiklerini söyler.⁴¹² Bunların dışında Amasya ve Kütahya'da da gümüş madeni bulunmaktaydı.⁴¹³ Para basımı ve kıymetli eşyalarda kullanılan altın, rezerv bakımından Anadolu'da bulunmadığı için ithal yolla temin edilmiş ve ihracıda yasaklanmıştır.⁴¹⁴

Özellikle aydınlatma araçları ve mutfak eşyalarının üretilmesinde ve bunların ticarî emtia niteliği kazanmasında, bakır madeninin ayrı bir yeri vardı. Selçuklular döneminde bakır madeni, Erzincan, Kastamonu ve Diyarbakır yakınındaki Ergani'de bulunuyordu. Bu ocaklardan çıkarılan bakırdan lamba, vazo, şamdan ve mutfak eşyaları imal ediliyor, daha sonra Musul, Şam gibi ülkelere gönderiliyordu.⁴¹⁵

Askerî alanda sıklıkla ihtiyaç duyan demir madeninin Anadolu'da tam anlamıyla nerelerde çıkarıldığına dair bilgiler az olmakla birlikte, Ulukışla, Sivas,

⁴⁰⁸ Bedirhan, "İhraç ve İthal Edilen Ticaret Malları", s. 621; Heyd, **a.g.e.**, ss. 491, 605, 608.

⁴⁰⁹ Wilhelm Von Rubruk, **Seyahatnâme**, ss. 139-140.

⁴¹⁰ el-Ömerî, **Mesâlikü'l Ebsâr**, s. 145.

⁴¹¹ Marko Polo, **Seyahatnâme**, I. s. 21.

⁴¹² İbn Battûta, **Seyahatnâme**, I, s. 417.

⁴¹³ Uzunçarşılı, **Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri**, s. 253; Sümer, **Yabanlu Pazarı**, s. 6; Bedirhan, "İhraç ve İthal Edilen Ticaret Malları", s. 622.

⁴¹⁴ Koca, "Türkiye Selçuklularında Ekonomik Politika", s. 417.

⁴¹⁵ İbn Battûta, **Seyahatnâme**, I, s. 418; Quentin, **Tatarlar ve Anadolu**, s. 50; Sümer, **Yabanlu Pazarı**, s. 6; Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, s. 122; Bedirhan, "İhraç ve İthal Edilen Ticaret Malları", s. 622; Bedirhan, "Dış Ticaret", s. 379.

Elazığ ve Ermenek bölgelerinde demir ocaklarının varlığından söz edilebilir.⁴¹⁶ Mısır, Papalık tarafından uygulanan ambargolar nedeniyle ordusu ve donanması için batıdan temin edemediği demir ve kereste ihtiyacını, uzun süre Anadolu'dan tedarik etmiştir. Bu da Selçuklular için önemli bir gelir kaynağı olmuştur.⁴¹⁷

Bu madenlerden başka, kuyumculuk ve tezyin sanatında kullanılan zırnık, Van Gölü'nün güney sahalarından çıkartılıyordu. Yine aynı bölgeden elde edilen boraks, fırıncılar tarafından ekmek imalatında, kuyumculuk işlerinde ve porselen süslemesinde kullanılıyordu. Boraks madeni, Irak ve diğer ülkelere ihraç ediliyordu ve getirisi yüksekti. Aksaray, Sivas ve Konya civarından lacivert taşı çıkartılıyor ve yine kuyumculukta kullanılıyordu. Anadolu'da 8 tuzla vardı ve Sivas bunlardan birisiydi. Son olarak muhasara esnasında ve mancınıklarda kullanılan petrol ve katran, Ahlat, Erzurum ve Antalya'dan temin ediliyordu. Bunlar Kütahya, Isparta ve Antalya gibi bölgelerden sağlanarak, Mısır ve Avrupa'ya sevkedilmekteydi.⁴¹⁸

3.7. Altyapı ve İmar Faaliyetleri

3.7.1. Tersane ve Donanma

1071 yılında gerçekleşen Malazgirt Savaşı'ndan zaferle çıkan ve ardından Anadolu'ya yerleşmeye başlayan Türkler, bu zorlu coğrafyada siyasî ve iktisadî bakımdan güçlenebilmek için bazı stratejik mevkilere hâkim olmanın mecburiyetini kavramışlardı. Bu doğrultuda sürdürülen fetih hareketleri sonucunda, çok geçmeden Karadeniz, Çanakkale Boğazı ve Ege Denizi gibi bölgeler Türk egemenliğine girmiş ve böylece ilk denizcilik faaliyetlerinin de başlangıcı olmuştur.

Ege Denizi kıyılarını fethederek İzmir merkezli beylik kuran Çaka Bey (öl. 1093), meydana getirdiği donanma ile Bizans karşısında önemli bir tehdit olmaya başlamıştı. Bir yandan Türk varlığı bu şekilde hissettirilmeye çalışılırken, diğer

⁴¹⁶ el-Ömerî, *Mesâlikü'l Ebsâr*, s. 148; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 121; Bedirhan, "İhraç ve İthal Edilen Ticaret Malları", s. 622.

⁴¹⁷ Akdağ, *a.g.e.*, s. 45; Heyd, *a.g.e.*, s. 612; Güçlüay, *a.g.t.*, s. 213.

⁴¹⁸ Quentin, *Tatarlar ve Anadolu*, s. 50; Turan, *Türk-İslâm Medeniyeti*, ss. 360, 362, 370; Sümer, *Yabanlı Pazarı*, s. 7; Bedirhan, "İhraç ve İthal Edilen Ticaret Malları", s. 622-623; Heyd, *a.g.e.*, s. 612.

taraftan Selçuklu emirlerinden Karatekin de 1085 yılında Sinop'u ele geçirerek, Karadeniz kıyılarına erişiyordu. Ebû'l-Kasım'ın (1086-1092) idareyi ele aldığı dönemde ise Selçuklulara ait ilk tersane Gemlik (Kios)'te kurulmuş, hattâ donanma inşasına dahi başlanmıştı.⁴¹⁹

Türkiye Selçuklu Devleti'nin Anadolu'daki ticarî faaliyetleri kontrol altına alabilmesi, deniz ticaretinde etkin bir taraf olarak pay elde etmesinde yatıyordu. Bu nedenle ilk dönem denizcilik faaliyetlerine karşın, tam anlamıyla ticarî ulaşım ağına sahip olmak ve önemli deniz yollarından yararlanmak isteyen Selçuklular, stratejik liman şehirlerinin fethine yönelmiştir. Bu amaç doğrultusunda, denizlere çıkış noktaları olan Antalya 1207'de, Sinop 1214'te, Alâiye 1221-1222'de fethedilmiştir. Bu liman şehirlerinin ele geçirilmesi, tersane ve donanma inşa edebilmenin önünü açtığı gibi Selçuklu deniz gücü diyebileceğimiz bir olguyu da doğurmuştur.⁴²⁰ Söz konusu limanlar, iç bölgelerinde ihtiva ettikleri zengin orman varlığı sayesinde, hem kereste üretimi ve ihracatı gerçekleşiyor hem de kerestenin bir bölümü tersanelerde işlenerek donanma ve askerî üsler meydana getiriliyordu. Bu askerî üsler, ticarî emniyetin sağlanması ve deniz aşırı fetih hareketlerinin yürütülmesine bağlı olarak "emirü's sevâhil ", "melikü'l sevâhil " ve "reisü'l bahr " gibi isimler verilen valiler tarafından idare edilmiştir.⁴²¹

Antalya ve Alâiye liman şehirleri, Selçukluların Akdeniz sahillerinde egemen oldukları en önemli ticaret merkezi durumundaydılar. Selçuklu sultanlarının kış mevsiminde dinlenmek için geldikleri ve en kapsamlı gemi inşa faaliyetlerinin yürütüldüğü Alâiye, bu resmi işlevlerinden dolayı hızla gelişim göstermiş ve Türkleşmiştir.⁴²² Buraya gelen İbn Battuta, halkının Türkmenlerden oluştuğunu söyleyerek, bölgede bolca üretilen kerestelerin İskenderiye, Dimyat ve Mısır'ın çeşitli limanlarına gönderildiğinden bahseder.⁴²³ I. Alâeddin Keykubâd'ın emriyle yapımına başlanan ve 1228-1229 yıllarında tamamlandığı düşünülen Alâiye tersanesi, Türk donanmasının ve ticaret filolarının Akdeniz'deki üslerinden birisi

⁴¹⁹ Anna Komnena, *Alexiad*, ss. 198, 229-234; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, ss. 96, 114, 117-120; Sevim, *Süleymanşah*, ss. 28, 39; Ayönü, *a.g.e.*, ss. 79, 83; İlgürel, *a.g.m.*, ss. 187-188.

⁴²⁰ Aksoy, *a.g.m.*, ss. 200-201.

⁴²¹ Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 122; Özcan, *a.g.m.*, s. 33.

⁴²² Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 358; Çavuşdere, *a.g.m.*, s. 65.

⁴²³ İbn Battûta, *Seyahatnâme*, I, s. 402.

olmuştur. Günümüze kadar ulaşan bu tersane 57 x 40 metre ölçülerinde olup, 150 tonu bulabilen savaş ve ticaret gemilerini inşa edebiliyordu. Öte yandan liman ve tersane güvenliğinin sağlanması amacıyla da Kızılkule inşa edilmiştir.⁴²⁴ Böylece hem Akdeniz'deki Latin tehdidi karşısında kıyılarda demirleyen donanma gemileri imha saldırılarından korunmuş oluyor hem de kışın denizlere açılmayan diğer gemiler için de barınak ve saklanma vazifesi görüyordu.⁴²⁵ XIV. yüzyıla kadar ticarî önemini koruyan Alâiye limanı, bu tarihten sonra sistemli ve güvenilir bir karayolu ağı ile iç kesimlere ulaşamadığından, geniş çaplı hinterlanddan uzak kalmıştır. Bu da şehir ve bölge ticaretindeki etkinliklerin mahalli olarak sürmesine neden olmuştur.⁴²⁶

Alâiye'nin bu durumuna karşılık Antalya limanı, Anadolu'nun iktisadî ve ticarî hayatında büyük bir paya sahipti. Antalya'nın, hem Mısır, Hindistan ve Yemen'den getirilen emtianın deposu ve dağıtım noktası olması hem de Anadolu'nun iç kesimlerinden taşınan ihrac malları için antrepo işlevi görmesi, burayı önemli bir liman şehri ve ticaret merkezi haline getirmiştir.⁴²⁷ Şehrin bu konumundan dolayı liman boyunca sağlam surlar inşa edilerek, gelecek saldırılar önlenmeye çalışılmış ve girişine de zincir çekilmiştir.⁴²⁸ Ayrıca meydana getirilen donanma üssü sayesinde, ticarî ve siyasî hedeflerin farklı olmadığı açıkça gösterilmiştir. Nitekim Mübârizeddin Ertokuş'un, Kıbrıs Krallığı üzerine sefer için sultandan izin istemesi ve bunu Antalya'daki filo ile gerçekleştirecek olması önemlidir.⁴²⁹

Karadeniz kıyısında yer alan Sinop limanına baktığımızda ise Suğdak ile arasında faal bir ticarî etkinliğin olduğu görülmektedir. Selçuklu ülkesine girişte ve Karadeniz'e açılırken kapı durumunda olan Sinop, nüfusu çok ve güzel bir şehirdi. Savunma imkânları açısından da gelişmiş ve korunaklı bir limana sahipti.⁴³⁰ İbn Said, Kastamonu ve Amasya dağlarından temin edilen kerestelerin Kızıllırmak aracılığıyla Sinop tersanesine taşındığını ve burada gemiler inşa edilerek bir donanma üssü

⁴²⁴ Bedirhan, "Politikalar", s. 491; Bedirhan, "Ticaret Yolları, Limanlar ve Pazar Yerleri", s. 19.

⁴²⁵ Çavuşdere, **a.g.m.**, s. 58.

⁴²⁶ Güçlüay, **a.g.t.**, ss. 146-147.

⁴²⁷ Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, s. 67; Çavuşdere, **a.g.m.**, s. 66.

⁴²⁸ İbn Battûta, **Seyahatnâme**, I, s. 403; Baykara, **a.g.e.**, ss. 112-113.

⁴²⁹ Turan, "Türkiye Kıbrıs Münasebetleri", ss. 215, 217; Bedirhan, "Politikalar", s. 491.

⁴³⁰ Bedirhan, "Ticaret Yolları, Limanlar ve Pazar Yerleri", s. 19.

kurulduğunu nakleder.⁴³¹ Aynı şekilde İspanyol seyyah Clavijo'da, İnebolu (Kastamonu) civarında en kaliteli kerestelerin bulunduğunu, gemi ve çeşitli eşyaların üretiminde bu kerestelerden yararlandığını söyler.⁴³² Bu sayede Hüsameddin Çoban, 1225 yılında Sinop'taki donanma ile Suğdak üzerine sefer dahi düzenlemiştir.⁴³³

3.7.2. Kervansaraylar

Ticaretin önemli altyapı unsurlarından biri olan kervansaraylar, siyasî ve sosyal alanda büyük görevler yerine getirirken, gerçek mahiyetini, iktisadî sahada gösterdiği hizmetlerle elde etmiştir. Bu yapılar, bir devletin ekonomik seviyesini, ticarî faaliyetlerini ve devletlerin bunlara bağlı olarak takip ettiği politikalarını meydana koyan mühim eserler olmuştur. Bu bakımdan Selçuklu devri kervansarayları da bahsedilen alanların daha iyi anlaşılabilmesi için belge niteliği taşımaktadır.

Selçuklu kervansaraylarının tarihi kökenine baktığımızda, daha önceden İslâm ülkelerinde sınır boylarında askerî amaçlar doğrultusunda inşa edilen ribatların bir devamı niteliğinde olduğu görülür. Sağlam surlarla çevrilmiş olan ribatlar, içlerinde bulundurdıkları pek çok imkân sayesinde, gönüllü asker ve gazilerin barınmasında kolaylık sağlıyordu. Zamanla İslâm topraklarının genişlemesine bağlı olarak, bu yapılar askerî mahiyetini büyük ölçüde kaybetmiş ve yolcuların ihtiyaçlarını karşılayan birer kervansaray haline dönüşmüştür.⁴³⁴ Hakikaten X. yüzyıldaki Arap coğrafyacıları, her ülkede zengin kimselerin servetlerini kendi lüks yaşantıları için harcadıkları halde Türkistan (Maveraünnehir) toplumunun din ve hayır yolunda kullandıklarını, bu topraklarda gaziler ve yolcular için sayısız ribatın

⁴³¹ Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, s. 119; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 360; Aksoy, **a.g.m.**, s. 224.

⁴³² Yakupoğlu, **a.g.t.**, s. 398.

⁴³³ İbn Bîbî, **el-Evâmirü'l-Ala'îye**, I, ss. 319, 325-332; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 379; Bedirhan, "Politikalar", s. 491.

⁴³⁴ Oktay Aslanapa, **Türk Sanatı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1989, 2. Baskı, ss. 38, 53, 86, 170; Gökçe Günel, "Anadolu Selçuklu Dönemi'nde Anadolu'da İpek Yolu- Kervansaraylar- Köprüler", **Kebikeç Dergisi**, S. 29, 2010, ss. 138-139; Turan, "Selçuk Kervansarayları", s. 489.

olduğunu ve zengin vakıflar ile de bunların desteklendiğinden söz ederler. Bu da Selçuklular vasıtasıyla yeniden şekillenen hayır ve insanlık duygularının kökenini göstermektedir.⁴³⁵

Türkiye Selçuklu dönemine gelindiğinde ise özellikle XII. yüzyılın sonuna doğru Sultan II. Kılıç Arslan'ın başarıları neticesinde ülke siyasî istikrara kavuşmuş ve böylece kültür hareketleri ve medeni faaliyetlerin tam anlamıyla yürütülmesine imkân vermiştir.⁴³⁶ Ticarî etkinliğin de bu gelişmelere paralel olarak artması üzerine, Anadolu'daki ilk kervansaraylar inşa edilmeye başlanmıştır. Bu hususta ilk örnek, II. Kılıç Arslan'ın 1170-1171 yıllarında Aksaray şehrini kurması ve burada bir kervansaray yaptırmasıdır. Bu atılım, daha sonraki yıllarda da hızla devam etmiş ve ikincisi Şemseddin Altunaba'nın 1201-1202'de Konya-Akşehir arasına yaptırdığı Altunaba (Argıt Hanı) kervansarayı olmuştur.⁴³⁷ Kervansaraylar için "Han" ismi de kullanılmıştır.

3.7.2.1. Kervansarayların Yapısı ve İşleyişi

Türkiye Selçuklu kervansarayları, hem yapılış biçimleri hem de üstlendikleri görevler açısından, benzerine rastlanılmayan eserlerdir.⁴³⁸ İşlek ticarî yollar üzerinde meydana getirilen ve birçok medeni ihtiyaca cevap verebilecek şekilde teşkilâtlanmış olan bu müesseselerin yapımı, genellikle Selçuklu sultanları ve devlet adamları tarafından üstlenilmiştir. Her biri masrafları ve teşkilâtları ölçüsünde zengin vakıflara sahip olup, elde edilen gelirler sayesinde, bu hayır kurumlarına uğrayan her türlü yolcu, ihtiyaçlarını ücret ödmeden giderebilirdi.⁴³⁹ Bu müesseselerin amaçları, işleyişleri ve yapılarına ilişkin bilgilere Altunaba ve Ertokuş kervansaraylarından

⁴³⁵ Turan, **Türk-İslâm Medeniyeti**, s. 359; Turan, "Selçuk Kervansarayları", ss. 489-490.

⁴³⁶ Sümer, "Türkiye Kültür Tarihine Umumi Bir Bakış", s. 219.

⁴³⁷ Osman Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri I. Şemseddin Altun-Aba, Vakfiyesi ve Hayatı", **Belleten**, C. 11, S. 43, 1947, s. 207; Turan, "Selçuk Kervansarayları", s. 476; Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, s. 124; Bedirhan, "Politikalar", ss. 488-489; Aslanapa, **a.g.e.**, ss. 170-171.

⁴³⁸ Sümer, "Türkiye Kültür Tarihine Umumi Bir Bakış", ss. 222-223.

⁴³⁹ Orhan Cezmi Tuncer, **Anadolu Kervan Yolları**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara, 2007, s. 86; Turan, **Türk-İslâm Medeniyeti**, ss. 356-357; Turan, "Selçuk Kervansarayları", s. 479; Günel, **a.g.m.**, s. 140.

ulaşabildiğimiz gibi bilhassa Karatay kervansarayının bize gelen vakfiyesi sayesinde, bütün Selçuklu kervansarayları hakkında daha geniş bilgilere sahip olabiliyoruz.⁴⁴⁰

Selçuklu kervansarayları, iki önemli amaç doğrultusunda inşa edilmiştir. Birincisi: Zengin ticarî mallar taşıyan kervanlara, sınır boylarına yakın yerlerdeki yağmalardan ve eşkiya baskınlarından uzak tutacak güvenli bir ortam oluşturmaktır. Bu sebeptendir ki yapıların dış duvarları 1.20 m.–2.40 m. kalınlığında, sağlam surlarla örülmüş, surlar üzerine kule ve burçlar yerleştirilmiş ve kapıları demirden imal edilmiştir. Ayrıca savunma noktasında çeşitli araç ve gereçlerle donatılarak, tehlikeler karşısında hazır halde tutulmuştur.⁴⁴¹

İkincisi: Yolcuların vardıkları ve yatacakları yerlerde, bütün ihtiyaçlarını karşılamaya yöneliktir. Bu tesislerde: Yatakhaneler, yemekhaneler, erzak deposu, yolcuların eşyaları için depolar, ahırlar, imamı ve müezzini bulunan mescitler, şardırvanlar, hamamlar, ayakkabı tamircileri, nalbantlar, doktorlar, revirler, eczaneler baytarlar ve hattâ bazı yerlerde eğlenmek için çalgı takımı dahi bulunuyordu.⁴⁴²

Hakikaten bir şehir merkezinin barındırdığı teşkilât ve imkânlar, büyük çaplı kervansaraylarda da yer almaktadır. Bu kadar kapsamlı bir hizmetin verilebilmesi için sahip olunan alanın genişliği dikkat çekicidir. Örneğin Konya-Aksaray yolundaki Sultan Hanı, 4500 veya 4475 ya da 4866 m² genişliğinde; Kayseri-Sivas yolundaki Sultan Hanı, 3900 m² genişliğinde; Antalya-Isparta yolundaki Evdir Han, 3800-3850 m² arasında bir alan üzerine kurulmuştur.⁴⁴³

Kervansaraylarda sunulan bütün bu hizmetler, memur ve çalışan kadrosu sayesinde yerine getiriliyordu. Bu kişilerin ciddi orandaki masrafları da tahsis edilen

⁴⁴⁰ Turan, “Şemseddin Altun-Aba, Vakfiyesi ve Hayatı”, s. 200; Turan, “Selçuk Kervansarayları”, ss. 480-481; Tuncer, **a.g.e.**, s. 86. Ayrıntılı bilgi için bkz. Turan, “Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri”, s. 55 vd.

⁴⁴¹ Aysıl Tükel Yavuz, “Anadolu Selçuklu Kervansaraylarında Mekân-İşlev İlişkisi İçinde Savunma ve Barınma”, **Vakıflar Dergisi**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., 1992, s. 255; Turan, “Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri”, s. 54; Turan, “Selçuk Kervansarayları”, s. 477.

⁴⁴² Turan, “Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri”, ss. 53-54, 57-58; Turan, “Selçuk Kervansarayları”, s. 479; Sümer, “Türkiye Kültür Tarihine Umumi Bir Bakış”, ss. 222-223; Aslanapa, **a.g.e.**, s. 170; Kayaoğlu, **a.g.m.**, ss. 365-366.

⁴⁴³ Bedirhan, “Politikalar”, s. 489; Aslanapa, **a.g.e.**, ss. 172, 175.

vakıf gelirlerinden ödenmekteydi.⁴⁴⁴ Bu konudaki en kapsamlı ve güvenilir bilgileri Karatay kervansarayına ait vakfiye ortaya koymaktadır. Bu vakfiye kayıtlarında: Müşrife (müfettiş) yılda 500 dirhem ve 50 mudd, nazıra (müdür) 360 dirhem ve 24 mudd, imam ve müezzine 200 dirhem, misafir ve hayvanlarla ilgilenenlere 150-200 dirhem, anbar (hâvayıç) işlerine bakana 200 dirhem, baytara 100 dirhem para ve her birine 24 mudd buğday maaş ödendiği görülmektedir.⁴⁴⁵ Bu görevlilerin dışında, kervan kabilelerini koruyan kervansalar ya da kervanbaşı adında bir idareci, yol muhafızlığı yapmak için de sabit askerî kıtaların başında olan Râhdar ve Tutgavul bulunuyordu. Bunlar devlet tarafından belirlenen miktarda resim almaktaydı.⁴⁴⁶ Aksarayî'nin bildirdiğine göre, Sultan I. Alâeddin Keykubâd tarafından Konya-Aksaray yolu üzerinde yaptırılan hana ait iki burcun 10.000 dirheme tamir edilmesi, vakıf gelirlerinin önemi ve kervansarayların ayakta kalabilmesi için harcanılan tutar hakkında genel bilgi edinmemizi sağlamaktadır.⁴⁴⁷

3.7.2.2. Anadolu'daki Kervansaray Varlığı ve Tarihi Rolü

Anadolu'nun her bir yanına ulaşan İpek Yolu'nun devamı olan yolları bize en güzel tasvir eden, ticarî yollar üzerinde meydana getirilen kervansaraylardır. Türkiye Selçukluları dönemindeki bu yapıların varlığına dair çeşitli rakamlar ortaya konulmuştur. Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı* isimli eserinde 94 adet tespit ederken,⁴⁴⁸ başka bir çalışmasında ise 96 adet olarak yazmıştır. Öte yandan birtakım araştırmacılar da 132 veya 179 adet kervansaray olduğundan söz etmiştir.⁴⁴⁹ Ele alınan dönemde yalnızca Kayseri-Sivas güzergâhında 24, Konya civarında 23, Konya-Hatunsaray-Seydişehir yolu üzerinde 10 adet kervansarayın inşa edilmesi

⁴⁴⁴ Turan, "Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri", s. 54; Turan, "Selçuk Kervansarayları", ss. 479, 482; Sümer, "Türkiye Kültür Tarihine Umumi Bir Bakış", ss. 222-223.

⁴⁴⁵ Turan, "Selçuk Kervansarayları", ss. 482-483; Turan, "Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri", ss. 55-58. Kaynaklarda ve vakfiyelerde geçen bilgilere göre, Anadolu'da zahire ölçüğü olarak mudd kullanılmaktadır. Bu birim miktarı değişkenlik göstermekle birlikte, takriben bir mudd 100-120 kilogram buğdaya karşılık geliyor ve bunun da para değeri ortalama 10 dirhem tutarındadır (Turan, *a.g.m.*, ss. 60-61).

⁴⁴⁶ Turan, *Türk-İslâm Medeniyeti*, ss. 356-357; Kayaoğlu, *a.g.m.*, s. 366.

⁴⁴⁷ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 246; Turan, "Selçuk Kervansarayları", s. 479.

⁴⁴⁸ Aslanapa, *a.g.e.*, s. 170.

⁴⁴⁹ Bedirhan, "Politikalar", s. 489.

bile,⁴⁵⁰ iktisadî ve ticarî yoğunluğun ne kadar arttığını gösterirken, yukarıda farlılık arzeden rakamların da daha yüksek olabileceğini düşündürmektedir.

Selçuklu kervansarayları, Anadolu'yu Doğu-Batı ve Kuzey-Güney istikametinde kateden uluslararası karayolları üzerinde ve yaklaşık 30-40 km aralıklarla kurulmuştur.⁴⁵¹ Doğu-Batı istikametinde uzanan yollar üzerinde yer alan başlıca kervansaraylar şunlardır: Alâiye'nin 15 km batısında kalan *Şerefzah Hanı* (1236-1246); Alâiye-Manavgat arasında bulunan ve Alâiye'ye 35 km uzaklığı olan *Alâra Hanı* (1232); Burdur-Isparta arasında *İncir Han* (1238-1239); Antalya-Isparta arasında *Susuz Han*, *Evdir Han* (1219) ve *Kırkgöz Han* (1236); Konya-Eğirdir yolunda *Ertokuş Han* (1223); Akşehir'in batısında *İshaklı Han*; Aksaray-Ilgın arasında *Argıt Han (Altunaba)*, *Horozlu Han*; Konya-Aksaray ve Kayseri arasında *Zazadin Hanı* (1235-1237), *Zincirli Han*, *Obruk Han*, *Kaymaz Han* ve II. Kılıç Arslan ile I. Alâeddin Keykubâd'a ait *Sultan Hanı*; Aksaray-Ürgüp arasında *Ağzıkara Han* (1231-1237), *Pervâne Hanı* ve *Latif Han* sayılabilir.⁴⁵²

Kuzey-Güney istikametinde yer alan başlıca kervansaraylara ise şunlar örnek verilebilir: Kayseri'nin 40 km doğusunda bulunan *Karatay Hanı* (1240-1241),⁴⁵³ Kayseri-Sivas arasında *Sultan Hanı* (1232-1236) ve *Lala Han*; Sivas-Tokat arasında *Yeni Han*, *Çiftlik Han*; Tokat-Zile arasında *Hatun Han* (1238-1239), yakınında ise *Ezine-Pazar Hanı*; Aksaray-Kırşehir arasında *Caca Bey Hanı* (1268); Sivas-Malatya yolu üzerinde *Tecer Han*; Erzincan-Erzurum yolunda *Mama Hatun Hanı* sayılabilir.⁴⁵⁴

Selçuklu kervansaraylarının orduların toplanması ve konaklamasına yönelik hizmet verdiği de bilinmektedir. Bu konuda özellikle adlarına çokça rastlanılan

⁴⁵⁰ Bedirhan, "Dış Ticaret", s. 386. Selçuklular devri kervansaraylarının rakamsal dağılımı ve inşaylları üzerine genel bir inceleme için bkz. M. Kemal Özergin, "Anadolu'da Selçuklu Kervansarayları", *Tarih Dergisi*, C. 15, S. 20, 1965, ss. 144-165; Özergin, *a.g.t.*, ss. 55-144. Ayrıca bu konuda haritadan faydalanmak için bkz. Tuncer, *a.g.e.*, ss. 95-103.

⁴⁵¹ Turan, "Selçuk Kervansarayları", s. 479; Koca, "Türkiye Selçuklularında Ekonomik Politika", s. 468; Köymen, *a.g.m.*, s. 615.

⁴⁵² Adnan Eskikurt, "Ortaçağ Anadolu Ticaret Yolları", *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 33, 2014, ss. 23, 27-28, 30-33; Turan, "Selçuk Kervansarayları", ss. 474-475; Aslanapa, *a.g.e.*, ss. 171-181; Güçlüay, *a.g.t.*, ss. 173-174; Özergin, *a.g.t.*, ss. 76, 79, 81-83, 115, 138, 141-142; Özergin, *a.g.m.*, ss. 144-165.

⁴⁵³ Turan, "Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri", ss. 50-51.

⁴⁵⁴ Turan, "Selçuk Kervansarayları", s. 475; Aslanapa, *a.g.e.*, ss. 171-181; Güçlüay, *a.g.t.*, ss. 174-175; Eskikurt, *a.g.m.*, ss. 28-29, 31; Özergin, *a.g.t.*, ss. 79, 103, 119; Özergin, *a.g.m.*, ss. 144-165.

Obruk ve Ruzbe (Horozlu Han) sahalarında namlarıyla anılan birer kervansaray inşa edilmiş, Konya'ya gelip giden sultanlar, ordular, misafirler ve elçiler buralarda karşılanıp uğurlanmıştır.⁴⁵⁵ 1277 yılında Anadolu'ya gelen Memlük Sultanı Baybars da *Karatay Kervansarayı*'nda konaklamış ve ordusunun ihtiyaçlarını gidermiştir.⁴⁵⁶ Moğol kumandanı Baycu'nun Aksaray'daki *Kılıç Arslan Hanı*'nda veya yanında kışladığı, İlhanlı şehzadesi Kongurtay'ın ise aynı bölgedeki *Pervâne Hanı* çevresinde ordugâh kurduğuna dair kayıtlarda mevcuttur.⁴⁵⁷

Kervansarayların savunmaya yönelik işlevlerini ve emniyetini göstermesi bakımından da birçok olay bulunmaktadır. Mesela Konya-Aksaray arasındaki *Sultan Hanı* (I. Alâeddin Keykubâd), Karamanlılar ile kendisine düşmanlık besledikleri Memreş isimli bir Türk beyi arasında meydana gelen savaşta iki burcu yıkılmış, bu nedenle Konya-Aksaray yolu güvenliğini yitirdiğinden, bir süre işlemez hale gelmiştir. Burcların yeniden onarılması üzerine yollar yeniden açılmıştır. Çok geçmeden bu kez, İlyas adlı bir Türk beyi Moğol kumandanı olan İrincin Noyan'a isyan ederek, bahsi geçen hana sığınmak durumunda kalmış, İrincin'in 20.000 süvari ve savaş aletleri ile kuşatmasına rağmen başarılı olamamıştır.⁴⁵⁸

Emniyet ve güvenliğin sembolü olarak, Ahmed Eflâkî'nin eserinde geçen bir nakilde, dönemin anlayışını ortaya koyması açısından değerlidir. Eflâkî'ye göre: Mevlana, kendisine ziyaret için gelen Fahrettin Sivasî'ye hangi handa kaldığını sormuş, Sivasî'de "*Pervâne Hanında konakladım*" cevabını vermiştir. O sözlerine devamla Emir Pervâne dönemini kastederek: "*onun zamanında güvenlik o derecedir ki kervan ulaştığı her konak yeri ve sahrada endişesiz ve korkusuz konaklayabilir.*" demiştir.⁴⁵⁹

⁴⁵⁵ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 52; Yavuz, *a.g.m.*, s. 254; Özergin, *a.g.m.*, ss. 158-160.

⁴⁵⁶ Turan, "Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri", s. 52; Yavuz, *a.g.m.*, s. 256.

⁴⁵⁷ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 33; Turan, "Selçuk Kervansarayları", s. 491.

⁴⁵⁸ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 246; Turan, "Selçuk Kervansarayları", ss. 477-478.

⁴⁵⁹ Ahmed Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri (Menakübü'l-Ârifin)*, C. I, (Çev. Tahsin Yazıcı), Hürriyet Yay., İstanbul, 1973, s. 320; Kaymaz, *a.g.e.*, s. 130.

3.7.3. Hanlar

Yollar üzerindeki kervansaraylara karşılık, şehir ve kasabalarda da hanlar bulunuyordu. İşleyişleri bakımından kervansaraylardan ayrı tutulan bu yapılar, ticarî amaca yönelik sadece tacir ve yolculara hizmet veren ücretli müesseselerdi. Dolayısıyla bunlar için yalnızca “han” ismi kullanılmıştır.⁴⁶⁰

Eflâkî'nin aktardığına göre, Konya'ya ilk geldiği sırada I. Alâeddin Keykubâd tarafından davet edilen Bahaeddin Veled: “*İmamlara medrese, şeyhlere hankâh, emirlere saray, tüccarlara han, başıboş gezenlere zaviyeler, gariplere kervansaraylar uygundur.*” diyerek, Altunaba medresesine varmıştır.⁴⁶¹ Görüldüğü üzere bu çeşit müesseselerin amaçlarına işaret edilmiştir.

Şunu da belirtmek gerekir ki bu tür hanlar, geçici konaklama yerleri olmanın yanı sıra tacirlerin de yerleşip alış veriş yaptıkları mekânlar haline gelmiştir. Nitekim Sivas'ta bulunan Ceneviz kolonisi, kiraladıkları *Kemaleddin Hanı*'nda (funduk) oturmuşlardır. Birçok vakfiye kayıtlarında geçen bilgilerden, tüccarın cinsine ve ihtisasına bağlı olarak hanların sınıflandırıldığı görülmektedir. Örneğin *Pamuk Hanı*, *Bezzazlar Hanı*, *Şekerciler Hanı*, *Saraçlar Hanı* bunlardan bazıları olup, daha pek çok han mevcuttur.⁴⁶² Buralarda depolar, bürolar, yolcuların ve görevlilerin yatması için odalar, hayvanlar için de ahırlar bulunuyordu.⁴⁶³ Öte yandan zevk ve eğlenceye dönük hizmet veren bazı hanlar da vardı. Mesela Konya'daki *Ziyaeddin Hanı* bunlardan bir tanesiydi.⁴⁶⁴

3.7.4. Yollar ve Köprüler

Tarihin farklı dönemlerinde milletlerarası ticaret yollarının geçtiği mühim bir coğrafya olma özelliğini korumuş bulunan Anadolu, bu konumunu, Türkiye Selçukluları döneminde de sürdürmüştür. Büyük bir bölümünün doğal yollardan

⁴⁶⁰ Turan, “Selçuk Kervansarayları”, s. 495.

⁴⁶¹ Eflâkî, *Menakübü'l-Ârifin*, I, ss. 122-123.

⁴⁶² Turan, “Selçuk Kervansarayları”, s. 495-496.

⁴⁶³ Bedirhan, “Politikalar”, s. 489.

⁴⁶⁴ Turan, “Selçuk Kervansarayları”, s. 496.

meydana gelen ulaşım imkânlarını barındırması ve uygun koşullar, tarihî süreç içerisinde gelişme göstermiş ve çoğunlukla liman şehirleriyle bağlantılı yol ağı ortaya çıkmıştır.⁴⁶⁵

Bizans İmparatoru Justinianus'un hâkimiyetinde esas şeklini alan Anadolu'daki yollar, Selçukluların gelişiyle birlikte genel ölçüde ana hatlarını korumuş ve mevcut olanı değiştirme ihtiyacı duymamışlardır. Sadece Konya güzergâhındaki yollarda birtakım düzenlemeler yapılmış ya da yeni kollar eklenmiştir.⁴⁶⁶ Ancak XIII. yüzyılın başından itibaren, önemli liman şehirlerinin fethedilmesi, ticaretin daha etkin ve güvenilir bir şekilde yürütülmesini sağlamıştır. Bu da eski yolları tekrar canlandırdığı gibi yeni yol şebekelerinin oluşmasına imkân vermiştir. Öyle ki Batı, Güney ve Kuzey Anadolu'dan hareketle İran'a ve buradan Orta Asya'ya varan; Arap Yarımadası'nı ve Akdeniz limanlarını Karadeniz'e bağlayan bir karayolu ağı meydana gelmiştir.⁴⁶⁷

Anadolu'daki ürün çeşidi, talep unsuru ve coğrafî yapıya bağlı olarak oluşturulan ticarî yollar bulunduğu gibi bu yolların gidiş ve geliş yönlerine göre sınıflandırma yapılabilecek yol grupları da vardır. Buna göre, kuzey-güney ve doğu-batı istikametinde ilerleyen iki büyük uluslararası yol grubunun bulunduğunu ve küçük çaplı birçok kolu da içerdiğini söyleyebiliriz.⁴⁶⁸ Anadolu'dan transit geçen en önemli yol grubu ise kuzey-güney yönlü olanıydı.⁴⁶⁹

Kuzey-Güney istikametindeki yollar:

Antalya, Alâiye ve Yumurtalık'tan (Ayas) başlayan güzergâh: Kayseri'den Sivas'a kadar birinci yolla birleşmekte ya da Suriye ve Irak'tan gelen yol Elbistan ve Kayseri yönünde ilerleyerek Sivas'a ulaşıyor, buradan Tokat vasıtasıyla Sinop ve Samsun limanlarına, daha sonra Suğdak'a (Kırım) varıyordu. Bu yolun Sivas'tan güneydoğuya uzanan diğer koluda Malatya, Diyarbakır, Mardin, Musul üzerinden Bağdat ve Basra'ya gidiyordu. Kuzeyde Samsun'dan başlayarak güneye inen yol ise Amasya'ya geldikten sonra iki kola ayrılıyordu. İlki: Amasya, Tokat ve Sivas'ı

⁴⁶⁵ Eskikurt, **a.g.m.**, s. 33.

⁴⁶⁶ Güçlüay, **a.g.t.**, ss. 159-160.

⁴⁶⁷ Güçlüay, **a.g.t.**, s. 160; Eskikurt, **a.g.m.**, s. 25.

⁴⁶⁸ Aksoy, **a.g.m.**, s. 214.

⁴⁶⁹ Polat, **a.g.t.**, s. 181.

takiben, Erzurum, Sivas, Kayseri ve Aksaray hattıyla birleşip, Ayas limanına varıyordu. İkincisi: Amasya, Yozgat, Kırşehir, Aksaray ve Konya üzerinden Ayas limanına ulaşıyordu. Kuzeyde yer alan Sinop'un da başlıca güzergâhı: Kastamonu, Çankırı ve Ankara duraklarından geçerek Konya'ya varmakta, buradan Seydişehir yoluyla Antalya veya Alâiye'ye gitmekteydi.⁴⁷⁰

Doğu-Batı istikametindeki yollar:

Bu transit güzergâh, İran'dan Anadolu'ya giriş yaptıktan sonra iki kol halini almaktaydı. Gürcistan ve Tebriz'den gelen yol Erzurum, Erzincan Sivas, Kayseri, Aksaray, Konya ve Adana gibi gelişmiş merkezlere uğrayarak, Antalya, Alâiye ve Ayas'a varıyordu. Öte yandan Tebriz, Erzincan, Erzurum ya da Bayburt, Gümüşhane üzerinden Trabzon'a çıkılıyordu.⁴⁷¹ Önemli bir antrepo vazifesi gören ve Konya'dan Ege limanlarına giden yalnızca bir yol bulunuyordu. Bu güzergâh: Konya, Beyşehir, Eğirdir, Burdur, Denizli, Alaşehir, Foça, İzmir, Efes hattından oluşmaktaydı. İstanbul'dan doğuya uzanan yol: İstanbul, İzmit, İzmit, Eskişehir, Ankara, Konya, Kayseri, Sivas, Malatya, Harput, Diyarbakır, Mardin, Halep, Şam üzerinden Mısır'a ulaşıyordu. Halep durağında bir kol çıkararak, Kilis, Nusaybin, Musul, Bağdat ve Basra'ya varıyordu.⁴⁷²

Türkiye Selçuklu Devleti, Anadolu'nun her köşesinde kervansaraylar inşa ederken, kervan yollarını birbirine bağlayan köprü gibi altyapı ve imar faaliyetlerini de unutmamıştır. Kervan yolları üzerinde dağılan ve kervansarayların yakın çevresinde yer alan köprüler; kervanlara ulaşımında rahatlık, zamandan tasarruf ve ticarî canlılık gibi stratejik amaçlar güdülerken; göl, dere, vadi, ırmak ve benzeri

⁴⁷⁰ Bedirhan, "Ticaret Yolları, Limanlar ve Pazar Yerleri", s. 17; Turan, "Selçuk Kervansarayları", s. 475; Akdağ, **a.g.e.**, ss. 34-35; Özergin, **a.g.t.**, s. 108 vd.; Eskikurt, **a.g.m.**, ss. 25-33; Kayaoğlu, **a.g.m.**, s. 364.

⁴⁷¹ XIII. yüzyılın sonlarına doğru baş gösteren Altınordu-İlhanlı siyasî çekişmesi, Kefe-Trabzon-Tebriz ticaret güzergâhının öne çıkmasında etkili olmuştur. Bu yol hattı üzerinde yer alan Trabzon limanı, kıyı şeridinde devam eden Samsun, Sinop ve Amasra limanları, Trabzon-Kefe-Tana yönünde hareket eden tacirler için ziyaret edilen noktalar haline gelmiştir (Zeki Velidî Togan, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti", **Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası**, S. 1, İstanbul, 1931, ss. 16-17; Cahen, **Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı**, s. 292; Bakır-Berberoğlu, **a.g.m.**, s. 171).

⁴⁷² Bedirhan, "Ticaret Yolları, Limanlar ve Pazar Yerleri", ss. 17-18; Turan, "Selçuk Kervansarayları", s. 474; Özergin, **a.g.t.**, s. 56 vd.; Polat, **a.g.t.**, s. 181; Güçlüay, **a.g.t.**, s. 161; Eskikurt, **a.g.m.**, s. 25-33; Aksoy, **a.g.m.**, ss. 220-221.

güçlükleri aşmak için kurulmuştur.⁴⁷³ Bu yapıların bakım ve onarımını sürdürmek için yine vakıflar tahsis edilerek, içtimaî ve iktisadî gelişmenin bir diğer sembolü olmuşlardır.⁴⁷⁴

XII. yüzyıldan itibaren Türkiye Selçukluları ve Anadolu Beylikleri dönemine ait pek çok tarihi köprü bulunmaktadır. Varlığı tespit edilen köprülerden bazıları şunlardır:

Dicle üzerinde Hasankeyf Köprüsü (Artuklular ?); Serik-Manavgat yolunda Köprüçay Suyu üzerinde Aspendos (Belkıs) Köprüsü (1219-1236); Antalya-Manavgat-Alâiye yolunda Düden Köprüsü; Kızılırmak üzerinde Çeşnigir Köprüsü ve Tekgöz Köprüsü (1202-1203 ?); Batman Suyu üzerinde Malabadi Köprüsü (1147-1148, Artuklular); Diyarbakır'daki Devegeçidi üzerinde Halilviran-Artuklu Köprüsü (1218); Yeşilirmak üzerinde Hıdırlık-Tokat Köprüsü (1250) ve Kemer Köprü (1248); Bingöl Çayı ile Aras Nehri'nin kesiştiği yerde Çoban Dede Köprüsü (XIII. yüzyıl sonları); yine Kızılırmak üzerinde Kesik Köprü-1 (1248 ya da 1251) ve Kesik Köprü-2 (1213), Sivas Eğri Köprü ve Kayseri Çokgöz Köprü (1212-1215 ?); Murat Nehri üzerinde Murat Köprüsü; Ankara yakınlarında Çubuk Çayı üzerinde Akköprü (1222); Afyonkarahisar'ın kuzeydoğusunda kalan Altıngöz Köprüsü (1210); Iğın-Akşehir yolunda Argıthanı Köprüsü (1243); Amasya'da Hundi Hatun Köprüsü ve İltekin Gazi (Çalak, Çağlayan) Köprüsü (Dânişmenliler); Malatya Tohma Suyu üzerinde Kırkgöz Köprüsü; Fırat Nehri üzerinde Kömürhan Köprüsü; Sivas-Tokat yolundaki Yızdızeli Köprüsü sayılabilir.⁴⁷⁵

3.7.5. Çarşılar ve Pazarlar (Panayırlar)

XIII. yüzyıldan itibaren ticaretin canlanması ve nüfusun çoğalmasıyla birlikte var olan kale şehirleri, vasfını kaybederek, surların dışına taşan açık yerleşim yapısı şeklini almış, çarşılar ve pazarlar da merkezden dışa doğru yayılım göstermiştir. Bu

⁴⁷³ Günel, **a.g.m.**, s. 143.

⁴⁷⁴ Polat, **a.g.t.**, ss. 184-185; Yakupoğlu, **a.g.t.**, s. 628.

⁴⁷⁵ Bedirhan, "Politikalar", ss. 490-491; Tuncer, **a.g.e.**, ss. 132-135; Özergin, **a.g.t.**, ss. 60-61, 69, 85, 95, 105, 115, 119, 143; Günel, **a.g.m.**, ss. 143-144; Eskikurt, **a.g.m.**, ss. 26-31.

da yerli halkı, tacirleri ve göçebeleri etkin bir ticarî faaliyete sevketmiştir.⁴⁷⁶ Coğrafi konum avantajları, doğal kaynak varlığı ve ulaşım imkânlarına bağlı olarak teşkilâtlanan pazarlar ve panayırlar, kırsal sahalarda, hayvansal ve tarımsal ürünlerin, el işçiliğine dayalı eşyaların ve daha pek çok ürünün mübadele edildiği noktalar haline gelmiştir.⁴⁷⁷

Şehrin uzağında ve yabanda kurulmasından veya yabancıların katılmasından dolayı “Yabanlu” adı verilen bu pazarlar (panayırlar),⁴⁷⁸ yıllık, mevsimlik, aylık, haftalık ve günlük gibi sürelerle kuruluyordu. Milletlerarası fuar özelliği taşıyan pazarlar ise yılda bir defa organize edilmekteydi.⁴⁷⁹ Selçuklu Türkiyesi’nde kurulan en meşhur pazar, Kayseri-Pınarbaşı yolu üzerinde, Pazarören’de bulunan *Yabanlu Pazarı*’ydı. Her yıl Mayıs ve Haziran ayları arasında başlar ve kırk gün devam ederdi.⁴⁸⁰ Buraya doğu, batı, kuzey, güney ülkelerinden gelen yabancı tacirler, pazara katılmak için büyük emek harcardı. Bu pazarda, Türk ve Rum köleler, Türkmen atları ve katırlar, atlas ve saklâtun kumaşlar, kunduz, samur ve burtas kürkleri alınıp satılırdı. Satılan bir mal asla geri alınmazdı.⁴⁸¹

Yabanlu Pazarı’ndan başka büyük çaplı pazarlar da kuruluyordu. Mesela Mardin’in güneyinde kurulan *Koçhisar (Dunaysar, Kızıltepe) Pazarı*, buralarda nüfusun artmasına bağlı olarak zamanla gelişmiş, açılan hanlar ve dükkânlar sayesinde bir şehir halini almıştır. Kırşehir-Kayseri yolu üzerindeki *Ziyaret Pazarı* da aynı şekilde bir kasabaya dönüşmüştür. Yine Konya-Afyon arasında *Yılgun (İlgin) Pazarı*, Amasya-Tokat arasında *Azine Pazarı*, Lâdik’te (Germiyan) *Alemüddin Pazarı*, Kırşehir, Halep ve Musul’da örneklerine rastlanılan *Türkmen Pazarları*, ticaret yapılan milletlerarası pazarlardı.⁴⁸²

Büyük boyuttaki bu pazar veya panayırlar, devletin koruması ve idaresi altında gerçekleşiyordu. Devlet, buralarda yürütülen faaliyetlerden bir miktar vergi

⁴⁷⁶ Polat, **a.g.t.**, s. 182.

⁴⁷⁷ Özcan, **a.g.m.**, s. 34.

⁴⁷⁸ Sümer, **Yabanlu Pazarı**, s. 16; Turan, **Türk-İslâm Medeniyeti**, s. 364.

⁴⁷⁹ Bedirhan, “Dış Ticaret”, ss. 376-377.

⁴⁸⁰ Sümer, **Yabanlu Pazarı**, ss. 18-22.

⁴⁸¹ Sümer, **Yabanlu Pazarı**, s. 14-17; Turan, **Türk-İslâm Medeniyeti**, s. 364; Bedirhan, “Ticaret Yolları, Limanlar ve Pazar Yerleri”, s. 22.

⁴⁸² Turan, **Türk-İslâm Medeniyeti**, s. 364; Bedirhan, “Ticaret Yolları, Limanlar ve Pazar Yerleri”, ss. 22-23; Bedirhan, “Dış Ticaret”, s. 377.

alırken, bunun karşılığında güvenliği sağlamaya çalışıyordu.⁴⁸³ Gerçekten elde edilen vergilerin ekonomik potansiyeline bakılarak, bölgesel ölçekli pazarların zaman içerisinde nasıl şehir yerleşimlerine dönüştüğü anlaşılacaktır. Moğol hâkimiyeti dönemine ait kayıtlara göre: 1336 yılında Azine ve Ziyaret Pazarı'nın İlhanlı idaresine ortalama 14.000 dinar; Konya ve Sivas'ın 600.000-700.000 civarında; Kayseri'nin 140.000; Kastamonu'nun 15.000; Aksaray'ın 51.000; Kırşehir'in 57.000; Akşehir'in 135.000 dinar vergi ödemesi, gelişimi açıkça göstermektedir.⁴⁸⁴

Kırsal alanlarda kurulan pazarlar dışında, şehir içlerinde de çarşılar ve pazarlar bulunuyordu. Satılan ürün türüne göre farklı yerlerde kuruldukları gibi farklı isimlerle de anılmaktaydılar. Ayrıca çarşıda satış yapan esnafa tahsis edilmiş mekânlar yer almaktaydı.⁴⁸⁵ Yerli ve yabancı pek çok tacirin faaliyet gösterdiği Selçuklu şehirlerinden Sivas'ta 16, Kırşehir'de 19 adet çarşı ve pazar vardı.⁴⁸⁶ Şehirlerde: aktarlar pazarı, buğday pazarı, kuyumcular pazarı, at pazarı, odun pazarı, bezciler pazarı, bakkallar pazarı, kasaplar pazarı, kunduracılar pazarı, marangozlar pazarı, eskiciler pazarı, kasarlar (çırpıcı, yıkayıcı) pazarı, hayvan pazarı, helvacılar pazarı, Türkmen pazarı ve Türkmenler çarşısı, kasaplar çarşısı, saraçlar çarşısı, bıçakçılar çarşısı, kavaflar çarşısı gibi isimlerle anılan pazarlar ve çarşılar yer almıştır. Bunların en seçkin ve canlı örnekleri ise Konya'da ortaya çıkmıştır.⁴⁸⁷

3.8. Ahîlik Teşkilâtı'nın Selçuklu Ticareti Üzerindeki Ekonomik Rolü

İslâm dünyasında fütüvvet ismiyle ortaya çıkan, tarihî süreç içerisinde bazı değişim ve gelişimlere uğrayan Ahîlik, İslâmî inanç ve ahlâk ilkelerine bağlı kalarak yayıldığı Anadolu topraklarında özgün bir şekilde belirmiştir.⁴⁸⁸ XIII. yüzyılda Abbasi halifesi en-Nasır'ın fütüvveti merkezileştirme ve yayma siyaseti kapsamında,

⁴⁸³ Köprülü, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, s. 62; Güçlüay, **a.g.t.**, s. 188; Kayaoğlu, **a.g.m.**, s. 372.

⁴⁸⁴ Togan, "Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti", ss. 21-25; Özcan, **a.g.m.**, s. 35.

⁴⁸⁵ Köprülü, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, s. 63; Güçlüay, **a.g.t.**, s. 185.

⁴⁸⁶ Bedirhan, "Dış Ticaret", s. 377.

⁴⁸⁷ Bedirhan, "Ticaret Yolları, Limanlar ve Pazar Yerleri", s. 23. Türkiye Selçukluları döneminde var olan meslekler ve icra edilen mekânlar hakkında toplu bir inceleme için bkz. Merçil, **Meslekler**, ss. 13-193.

⁴⁸⁸ Mikâil Bayram, **Tasavvufî Düşüncenin Esasları (Ahi Evren)**, Nüve Kültür Merkezi Yay., İstanbul, 2008, 3. Baskı, s. 44; Kaya, "Ahîlerin Rolü ve Önemi", s. 550.

Şeyh Ebû Hafs Ömer Sühreverdî'yi Türkiye Selçuklu sultanları I. İzzeddin Keykâvus ile I. Alâeddin Keykubâd'a elçi olarak göndermiş, fütüvvet alâmeti olarak sunulan şalvar ve kâsenin Selçuklu sultanları tarafından kabul edilip bu teşkilâta girilmesiyle birlikte, Anadolu'da Ahîliğin yayılması sağlanmıştır.⁴⁸⁹

Selçuklular, Anadolu'daki iktisadî hayatı canlandırmak amacıyla esnaf ve zanaatkârların çeşitli sahalarda istihdam edilmelerine yönelik çaba sarfetmiş, bunun için de devlete katkısı olan Ahîlik Teşkilâtı'nın hukukî varlığını tanıdığı gibi onlara bazı hak ve ayrıcalıklar vererek, faaliyetlerine destek olmuştur.⁴⁹⁰ Ekonomik faaliyetlerin Türklerin kontrolü ve önceliğinde bulunması gerektiğini iyi bilen Ahîlik Teşkilâtı, bu doğrultuda,⁴⁹¹ göçebe yaşıntıyı bırakıp şehirlere yerleşmek isteyenlere meslek sahibi olmada ve şahsi iş yeri kurmada öncülük ederek, hem farklı sanat dallarındaki olası iş gücü açığını engellemeye çalışmış hem de Türk toplum hayatının gelişmesine ciddi fayda sağlamıştır.⁴⁹²

Genç kardeşler (Ahiyye-i fityan) ünvanı altında çalışmalarını yürüten bu meslekî-tasavvufî teşkilât, sadece Türkler arasında görülmekteydi.⁴⁹³ Bu cemiyete katılanlar öncelikle ahlâkî bakımdan, sonra da ilmî, askerî ve çeşitli meslekî alanlarda eğitiliyordu. Zaman içerisinde birer meslek loncalarına dönüşen bu teşkilât, ticarete ve işçilikte dürüstlüğü, kaliteli mal üretmeyi esas edinerek, alıcı ile satıcı arasında huzur ortamı kurmuştur.⁴⁹⁴

⁴⁸⁹ Mikâil Bayram, "Türkiye Selçukluları Döneminde Bilimsel Ortam ve Ahîliğin Doğuşuna Etkisi", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 10, 2001, s. 2; Bayram, **a.g.e.**, ss. 42-43; Köprülü, **İlk Mutasavvıflar**, s. 213; Köprülü, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, ss. 87-88; Kaya, "Ahîlerin Rolü ve Önemi", ss. 550-551. Fütüvvet Teşkilâtına mensup olup, Anadolu'ya gelen bazı şeyhler, ilim ve fikir sahipleri arasında şunları sayabiliriz: Muhyî'd-din İbnü'l-Arabî, Evhadü'd-din Kirmanî, Şeyh Nasîrü'd-din Mahmud el-Hoyî (Ahî Evren), Ebu Cafer Muhammed el-Berzâî, Ebu'l-Hasan Ali el-İskenderânî, Şeyh Zeynü'd-din Sadaka bunlardan bazılarıdır. Bu şahıslar arasından Kirmanî, Halife tarafından bizzat teşkilâtın lideri olarak tayin edilmiştir (Köprülü, **İlk Mutasavvıflar**, ss. 201-202; Bayram, **a.g.e.**, ss. 42-43).

⁴⁹⁰ Köprülü, **İlk Mutasavvıflar**, ss. 197, 204; Köprülü, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, s. 63; Koca, "Türkiye Selçuklularında Ekonomik Politika", s. 477; Bayram, **a.g.e.**, ss. 52, 58; Aksoy, **a.g.m.**, s. 213.

⁴⁹¹ Kaya, "Ahîlerin Rolü ve Önemi", s. 554.

⁴⁹² Koca, "Türkiye Selçuklularında Ekonomik Politika", s. 478; Bayram, **a.g.e.**, ss. 46-47.

⁴⁹³ Köprülü, **İlk Mutasavvıflar**, s. 211.

⁴⁹⁴ Kaya, "Ahîlerin Rolü ve Önemi", ss. 553-554; Koca, "Türkiye Selçuklularında Ekonomik Politika", s. 478; Bayram, **a.g.e.**, ss. 50-53, 60, 65, 67.

Bu noktada, Ahîlik Teşkilâtı'nın sanayi üretimini arttırmak için kurmuş olduğu çarşılar ve tesisler önem kazanmaktaydı. Ahî Evren Şeyh Nasireddin Mahmud (öl. 1261), bir yandan Bacıyân-ı Rum teşkilâtına bağlı kadınların sosyal ve ekonomik alanda organize edilmesini sağlarken bir yandan da çeşitli iş kollarında çalışarak toplumun gereksinimlerine cevap veren sanat erbabını belirli bir mekânda ve düzen içerisinde bir araya getirmiş, bunun da önem ve faydasına işaret etmiştir. Ahî Evren, öncelikli olarak Kayseri'de sanayi sitesi meydana getirerek, buradaki dericiler (debbag), bakırcılar, dokumacılar ve külâh-düzlar çarşıları sayesinde seri üretime geçilmiştir. Diğer yandan aynı çalışmaların Konya'da da sürdürüldüğü görülmektedir. Bu şehirde Ahî birliklerine ait üretim tesisleri ve ticarethaneler bulunmakla beraber, 31 tip sanat dalı mevcuttu.⁴⁹⁵

Ahî birlikleri, sadece şehirlerde yaşamıyorlardı. Köylere ve en ücra yerlere kadar yaygın teşkilât ağına sahipti. İnşa ettikleri zaviyeler vasıtasıyla köylerin, kasabaların, mahallelerin, şehirlerin iskânı ve gelişimi tamamlanırken, aynı zamanda bu zaviyelere gelen yolcuların güvenliği ve iâsesi temin edilerek, kervansarayların verdiği hizmetlere benzer bir rol üstlenmişlerdi.⁴⁹⁶ Ahîlik Teşkilâtı'na dair bize en fazla bilgi veren İbn Battuta, Antalya'dan hareketle Burdur, Gölhisar, Lâdik (Denizli), Milas, Bercîn (Peçin), Konya, Niğde, Aksaray, Kayseri, Sivas, Gümüşhane, Erzincan, Erzurum, Birgi, Tire (Ayasuluk), Manisa, Balıkesir, Bursa, Görele (İznik) , Geyve, Yenice, Mudurnu, Bolu, Kastamonu, Sinop gibi Anadolu'nun birçok şehrinde Ahî zaviyeleriyle karşılaşmış ve buralarda konuk edilmiştir.⁴⁹⁷ Yine aynı seyyahın aktardığına göre, Ahî Nizameddin tarafından Kastamonu'dan Sinop'a giden güzergâh üzerinde, yüksek ve ıssız bir dağın ucunda inşa ettirilen zaviye,⁴⁹⁸ ticarî yol güvenliğinin sağlanması bakımından dikkat çekicidir.

⁴⁹⁵ Merçil, **Meslekler**, ss. 26, 28, 34; Bedirhan, "Politikalar", s. 487; Bayram, **a.g.e.**, ss. 50-51, 63; Bayram, **a.g.m.**, ss. 8-11.

⁴⁹⁶ İbn Battûta, **Seyahatnâme**, I, s. 404; Köprülü, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, s. 64; Kaya, "Ahîlerin Rolü ve Önemi", ss. 557-558; Koca, "Türkiye Selçuklularında Ekonomik Politika", ss. 477-478.

⁴⁹⁷ İbn Battûta, **Seyahatnâme**, I, ss. 406-412, 415-418, 424-426, 428-435, 437, 441-442. Köprülü, **İlk Mutasavvıflar**, s. 211; Köprülü, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, s. 89.

⁴⁹⁸ İbn Battûta, **Seyahatnâme**, I, ss. 442.

3.9. Selçuklu Türkiyesi'nde Ticaretin Gerilemesine Etki Eden Siyasî ve İktisadî Gelişmeler

Bilindiği üzere Türkiye Selçuklu Devleti tarihinin en müreffeh dönemini 1176-1243 yılları arasında yaşamıştır. Hakikaten bu zaman aralığında büyük bir ilerleme katedilmiş ve tüm sahalarda eserler ortaya konulmuştur. Öyle ki kaynaklar ortak noktada birleşerek, devletin zengin ve kudretli, halkın ise bolluk içinde ve bahtiyar olduğunu dile getirmişlerdir.⁴⁹⁹ Fakat Sultan I. Alâeddin Keykubâd'ın ölümünden sonra baş gösteren siyasî krizler, devleti yıkılış sürecine sokmuş ve ticarî faaliyetler ağır darbe almıştır. İbn Bîbî, ülkenin vaziyeti hakkında: “*Karışıklık, düzensizlik, istikrarsızlık, belirsizlik ve sıkıntı hâkim oldu ve ülkenin düzeni alt üst oldu.*” diyerek, tasvir etmeye çalışır.⁵⁰⁰

1243 yılında gerçekleşen Köseadağ Savaşı'ndan sonra Anadolu içlerine yayılan Moğollar, hızla ülkeyi işgâle başladılar. Savaş sonrası antlaşma yapmaya mecbur kalan Selçuklular, yıllık 360.000 dinar para, 500 top kumaş, at ve deve, 5.000 koyun, belirli bir miktar köle ve Moğol elçilerinin harcamalarını ödemeyi kabul ederek, Moğollara tâbi ve haraçgüzar oldu. Bu antlaşma ile ciddi bir yıkım ve zulmün önüne geçilmiş olsa da emirler arası çekişmeler, devleti iktisadî ve siyasî açıdan güçsüz bıraktı. Bu da devlet için pek fazla yük teşkil eden yıllık verginin Moğollara ödenmesini güç hale getirdi.⁵⁰¹ 1258 yılında tahta çıkan Hülagü Han, ikili saltanat süren II. İzzeddin Keykâvus ile IV. Kılıç Arslan'a hazineden 16.000 dinar tutarında borç verdiği gibi Anadolu'dan tahsil edilecek yıllık vergileri de tekrar düzenledi. Daha önceki antlaşma şartlarına yakınlık arzeden bu yeni düzenlemeye göre: Selçuklular 200.000 dinar para, 500 parça ipek ve çeşitli kumaş, 3000 parça altın ve gümüş işlemeli kumaş, 500 deve veya katır, 500 at ve 5.000 küçükbaş hayvan ödeyeceklerdi. Bir de bunun üstüne Moğol askerlerinin masrafları da eklenince, Selçuklu maliyesi tamamen çöktü ve bunları karşılamak imkânsız hale

⁴⁹⁹ Faruk Sümer, “Anadolu’da Moğollar”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I, Ankara, 1970, s. 75.

⁵⁰⁰ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Ala'îye*, I, s. 457.

⁵⁰¹ İlhan Erdem, “Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadî, Ticarî İlişkileri ve Sonuçları”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 22, S. 33, 2003, s. 50; Turan, *Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 370; Togan, *a.g.e.*, s. 303.

geldi.⁵⁰² İlhanlı yönetimi, bir yandan vergilerin ödenmesi konusunda sürekli baskı yaparken bir yandan da Muîneddin Pervâne'yi genel vali ve vergi tahsildarı olarak Anadolu'ya atadı. Pervâne yönetime hâkim olduktan sonra, halk üzerinde zaten mevcut olan vergiler haricinde *buyut*, *nalbaha* (orduya ödenen vergi), *mal-i yam* (posta vergisi) ve *mal-i bozork* (genel harcamalar için) adında yeni vergiler yürürlüğe koydu. Bir bölümü askerî ihtiyaçları karşılayan ve yılın dört farklı döneminde toplanan bu vergiler, Selçuklu idarecilerine geçicide olsa nefes aldırırken, halk üzerindeki baskı daha da yoğunlaştı.⁵⁰³

Selçuklu yönetiminde yer alan idarecilerin gelir ve masrafları da devletin bunalıma sürüklenmesinde başlıca etkenlerden olmuştur. Gerçekten önemli sayılabilecek bir tutara ulaşan maaşlar ve ikta gelirleri, devlet adamlarına lüks bir yaşantı sunuyordu. Mesela Celâleddin Karatay'ın vezirliğe getirmek istediği Necmeddin Nahçevanî, devletin içinde bulunduğu vaziyeti düşünerek, maaşların azaltılması gerektiğini ve kendisine de yıllık 720 dirhemin yeteceğini söylemiştir. Böyle bir tasarrufun yapılmasını uygun bulmayanlar arasında vezir Mühezzibüddin Ali'nin 40.000 dirhemi bulan yıllık maaşını almasına rıza gösterilirken, ikta gelirlerine dokunması doğru görülmemiştir. Yine Konyalı vezir Sahip Fahreddin Ali de muhteşem bir zenginliğe sahipti. Kendisine ve maiyetine ait iktalar dışında, günlük geliri 7.000 dirhemdi. 1285 yılında kendi hazinesinden 400.000 dirhemi Moğol şehzadesi Geyhatu'ya yollamıştı. Bundan başka el koyulan mal varlığını ve vezirlik makamını geri veren Abaka Han'a, yılda 120.000 dirhem para ve 700 at temin ediyordu. Beylerbeyi Seyfeddin Toruntay ise hayatı karşılığında Abaka Han'a 400.000 dirhem para, 200 at ve değerli eşyalar ödediği gibi 1.000 kişilik Moğol kuvvetinin bir kışlık harcamasını da üstlenmişti.⁵⁰⁴

Moğolların işgâliyle beraber mîrî topraklar üzerine kurulan ikta sisteminin de bozulduğu görülmektedir. 1276 yılından sonra Anadolu'daki bir takım toprakların askerî-idarî görevler karşılığında veya satış-bağış şeklinde, temliknâme ya da

⁵⁰² Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 45-46, 50; Yinanç, *Türkiye Tarihi*, II, ss. 238-239; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 495; Turan, *Türk-İslâm Medeniyeti*, ss. 370, 380; Spuler, *a.g.e.*, s. 355; Togan, *a.g.e.*, s. 303; Erdem, *a.g.m.*, s. 51.

⁵⁰³ Kaymaz, *a.g.e.*, ss. 107, 127; Togan, *a.g.e.*, s. 303; Erdem, *a.g.m.*, ss. 52-53.

⁵⁰⁴ Turan, *Türk-İslâm Medeniyeti*, ss. 366-367; Kaymaz, *a.g.e.*, ss. 135-136.

mülknâme aracılığıyla miras hakkının devredildiği toprak işletmesine geçilmiştir. Örneğin IV. Kılıç Arslan, Erzincan'a bağlı köyleri askerî hizmetler karşılığında maiyetindeki emirlere temlik etmiştir. Yine II. İzzeddin Keykâvus'un, Seferihisar'ın bir köyünü, Amasya'daki İlarşan köyünü ve Aksaray'daki Gelveri köyünü satış yoluyla tüm haklarını devrettiği bilinmektedir. Bu da devlet hazinesini ayakta tutan toprak vergilerinden vazgeçilmesi anlamına geliyordu.⁵⁰⁵ Öte yandan Moğollarda, devletin gelir sağlayan iktalarını ve divana ait toprakları müsadere ederek, buralara merkezden tayin edilen mültezimleri yerleştiriyordu.⁵⁰⁶ Bir de bu işle vazifeli memurların güvenilir olmaması ve keyfi hareket etmesi, gidişatın daha da kötüleşmesine neden oldu.⁵⁰⁷

Müstevfi Fahreddin Kazvinî, 1288 yılında daha fazla vergi tahsil etmek vaadiyle Moğollardan vezirlik yetkisi alarak, mahiyetindeki Tebrizli, Hemedanlı, İsfahanlı, Horasanlı, Iraklı, Tiflisli, Nahçevanlı, Arranlı, Gürcü ve Alanlı memurlar ile birlikte Erzurum'a vardı. Yeni vergiler ihdas ederken, var olan vergileri de yükseltti. O, 5 tagar mahsul kapasitesi olan toprağı 50 tagar, kanunen vergi miktarı 5.000 dirhemde tutulan kaynağı ise 50.000 olarak belirledi.⁵⁰⁸ Bu konuyla ilgili başka örnekler vermek de mümkündür. Türkiye'nin dört malî bölgeye ayrıldığı sırada saltanat nâibliğine getirilen Kemaleddin Tiflisî, şehirlere gönderdiği müsadere emirleri ve ağır yükler karşısında, "*ziraat ve çiftçi takımı, ilave vergilerin (avarız),*

⁵⁰⁵ Turan, "Toprak Hukuku", ss. 554-563.

⁵⁰⁶ Uzunçarşılı, **Medhal**, s. 229; Koca, "Türkiye Selçuklularında Ekonomik Politika", s. 472; Spuler, **a.g.e.**, s. 360. 1243 yılından itibaren Moğol tâbiyetine giren Selçuklular, ülke emniyetinin sağlanması için talepte bulunmuş, ardından Anadolu'ya belirli bir kuvvet ve şihne gönderilmişti. Ancak bu durum, sanıldığı gibi ülkenin iç idare sistemini etkilememiştir. Divan teşkilâtı, ordu ve vergi sistemleri, Hülagü Han'ın saltanatı devrinde dahi korunmuştur. Fakat 1267-1268 yılında vezir Muîneddin Pervâne'nin yönetimi elinde tutmaya başlamasıyla Moğollar bir adım daha atma fırsatı yakalamıştır. Abaka Han, şehzade Acay'ı ve komutan Samagar Noyan'ı Anadolu'ya yollamış, böylece Moğol askerî birliklerinin sayısı yükselirken, Selçuklu kuvvetleri ise giderek düşürülmüştür. Bu gelişme, Selçuklu sultanlarının ve devlet adamlarının özel mülk ve vakıf haline getirdikleri toprakların yanı sıra askerî iktâ sisteminin işlevini kaybetmesine yol açmıştır (Kaymaz, **a.g.e.**, s. 126; Togan, **a.g.e.**, ss. 234-236, 249).

⁵⁰⁷ Spuler, **a.g.e.**, s. 338.

⁵⁰⁸ Aksarayî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, ss. 117-118, 120; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, ss. 608-609. Moğol vergileri para ile ödendiği gibi ordunun ihtiyacı olan yiyecek ve hayvan ile de tahsil ediliyordu. Ordu, bu hesaplar için, ağırlık birimini ifade eden *tagar* ve *men* kullanmıştır. Takriben 1 men = 798,7 gramdır. 1 tagar = 100 men'e karşılık gelmekte ve bu da 79,8 kilo demektir (Togan, **a.g.e.**, s. 303). Moğolların vergi usüllerine gelince: Çiftçiden 1/10 mahsul alınan *kalan / gılan*, göçebelere 1/100 hayvan veya kişi başına 7-10 dinar alınan *kopçur / gopçur*, tüccardan ve pazar mallarından alınan *tamga*, malî kaynak açısından başlıca vergiler olmuştur (Spuler, **a.g.e.**, s. 343; Togan, "Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti", s. 18; Togan, **a.g.e.**, s. 302).

ağır yüklerin (tekâlif) ve hisseye düşen vergilerin çıkardığı ateşlerden vatanlarını terkettiler".⁵⁰⁹ Yine İlhanlı yönetimi tarafından vergileri düzenlemek amacıyla atanan vezir Nizameddin Yahya, şehir ve vilâyetlere yolladığı mültezimler aracılığıyla ziraî gelirler vergisine tâbi her araziden 10.000 dirhem tahsil etti. "Ağır vergiyi isterken halkı, türlü eziyet ve işkencelerle rüzgârın samanı dağıttığı gibi dağıttı".⁵¹⁰ Gerçekten ağır vergiler altında ezilen çiftçiler, topluluklar halinde buldukları sahaları terkettiler. Dolayısıyla Anadolu'daki tarım faaliyetleri bütünüyle çökmüş oldu.⁵¹¹

Selçuklu toprak rejiminin bozulması, ülkede zaman zaman meydana gelen isyan hareketlerinin doğmasında başlıca etken olmuştur. Bir yandan askerlik görevleriyle birlikte geçim kaynakları da elinden alınan ikta sahipleri⁵¹² bir yandan da otlak sıkıntısı yaşayan ve mağdur duruma düşen Türkmenler, güven bunalımının da tesiriyle teşkilâtları isyana giriştiler.⁵¹³ 1240 yılında Babaîler isyanı ile başlayan ve Köseadağ mağlûbiyetinden sonra katlanarak süregelen ayaklanmaları: Ağaçeriler isyanı (1260), Hatıroğlu Şerefeddin isyanı (1276), Karamanlılar isyanı ve Siyavuş (Cimri) olayı (1276-1279), Kızıl Hamid isyanı, Baltu isyanı (1296) ve Sülemiş isyanı (1297) oluşturdu.⁵¹⁴ Bu baş kaldırı hareketleri neticesinde, ülkenin emniyeti sarsılmış ve ticaret kervanları da bundan payını almıştır. Nitekim 1252 yılında, Konya tüccarı Hoca Meceddin'in 50.000 dirhem tutarındaki kumaş yükü, Antalya yolunda Türkmenler tarafından soyulmuştur. 1274 yılında da Anadolu'dan Suriye'ye at ve katır götüren Türkmen tacirler, Kilikya Ermeni Kralı tarafından Göynük'de soyulmuştur. 1276'da ise Kilikya'dan Ereğli'ye yol alan 80 kişilik bir Frenk kervanı, Türkmenler tarafından baskına uğramış, sadece bir kişiden 120.000 dinar para yağma edilmiştir. Yine 1282'de, Halep'ten Anadolu'ya hareket eden 600 kişik süvari birliği,

⁵⁰⁹ Aksarayî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, ss. 176-177; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, ss. 635-636.

⁵¹⁰ Aksarayî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, ss. 207-210.

⁵¹¹ Uzunçarşılı, **Medhal**, s. 229; Koca, "Türkiye Selçuklularında Ekonomik Politika", s. 472.

⁵¹² Turan, "Toprak Hukuku", s. 558.

⁵¹³ Köprülü, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, s. 49; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 8.

⁵¹⁴ Aksarayî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, ss. 77, 85, 96-98, 147, 193; İbn Bibî, **el-Evâmirü'l-Ala'îye**, II, ss. 49, 144, 209; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, ss. 440, 556, 578-587, 632, 639; Turan, **Türk-İslâm Medeniyeti**, s. 296; Yinanç, **Türkiye Tarihi II**, ss. 222, 284, 296-300, 353; Uzunçarşılı, **Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri**, ss. 3-5; Köprülü, **İlk Mutasavvıflar**, s. 207; Köprülü, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, ss. 35, 48; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", ss. 4, 8, 28-29, 46; Togan, **a.g.e.**, ss. 235, 242-243.

Kilikya'dan Anadolu'ya şeker, sabun, kurşun, pamuk ve fıstık taşıyan bir kervanı basmıştır.⁵¹⁵

Üzerinde durulması gereken bir diğer önemli konu, İlhanlılar ile Memlûkler arasında yaşanan rekabet ortamıdır. Memlûk sultanı Baybars, Anadolu'daki olaylarla yakından ilgileniyor ve Moğollara karşı düşmanca propaganda sergiliyordu. Selçukluları Mısır'a bağlamak ve Anadolu'da hâkimiyetini yaymak isteyen Baybars, 1277 yılında bir sefer düzenlemişti. İlhanlılar bu olayın tekrar yaşanabileceğini hesap ederek Anadolu'yu daha ağır baskı ve denetim altına sokmuştur.⁵¹⁶ Dolayısıyla İlhanlı yönetimi, Memlûk tacirleri ve kervanlarının Anadolu'ya girmelerine izin vermemiş, engel olmaya çalışmıştır. Hattâ aynı yasaklar Selçuklu tacirleri için de geçerliydi. Moğolların uyguladığı bu siyaset tavrı, Latinleri, Doğu Akdeniz ve Anadolu'da yürütülen bölgesel ve milletlerarası ölçekteki ticarete nüfuz elde etme çabasına soktu.⁵¹⁷ Bu dönemde, Moğolların denetiminde bulunan ve daha çok Latinler tarafından tercih edilen Ayas, Sivas, Erzincan, Erzurum istikametinde Tebriz'e ulaşan yolun büyük önem kazanması,⁵¹⁸ doğu ticaretini canlandırdığı gibi Selçuklu desteğinden mahrum kalan Türk tacirleri Latinler karşısında rekabet edemeyecek hale getirdi. Bu da Anadolu ticaretinin daha çok Ceneviz ve Venedik tacirlerinin eline geçmesine neden oldu.⁵¹⁹

⁵¹⁵ Turan, **Türk-İslâm Medeniyeti**, ss. 367-368; Turan, "Türkiye Kıbrıs Münasebetleri", ss. 218-219; Kaymaz, **a.g.e.**, s. 95.

⁵¹⁶ Köprülü, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, ss. 33-34; Togan, **a.g.e.**, s. 235.

⁵¹⁷ Erdem, **a.g.m.**, ss. 61-62.

⁵¹⁸ Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, s. 292; Togan, "Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti", ss. 16-17; Erdem, **a.g.m.**, s. 61. Bu dönemden itibaren Asya'nın içlerine ve Uzak Doğu'ya uzanan ticaretin en önemli merkezleri, Trabzon ve Tebriz olmuştur. İlhanlı egemenliğinin Karadeniz'e kadar ulaşması, Tebriz-Trabzon arasında birtakım iktisadî antlaşmalara imkân vermiş, böylece Tebriz-Kırım ticareti rayına oturmuştur. Ayrıca Moğolların Avrupa ile ticarî ilişkileri geliştirme çabası, Latin tacirlerin Anadolu'daki müstakil faaliyetlerinde kolaylık sağlamış ve Ayas ile Trabzon'u menfaatlerine uygun kullanmışlardır (Köprülü, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, s. 55; Togan, "Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti", s. 17; Spuler, **a.g.e.**, ss. 473-474).

⁵¹⁹ Çavuşdere, **a.g.m.**, s. 68; Erdem, **a.g.m.**, ss. 61-62.

SONUÇ

Anadolu, sahip olduğu jeopolitik konumu sayesinde, taşıdığı potansiyeli ve fırsatları yüzyıllar boyunca değerlendirmesini bilmiş, bu niteliğinden ötürü bu coğrafyada ve yakın çevresinde ortaya çıkan bütün devletlerin ilgisini çekmeyi başarmıştır. Önemli ölçüde doğal yol ağının varlığı, ulaşımda elverişli koşullar sunduğu gibi beşerî ve iktisadî etkinlikler de tarihi süreçte iç içe bir yön takip etmiştir.

Bizans Devleti'nin oturmuş siyasî ve iktisadî sistemine dair nizamın, XI. yüzyıldan itibaren Anadolu'yu hedef alan Haçlı saldırıları ile zayıflaması, Türkiye Selçukluları adına bu nizamı tekrar inşa etmesi için uygun ortamı hazırlamıştır. Üstlendiği rol gereğince daha aktif hareket etme fırsatı yakalayan Selçukluların, çok geçmeden bu yeni sahaya uyum sağlamasını ve Anadolu'da egemen olduğu bölgeleri genişletmede ve otorite kurmada gösterdiği başarıyı açıkça görmek mümkündür. Şunu da belirtmek gerekir ki, Anadolu'da siyasî bütünlüğün ve merkezileşmenin kurulmaya çalışıldığı, yaklaşık bir yüzyılı kapsayan bu dönem, devletleşme bakımından gelişimin devam ettiği bir devir olmuştur.

Ülke içinde huzur ve güvenliğin temini, dışarıdan baskı ve saldırıların kesilmeye başladığı Sultan II. Kılıç Arslan (1155-1192) döneminde, Türk siyasî birliği ciddi oranda gerçekleştirilmiş, böylece Anadolu, Haçlı Seferleri'nin yıkıcı etkilerini de atlatarak, Avrupa ile Asya arasından yeniden mübadele merkezine dönmüştür. Ardından gelen Selçuklu sultanları, bütün bunlara paralel olarak sahip oldukları güç ve enerjilerini, bu doğrultuda sarf etmeye çalışmışlardır. Özellikle XIII. yüzyılın başında Latin işgâline uğrayan Bizans'ın daha da güçten düşmesi, Selçuklu sultanlarını harekete geçirmiş ve siyasî kargaşadan istifade ederek, konumlarını pekiştirme imkânı yakalamışlardır. Nitekim I. Gıyâseddin Keyhüsrev (1205-1211), I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220) ve I. Alâeddin Keykubâd (1220-1237) gibi ileriye gören sultanların, devrin genel koşullarını değerlendirerek, iktisadî ve ticarî hareketliliğe ivme kazandırmak için pek çok çalışmalara, koruyucu ve teşvik edici önlemlere yöneldiklerini görüyoruz. Ayrıca onlar, fetih hareketlerini iktisadî amaçlar gözeterek, ticarî yolları güvenli hale getirmek üzerine planlamışlardır. Öyle ki

Karadeniz’de Sinop ve Suğdak; Akdeniz’de Alâiye ve Antalya gibi liman şehirlerine hâkim olunmasıyla birlikte, doğu-batı ve kuzey-güney istikametinde yürütülen ticareti denetim altına almışlardır. Böylece İslâm ülkeleri ile Rus-Kıpçak sahası arasındaki ticaretin sorunsuz sürdürülebilmesi için hiçbir güçlük kalmamıştır. Bunun da Anadolu coğrafyasına bir dinamizm kattığı aşikardır.

İncelenmeye çalışılan dönemin başlıca aktörlerinden olan Bizans Devleti’nde meydana gelen siyasî bölünme halinin, Anadolu’ya öteden beri devam eden Türk göçlerine uygun bir zemin hazırladığı şüphesizdir. Selçuklular ise lehde olan bu duruma el atarak, daha da organize biçimde yürütmüşlerdir. Fethettikleri topraklarda ekonomik refahın sağlandığı ölçüde tutunabileceklerini kavramalarından dolayı iskân politikasının tatbikine de zaruri bir ihtiyaç gözüyle bakmışlardır. Bu düşünce gereğince, hem bölge halkını gözetmişler hem de yabancı unsurları terkedilen ve zarar gören sahalara yerleştirmişlerdir. Din farkı gözetilmeden, ortak payda etrafında bir denge kurulduğu gibi aynı zamanda istihdam açığının önüne geçilmiş ve üretimde artış yakalanmıştır. Özellikle tarım alanında sundukları teşvik edici politikalar sayesinde Anadolu, adeta buğday deposu haline gelmiştir. İskân ve üretim konularında, Ahî Teşkilâtı’nın hizmetlerini de göz ardı etmemek gerekir. Bu teşkilâtın ortaya koyduğu çarşımalar, Anadolu’nun kalkınmasında mühim rol oynamıştır. Türklerin meslek veya sanat edinmesine öncülük yaparak, iş kollarının gelişmesinde ve şehirlerin iskâna açılmasında kolaylık sağlamıştır.

Araştırmanın bu kısmına kadar, Türkiye Selçuklu Devleti’nin iktisadî ve siyasî başarılarının hep birbirini etkileyen süreçlere dayandığı ve politikaların da bu çerçevede hayata geçirildiği görülmektedir. Kuruluş safhasındaki fetih hareketlerine bakıldığında, ticarî ehemmiyeti bulunan şehir ve limanlara sahip olunması bu durumu açık bir şekilde izah etmektedir. XIII. yüzyıla gelindiğinde stratejik liman merkezleri denetime alınarak bir deniz gücüne erişilmişse de Türkiye Selçuklu Devleti’nin geniş ölçüde bir kara devleti kimliği unutulmamalıdır. Selçuklu sultanları bunun farkında oldukları için ülke ticaretinde idare mekanizması oluşturmayı ve ortaya çıkacak katma değerden yararlanmak istemeleri dikkat çeken diğer bir husustur. Var olan milletlerarası rekabet ortamında ticareti kendi limanlarına yönlendirebilmek, bunun için de dış ticareti ve tüccar sınıfını özendirmek

gerekmıştır. Bu bakımdan devletin menfaati icabı, bazı hukukî tanzimlerde bulduklarını ve özellikle Kıbrıs Krallığı, Venedik ve Ceneviz Cumhuriyetleri'nin başını çektiği ülkelerle antlaşmalar imzaladıklarını kaynaklardan tespit edebiliyoruz. Selçuklu topraklarında daha kârlı ticarî fırsatlar sunan bu antlaşmalarda, gümrük vergi miktarı oldukça düşük tutulurken, tacirlerin zarara uğramaları durumunda oluşacak kayıp, devlet sigortası kapsamında garanti altına alınmıştır. Ticarî şartların iyileştirilmesi ve bir de Anadolu'da üretim artışının etkisiyle ürünlerin diğer ülkelere kıyasla daha ucuz hale gelmesi gibi faktörler, ticarî aktivitelerin Selçuklu sahasına çevrilmesinde etkili olmuş ve ihracatı da daha ön plana çıkarmıştır. Bahsedilen tüccar devletlerin ticarî faaliyetlerde aktif rol üstlenmeleri, Selçuklu tarım ve imalat ürünlerinin Akdeniz pazarına dahil edilmesinde başlıca etken haline gelmiştir. Bu durum Selçuklular için ciddi bir malî kaynağa dönüşmüştür. Bu çerçevede takip edilen politikanın ne kadar isabetli ve başarılı olduğunu görebilmek mümkündür. Mütakabiliyet esasına dayalı olmasına rağmen bu antlaşmalardan çıkarılan bir diğer sonuç da kaynaklarda Selçuklu tacirlerinin antlaşmayı imzalayan devletlerin topraklarında ticaret için gidip geldiklerine dair bilginin bulunmamasıdır. Çünkü Selçuklular, geniş ölçekli deniz ticaretinden ziyade, limanlara indirilen emtianın ülke dahilinde değiş tokuşunu ve güvenli bir şekilde aktarılmasını sağlamaya ağırlık vermiştir. Bu nedenle Selçuklular, mal akışına odaklanmıştır denilebilir.

Türkiye Selçuklu Devleti'nde ticaretin milletlerarası boyuta taşınmasında, Anadolu'nun her köşesine ulaşan ticarî yol ağının varlığı ve sunduğu elverişli koşulların da epey katkısının olduğu görülmektedir. Nitekim Selçuklu sultanları ve devlet adamları, bu durumu ülke lehine dönüştürmek için ciddi çaba sarfetmişler, başarı da yakalamışlardır. Ticarî emtianın transferi ve seyahat sırasında umulan güvenlik ve ulaşım rahatlığı, Selçuklu yöneticilerinin gözünden kaçmamış, mevcut olanı geliştirmek ve himaye etmek maksadıyla ribât, kervansaray, han ve köprü gibi yapılar meydana getirmişler ve bunlara büyük önem atfetmişlerdir. Özellikle her türlü ihtiyacın temin edilebilmesi dolayısıyla mahiyeti açısından İslâm ülkelerinde örneklerine denk gelinmeyecek bir değer taşıyan kervansaraylar, Anadolu'yu yabancı tacirler için ilgi odağına dönüştürdüğü gibi, Türk kültürü ve yaşayışının dışarıya aktarılmasına aracılık eden müesseseler olarak öne çıkarmıştır. Ticarî yolların

canlılık kazanması, şehirlerin hızla büyümesine etki etmiş, iç üretim zenginliği ve malların pazarlanma ihtiyacı, şehirlerde tüccar sınıfını ortaya çıkarmıştır. Bu da ticarî kavşak noktaları üzerinde birtakım merkezler ve milletlerarası pazarların kurulmasına imkân vermiştir.

Büyük zorluklar neticesinde bayındır hale gelen ve refaha kavuşan Selçuklu Türkiye'si'ndeki bütün bu kazanımların yavaş yavaş kaybedilmesinde, siyasî krizlere yol açan ve devleti çöküşe sürükleyen Moğolların en çok paya sahip olduğu şüphesizdir. Moğolların tatbik ettikleri politikalar göz önünde tutulduğunda, Anadolu'yu iktisadî anlamda bir sömürü kaynağı olarak gördükleri anlaşılır. Bu nedenle Türkiye Selçukluları ile İlhanlılar arasında kurulan ilişkiler ağırlıklı iktisadî alanda derinleşmiştir. Bu temel etrafında meydana gelen olaylar ise siyasî ve sosyal sahaları direkt veya dolaylı yönden etkilemekle kalmamış, Anadolu Türk toplum yaşamında uzun vadeli ağır izler bırakmıştır.

Sonuç olarak Selçuklu sultanlarının takip ettikleri bilinçli politikalar sayesinde ulaşılan zenginlik, Anadolu'yu milletlerarası transit ticaretin köprüsü yaparken, Selçuklu medeniyetinin doğmasında da asıl etken olmuştur. Kendine özgü dini ve içtimaî müesseselerin teşekkül etmesi ve pek çok hizmetler sunması, Müslüman ve hattâ Hristiyan seyyahları bile hayran bırakmıştır. Mesela ünlü seyyah İbn Battuta, Anadolu'yu “*şevkat diyarı*” şeklinde nitelendirmiş ve eşine rastlamadığı ikram ve yardımın bu topraklarda var olduğunu söylemiştir.⁵²⁰ Yine el-Ömerî “*Selçukluların son zamanlarına kadar bu ülke, bereket ve bolluğun olduğu, ihtişam ve azamet yurdu idi. Halk zevk ve eğlence içinde yaşayıp gidiyordu*” tarifiyle Anadolu'nun refah seviyesi ve ticaretin büyüklüğü hakkında önemli bir kayıt düşmüştür.⁵²¹

***

Anadolu Türk toplumunun milli birlik ve bekasının tam anlamıyla gerçekleştirilebilmesi, geçmiş ile gelecek arasında güçlü bağlara dayanan köprülerin tesis edilmesinde yatmaktadır. Dolayısıyla bu coğrafyanın her bir ferdi, geçmişi

⁵²⁰ İbn Battûta, *Seyahatnâme*, I, s. 401.

⁵²¹ el-Ömerî, *Mesâlikü'l Ebsâr*, ss. 131-132.

dikkatle araştırmalı ve iktisadî-içtimaî kalkınmanın işaretlerini yine kendi tarihinden keşfetmelidir. Bu düşünceenin benimsetilmesi ise ancak tarih ve kültür araştırmalarına ağırlık verilmesiyle olabilir.

Buradan hareket edilerek, ele alınan çalışma kapsamında ortaya konulabilecek öneriler şu şekilde sıralanabilir:

1- XII. ve XIII. yüzyılda Anadolu'da önemli rol oynayan geçim kaynaklarının, tarihî temellere dayanan saha ve arşiv araştırmaları ile daha kapsamlı ve delillerle tespit edilebilecek müsait bir alan olarak görülmesi elzemdir.

2- Konunun önemine binaen, döneme dair belgelerin az oluşu, çalışmamızı hazırlarken orijinal kaynaklara ulaşma konusunda oldukça zorlansa da mevcut olanları kullanmaya gayret gösterilmiştir. Öte yandan modern dönemde ortaya konulan bazı kitaplar da bilgi ve yorum bakımından faydadan hali değildir. Kendine has bir saha olan ekonomik politikalar üzerinde genel hatlarını verdiğimiz bu araştırma, bundan sonra bu alanda çalışacaklar için yol gösterme ve daha kapsamlı eserler ortaya koymada ışık tutacağı kanaatini taşımaktayız.

3- Araştırma sırasında kaynakların yetersizliği ve bilgilerin farklılık arz etmesi gibi durumlarla karşılaşılmaması, bazı konuların sığ bilgilerle açıklanmasına veya ihtilafli kalmasına neden olmuştur. Bu meyanda Suğdak Seferi'ni örnek verebiliriz. 1225 yılında gerçekleşebileceğine dair değerlendirmede bulunduğumuz bu sefer hakkında, erken dönem kaynakları herhangi bir tarih belirtmezken, daha sonra ele alınan araştırma eserler kronolojik açıdan birbirinden farklı tarihler verip izahlar yaparlar. Bu durum olayı tarihlendirme noktasında fikir ayrılıklarını meydana çıkarmıştır. Bir diğer husus, yaklaşık 1220-1230 yıllarını kapsayan dönemde, Türkiye Selçukluları ile Trabzon Rum Devleti arasındaki ilişkilerin hangi düzeyde seyrettiğinin netlik kazanmamış olmasıdır. Örneğin bahsedilen dönemde, Trabzon Rumlarının Selçuklulara tâbiyetinin devam edip etmediği, yine bu bağlamda Trabzon üzerine bir seferin varlığından söz edilmesi, bugün dahi tartışılan meselelerdendir. Dikkatimizi çeken son husus ise çalışmanın temel taşlarından birini teşkil eden ticarî antlaşma vesikaları ile ilgilidir. Çalışmada yer yer istifade ettiğimiz, eldeki bu vesika örnekleri tafsilatlı ve kıymetli bilgilere ulaşmamızı sağlamıştır. Ayrıca bu antlaşma

metinleri farklı dönemlere ait antlaşmaların varlığından da haberdar olunmasını sağlamıştır. Netice itibariyle bugün elimizde bulunmayan, fakat keşfedilmeyi bekleyen yeni ve zengin vesikalar sayesinde, bu ve diğer alanlardaki boşluk doldurulabilecek, daha detaylı çalışmalar yapılabilir.

Üzerinde hatırı sayılır bir zaman ve emek harcanarak ortaya koyulan bu çalışmayla Selçuklu ticaret politikası ve sonuçları hakkında kapsayıcı ve anlaşılır bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Ayrıca yaklaşık iki yüz yıllık iktisadî-içtimâî gelişim ve değişimler de genel hatlarıyla izah edilmek istenmiştir.

KAYNAKLAR

A) Kaynak Eserler

ABÛ'L-FARAC, Abû'l-Farac Tarihi, Cilt I-II, Çev. Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.

AHMED EFLÂKÎ, Âriflerin Menkıbeleri (Menakıbü'l-Ârifin), Cilt I, Çev. Tahsin Yazıcı, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1973.

ANNA KOMNENA, Alexiad: Malazgirt'in Sonrası, Çev. Bilge Umar, İnkılâp Kitapevi, İstanbul, 1996.

FAZLULLAH el-ÖMERÎ, Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım (Mesâlikü'l Ebsâr), Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2014.

GEOFFROI DE VILLEHARDOUÏN, IV. Haçlı Seferi Kronikleri, Çev. Ali Berktaş, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.

IOANNES KINNAMOS, Historia (1118-1176); Haz. Işın Demirkent, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2020.

İBN BATTÛTA, İbn Battûta Seyahatnâmesi, Cilt I, Çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.

İBN BÎBÎ, el-Evâmirü'l-Ala'ıye fi'l-Umuri'l-Ala'ıye (Selçuknâme), Cilt I-II, Çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996.

İBNÜ'L-ESÎR, el-Kâmil fi't-Târîh, Cilt XII, Çev. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın, Bahar Yayınları, İstanbul, 1987.

İBNÜ'L-ESÎR, el-Kâmil fi't-Târîh, Cilt X-XI, Çev. Abdülkerim Özaydın, Bahar Yayınları, İstanbul, 1987.

KERÎMÜDDİN MAHMUD-İ AKSARAYÎ, Müsâmeretü'l-Ahbâr, Çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

MARKO POLO, Marko Polo Seyahatnâmesi, Cilt I, Çev. Filiz Dokuman, Tercüman Gazetesi, 1001 Temel Eser, (Basım yeri ve yılı yok).

MÛNECCİMBAŞI AHMED b. LÛTFULLAH, Câmiu'd-Düvel (Selçuklular Tarihi), Cilt II, Haz. Ali Öngül, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2017.

NİĞDELİ KADI AHMED, el-Veledü's Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halîk (Anadolu Selçuklularına Dair Bir Kaynak), Cilt I, Çev. Ali Ertuğrul, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015.

NİKİTAS KHONİATES, Historia: Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri, Çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2020.

ROBERT DE CLARI, İstanbul'un Zaptı (1204), Çev. Beynun Akyavaş, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

SİMBAT, Başkumandan Simbat Vekayinâmesi (951-1334), Çev. Hrant D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi Basılmamış Nüsha.

SİMON de SAİNT QUENTİN, Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248, Çev. Erendiz Özbayoğlu, Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı, Antalya, 2006.

SÜRYANİ MİHAİL, Süryani Patrik Mihail'in Vekayinâmesi, II. Kısım (1042-1195), Çev. Hrant D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi Basılmamış Nüsha.

URFALI MATEOS, Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), Çev. Hrant D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019.

WİLHELM VON RUBRUK, Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253-1255, Çev. Ergin Ayan, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2001.

B) Araştırma Eserler

AKDAĞ, Mustafa, Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi (1243-1453), Cilt I, Tekin Yayınevi, Ankara, 1979.

AKSOY, Fatih, "XII.-XIII. Yüzyıllarda Türkiye Selçuklularının Anadolu'nun Türk Yurdu Olmasına Etki Eden İktisadi ve Ticari Faaliyetleri", Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi, Cilt 3, Sayı 1, 2019.

ALTAN, Ebru, "Myriokephalon (Karamıkbeli) Savaşının Anadolu Türk Tarihindeki Yeri", Türkler, Cilt 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

ASLANAPA, Oktay, Türk Sanatı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1989.

AYÖNÜ, Yusuf, "Türkiye Selçuklu Devleti İle Trabzon İmparatorluğu Arasında Karadeniz Bölgesindeki Hâkimiyet Mücadeleleri (1204-1243)", Tarih İncelemeleri Dergisi, Cilt 23, Sayı 1, 2008.

AYÖNÜ, Yusuf, Selçuklular ve Bizans, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2021.

BAHAR, Hasan, Eskiçağ Uygarlıkları, Kömen Yayınları, Konya, 2014.

BAKIR, Abdülhalik - BERBEROĞLU, Muhammet, "Beylikler Dönemi Öncesinde Karadeniz'de Uluslararası Ticaret", Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, 2017.

BARKAN, Ömer Lütfi, Kolonizatör Türk Dervişleri, Hamle Yayınları, İstanbul.

BAYKARA, Tuncer, "Alâiye'de Bazı Yeni Kitâbeler", Tarih Enstitüsü Dergisi, Sayı 12, İstanbul, 1982.

BAYKARA, Tuncer, **Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerine Araştırmalar**, Ege Üniversitesi Basımevi, Bornova-İzmir, 1990.

BAYRAM, Mikâil, “Türkiye Selçukluları Döneminde Bilimsel Ortam ve Ahiliğin Doğuşuna Etkisi”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 10, 2001.

BAYRAM, Mikâil, **Tasavvufî Düşüncenin Esasları (Ahi Evren)**, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, İstanbul, 2008.

BEDİRHAN, Yaşar, “Milletler Arası Ticaret Bağlamında Türkiye Selçukluları Devrinde Üretimi Yapılan, İhraç ve İthal Edilen Ticaret Malları”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 9, Sayı 43, 2016.

BEDİRHAN, Yaşar, “Milletlerarası Ticaret Bağlamında Türkiye Selçuklu Devleti'nin Ticari Münasebette Bulunduğu Devletler ve Tâcirler”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, Sayı 43, 2016.

BEDİRHAN, Yaşar, “Seçuklu Türkiyesi'nde Ticaret Yolları, Limanlar ve Pazar Yerleri”, **Turkish Studies**, Cilt 11, Sayı 11, 2016.

BEDİRHAN, Yaşar, “Türkiye Selçuklu Sultanlarının Milletlerarası Ticareti Geliştirmek İçin Yürüttüğü Faaliyetler ve İzlediği Politikalar”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 9, Sayı 42, 2016.

BEDİRHAN, Yaşar, “Türkiye Selçuklularında Dış Ticaret”, **Turkish Studies**, Cilt 9, Sayı 5, 2014.

BRAUDEL, Fernand, **Uygurlukların Grameri**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara, 1996.

CAHEN, Claude, “13. Yüzyılın Başında Anadolu'da Ticaret”, **Cogito**, Sayı 29, 2001.

CAHEN, Claude, **Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı**, Çev. Mustafa Daş, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2010.

CAHEN, Claude, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, Çev. Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012.

CAHEN, Claude, **Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi (XI. Yüzyılın İkinci Yarısı)**, Çev. Yaşar Yücel – Bahaeddin Yediyıldız, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2021.

CAVUŞDERE, Serdar, “Selçuklular Döneminde Akdeniz Ticareti, Türkler ve İtalyanlar”, **Tarih Okulu Dergisi**, Cilt 2009, Sayı 4, 2009.

ÇETİN, Osman, “İskânlarla Anadolu'nun Türk Vatanı Hâline Gelmesi”, **Türkler**, Cilt 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

DARKOT, Besim, “Alâiye”, **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 1, MEB Yayınları, İstanbul, 1978.

DELİLBAŞI, Melek, “Ortaçağ’da Türk Hükümdarları Tarafından Batılılara Ahidnamelerle Verilen İmtiyazlara Genel Bir Bakış”, **Bellekten**, Cilt 47, Sayı 185, 1983.

DELİLBAŞI, Melek, “Türk Sultan ve Beylerine Ait Yunanca Belgeler Hakkında Bazı Bilgiler”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt 15, Sayı 26, 1991.

DEMİRKENT, Işın, **Haçlı Seferleri**, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 1997.

DEMİRKENT, Işın, **Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2020.

DOĞAN, Nermin Şaman, “Anadolu Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykavus Döneminde (1211-1220) Baniler ve İmar Faaliyetleri”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Cilt 0, Sayı 24, 2016.

ERDEM, İlhan, “Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadî, Ticarî İlişkileri ve Sonuçları”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt 22, Sayı 33, 2003.

ERSAN, Mehmet, **Selçuklular Zamanında Anadolu’da Ermeniler**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019.

ESKİKURT, Adnan, “Ortaçağ Anadolu Ticaret Yolları”, **Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 33, 2014.

GÜÇLÜAY, Sezgin, “Anadolu Selçuklu Devleti’nin Ticaret Politikası”, **Türkler**, Cilt 7, Ankara, 2002.

GÜÇLÜAY, Sezgin, “Avrupa İle Türk-İslam Dünyası Arasında Hayat Damarı Olan Ticaret Yolları (IX-XIV. Yüzyıllar)”, **38. ICANAS: Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi**, 10-15.2007, Ankara, 1429-1436.

GÜÇLÜAY, Sezgin, **Selçuklular Döneminde Ortadoğu’da Ticaret (XI.-XIII. Yüzyıllar)**, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Elazığ, 1999.

GÜNALTAY, Şemseddin, **Yakın Şark II: Anadolu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.

GÜNALTAY, Şemseddin, **Yakın Şark III: Suriye ve Filistin**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.

GÜNALTAY, Şemseddin, **Yakın Şark IV: Perslerden Romalılara Kadar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.

GÜNEL, Gökçe, “Anadolu Selçuklu Dönemi’nde Anadolu’da İpek Yolu-Kervansaraylar- Köprüler”, **Kebikeç Dergisi**, Sayı 29, 2010.

HEATON, Herbert, **Avrupa İktisat Tarihi**, Cilt I, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay - Osman Aydoğuş, Teori Yayınları, Ankara, 1985.

HEYD, Wilhelm, **Yakın- Doğu Ticaret Tarihi**, Çev. Enver Ziya Karal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

İLGÜREL, Mücteba, “Çaka Bey”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 8, İstanbul, 1993.

KAFESOĞLU, İbrahim, “Melikşah”, **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 7, MEB Yayınları, İstanbul.

KAFESOĞLU, İbrahim, **Selçuklu Tarihi**, MEB Yayınları, İstanbul, 1972.

KAYA, Abdullah, “Anadolu’nun Türk ve İslâm Yurdu Haline Gelişinde Ahîlerin Rolü ve Önemi”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 7, Sayı 29, 2014.

KAYA, Selim, “II. Süleymanşah”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 38, İstanbul, 2010.

KAYAOĞLU, İsmet, “Anadolu Selçukluları Devrinde Ticari Hayat”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 24, Sayı 1, 1981.

KAYMAZ, Nejat, **Pervâne Mu’înü’-d-dîn Süleyman**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1970.

KEÇİŞ, Murat, **Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler (1204-1404)**, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ankara, 2009.

KESİK, Muharrem, “Türkiye Selçukluları İle Dânişmendliler Arasındaki İlişkiler”, **Türkler**, Cilt 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

KIRPIK, Güray, “Haçlılar ve İpek Yolu”, **Bilig Dergisi**, Sayı 61, 2012.

KIENITZ, Friedrich Karl, “Osmanlılardan Önceki Anadolu Türklerinin Politik ve Kültür Bakımından Dünya Tarihindeki Önemi”, Çev. Mithat San, **Bellekten**, Cilt 50, Sayı 196, 1986.

KOCA, Salim, “Türkiye Selçuklu Devleti’nin Temel İç ve Dış Politikaları ve Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev (1192-1196, 1205-1211)”, **USAD**, Sayı 5, 2016.

KOCA, Salim, “Türkiye Selçuklularında Ekonomik Politika”, **Erdem**, Cilt 8, Sayı 23, 1996.

KÖPRÜLÜ, Fuad, **Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

KÖPRÜLÜ, Fuad, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1976.

KÖSE, Bayram Arif, “Ortaçağda Trabzon Limanının Tarihsel Coğrafyasının Siyasal ve Ekonomik Sonuçları”, **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, Cilt 11, Sayı 22, 2017.

KÖYMEN, Mehmet Altay, “Türkiye Selçukluları Devleti’nin Ekonomik Politikası”, **Bellekten**, Cilt 50, Sayı 198, 1986.

MANSEL, Arif Müfid, **Ege ve Yunan Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

MERÇİL, Erdoğan, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, Bilge Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul, 2013.

MERÇİL, Erdoğan, **Türkiye Selçukluları'nda Meslekler**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001.

NİCOL, Donald M., **Bizans ve Venedik: Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine**, Çev. Gül Çağalı Güven, Sabancı Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2000.

OSTROGORSKY, Georg, **Bizans Devleti Tarihi**, Çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019.

ÖNGÜL, Ali, "Saltuklular", **Türkler**, Cilt 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Dânişmendliler", **Türkiye Dinaynet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 8, İstanbul, 1993.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, "II. Kılıç Arslan", **Türkiye Dinaynet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 25, Ankara, 2002.

ÖZCAN, Koray, "Anadolu'da Selçuklu Kentler Sistemi ve Mekânsal Kademelenme", **Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi**, Cilt 3, Sayı 2, 2006.

ÖZERGİN, M. Kemal, "Anadolu'da Selçuklu Kervansarayları", **Tarih Dergisi**, Cilt 15, Sayı 20, 1965.

ÖZERGİN, M. Kemal, **Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, 1959.

PİRENNE, Henri, **Ortaçağ Kentleri**, Çev. Şadan Karadeniz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

POLAT, M. Said, "Selçuklu Türkiyesi'nde Ticaret", **Türkler**, Cilt 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

POLAT, M. Said, **Moğol İstilasına Kadar Türkiye Selçukluları'nda İçtimaî ve İktisadî Hayat**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, 1997.

RAMSAY, W. M., **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası**, Çev. Mihri Pektaş, MEB Yayınları, İstanbul, 1960.

RUNCİMAN, Steven, **Haçlı Seferleri Tarihi**, Cilt I, Çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

SEVİM, Ali, **Anadolu Fatihî Kutalmışoğlu Süleymanşah**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990.

SEVİM, Ali, **Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2020.

SOLMAZ, Sefer, "Dânişmendliler", **Türkler**, Cilt 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

SPULER, Bertold, **İran Moğolları: Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350**, Çev. Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1957.

SÜMER, Faruk, "Anadolu'da Moğollar", **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, I, Ankara, 1970.

SÜMER, Faruk, "I. Mesud", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 29, Ankara, 2004.

SÜMER, Faruk, "Türkiye Kültür Tarihine Umumi Bir Bakış", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt 20, Sayı 3-4, 1962.

SÜMER, Faruk, **Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990.

SÜMER, Faruk, **Yabanlu Pazarı: Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul, 1985.

TEKİN, Oğuz, **Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

TIESENHAUSEN, W. De, **Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler**, Çev. İsmail Hakkı İzmirli, Maarif Matbaası, İstanbul, 1941.

TOGAN, Zeki Velidî, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti", **Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası**, Sayı 1, İstanbul, 1931.

TOGAN, Zeki Velidî, "Reşideddin'in Mektuplarında Anadolu'nun İktisadî ve Medenî Hayatına Ait Kayıtlar", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt 15, Sayı 1-4, İstanbul, 1953.

TOGAN, Zeki Velidî, **Umumî Türk Tarihi'ne Giriş**, Cilt I, Enderun Yayınları, İstanbul, 1981.

TUNCER, Orhan Cezmi, **Anadolu Kervan Yolları**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2007.

TURAN, Osman, "I. Gıyâseddin Keyhüsrev", **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 6, MEB Yayınları, İstanbul, 1977.

TURAN, Osman, "II. Kılıç Arslan", **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 6, MEB Yayınları, İstanbul, 1977.

TURAN, Osman, "II. Süleymanşah", **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 11, MEB Yayınları, İstanbul, 1979.

TURAN, Osman, “Orta Çağlarda Türkiye Kıbrıs Münasebetleri”, **Bellekten**, Cilt 31, Sayı 124, 1964.

TURAN, Osman, “Selçuk Devri Vakfiyeleri I. Şemseddin Altun-Aba, Vakfiyesi ve Hayatı”, **Bellekten**, Cilt 11, Sayı 43, 1947.

TURAN, Osman, “Selçuk Devri Vakfiyeleri II. Mübârizeddin Er-Tokuş ve Vakfiyesi”, **Bellekten**, Cilt 11, Sayı 43.

TURAN, Osman, “Selçuk Devri Vakfiyeleri III. Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri”, **Bellekten**, Cilt 12, Sayı 45, 1948.

TURAN, Osman, “Selçuk Kervansarayları”, **Bellekten**, Cilt 10, Sayı 37, 1946.

TURAN, Osman, “Selçuklular Zamanında Sivas Şehri”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt 9, Sayı 4, 1951.

TURAN, Osman, “Türkiye Selçuklularında Toprak Hukuku”, **Bellekten**, Cilt 12, Sayı 47, 1948.

TURAN, Osman, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1998.

TURAN, Osman, **Selçuklular Tarihi ve Türk- İslâm Medeniyeti**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2009.

TURAN, Osman, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2021.

TURAN, Osman, **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar: Metin, Tercüme ve Araştırmalar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1958.

UYUMAZ, Emine, “Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâedin Keykubâd Dönemine (1220-1237) Bir Bakış”, **Cogito**, Sayı 29, 2001.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir, “Sinop’ta Selçukîler Zamanına Ait Tarihî Eserler”, **Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi**, Sayı 5, 1949.

VASİLİEV, Alexander, **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, Çev. Tevabil Alkaç, Alfa Yayınları, İstanbul, 2016.

YAKUBOVSKİ, A., “İbn-i Bibi’nin XIII. Asır Başında Anadolu Türkleri’nin Sudak, Polovets (Kıpçak) ve Ruslara Karşı Yaptıkları Seferin Hikâyesi”, Çev. İsmail Kaynak, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt 12, Sayı 1-2, 1954.

YAKUPOĞLU, Cevdet, **Kuzeybatı Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Tarihi (XIII-XV. Yüzyıllar)**, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ankara, 2017.

YAVUZ, Aşıl Tükel, "Anadolu Selçuklu Kervansaraylarında Mekân-İşlev İlişkisi İçinde Savunma ve Barınma", **Vakıflar Dergisi**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1992.

YİNANÇ, Mükrimin Halil, "Dânişmendliler", **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 3, MEB Yayınları.

YİNANÇ, Mükrimin Halil, "Türkiye Selçuklularında Devlet Yapısının Şekillenmesi", **Türkler**, Cilt 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

YİNANÇ, Mükrimin Halil, **Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri**, Cilt I, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1944.

YİNANÇ, Mükrimin Halil, **Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri**, Cilt II, Haz. Refet Yinanç, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

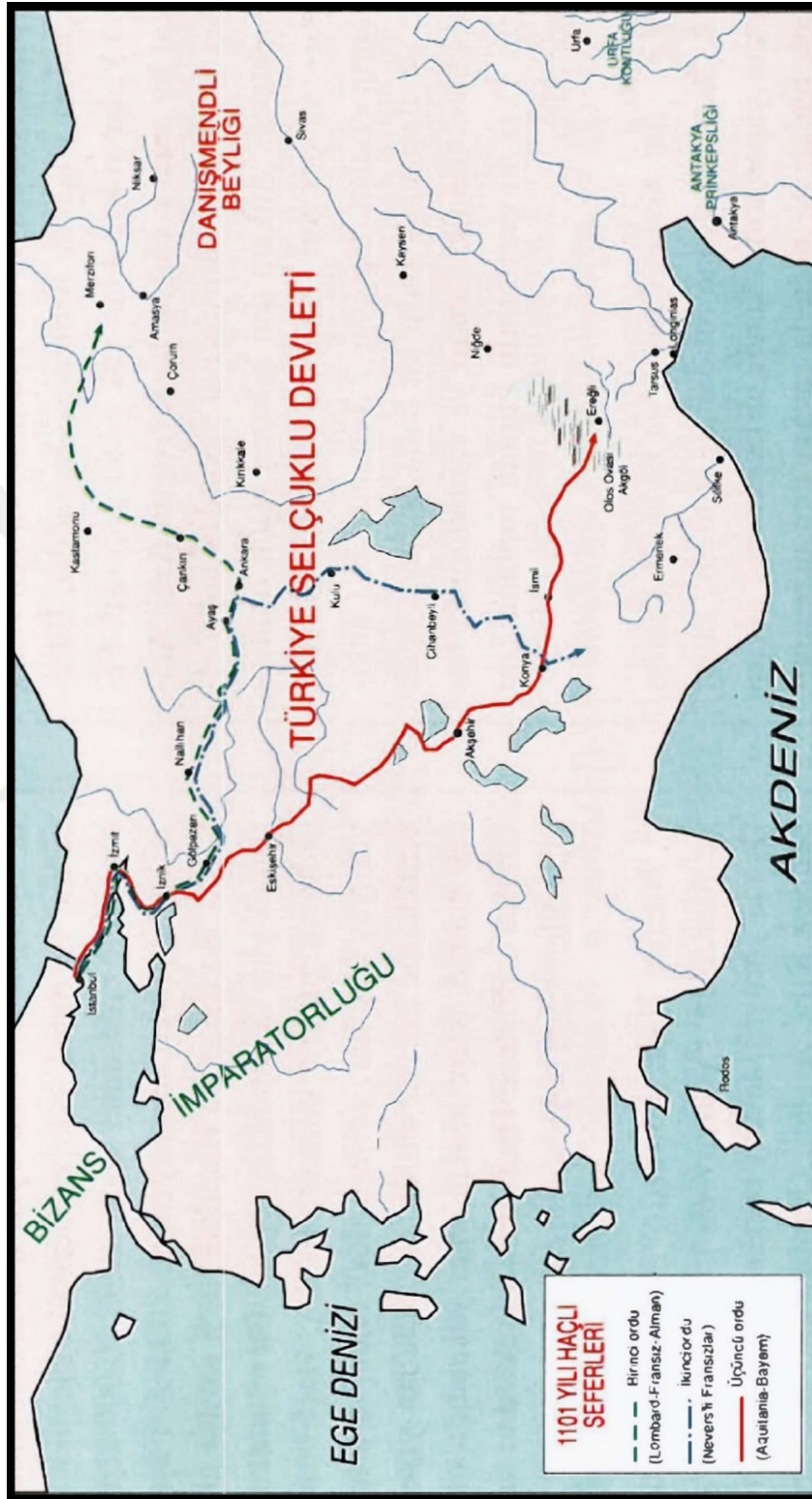
EKLER

(Harita-1)⁵²²: I. Haçlı Seferi (1097) sırasında Anadolu'da takip edilen güzergâh.

⁵²² Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, Dünya Yay., İstanbul, 1997, s. 28

(Harita-2)⁵²³: 1101 yılı Haçlı Seferleri sırasında Anadolu'da takip edilen güzergâh.

⁵²³ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 65.

(Harita-3)⁵²⁴: Ana Haçlı ordusunun Antakya'dan Kudüs'e ilerleyişi.

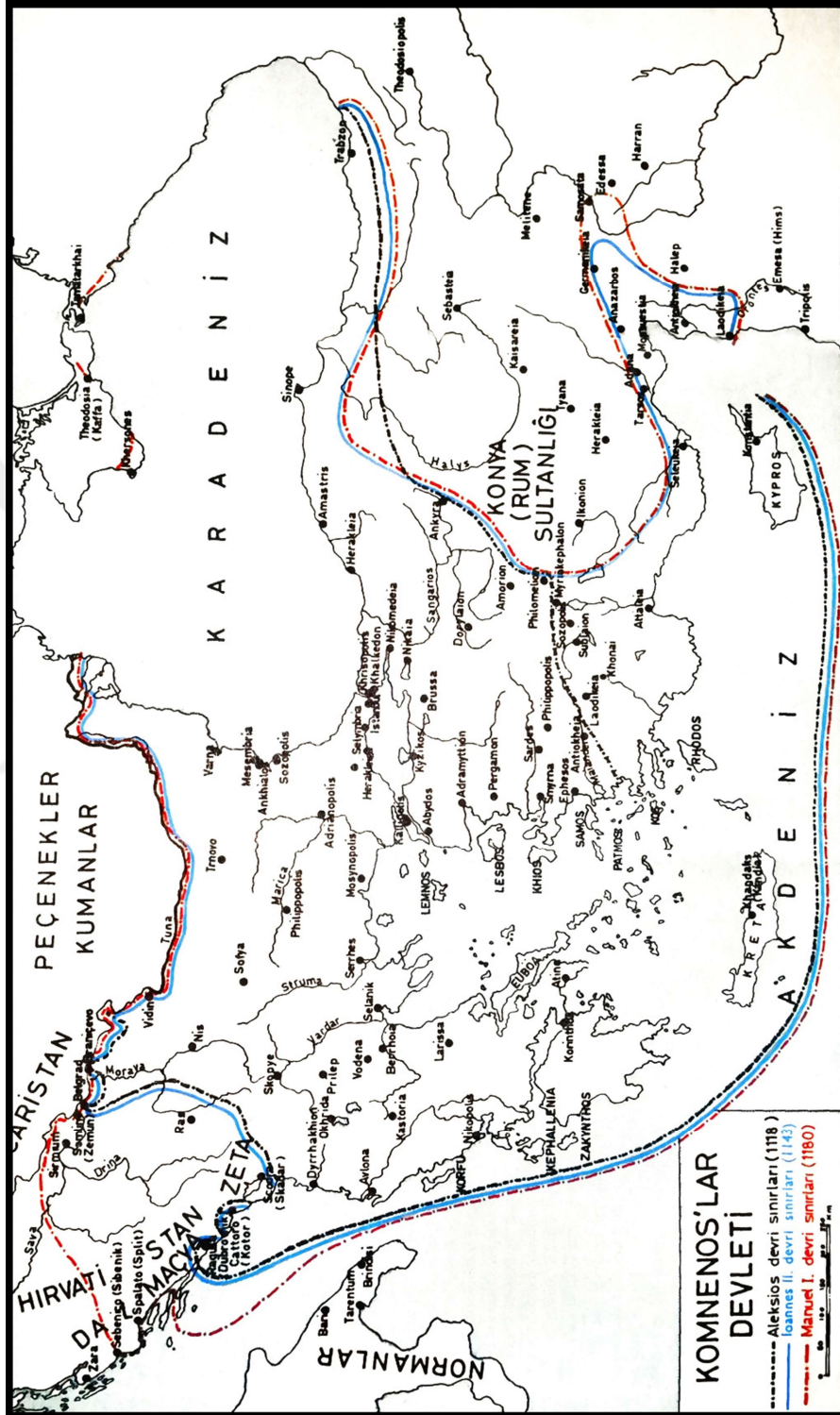

⁵²⁴ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 48.

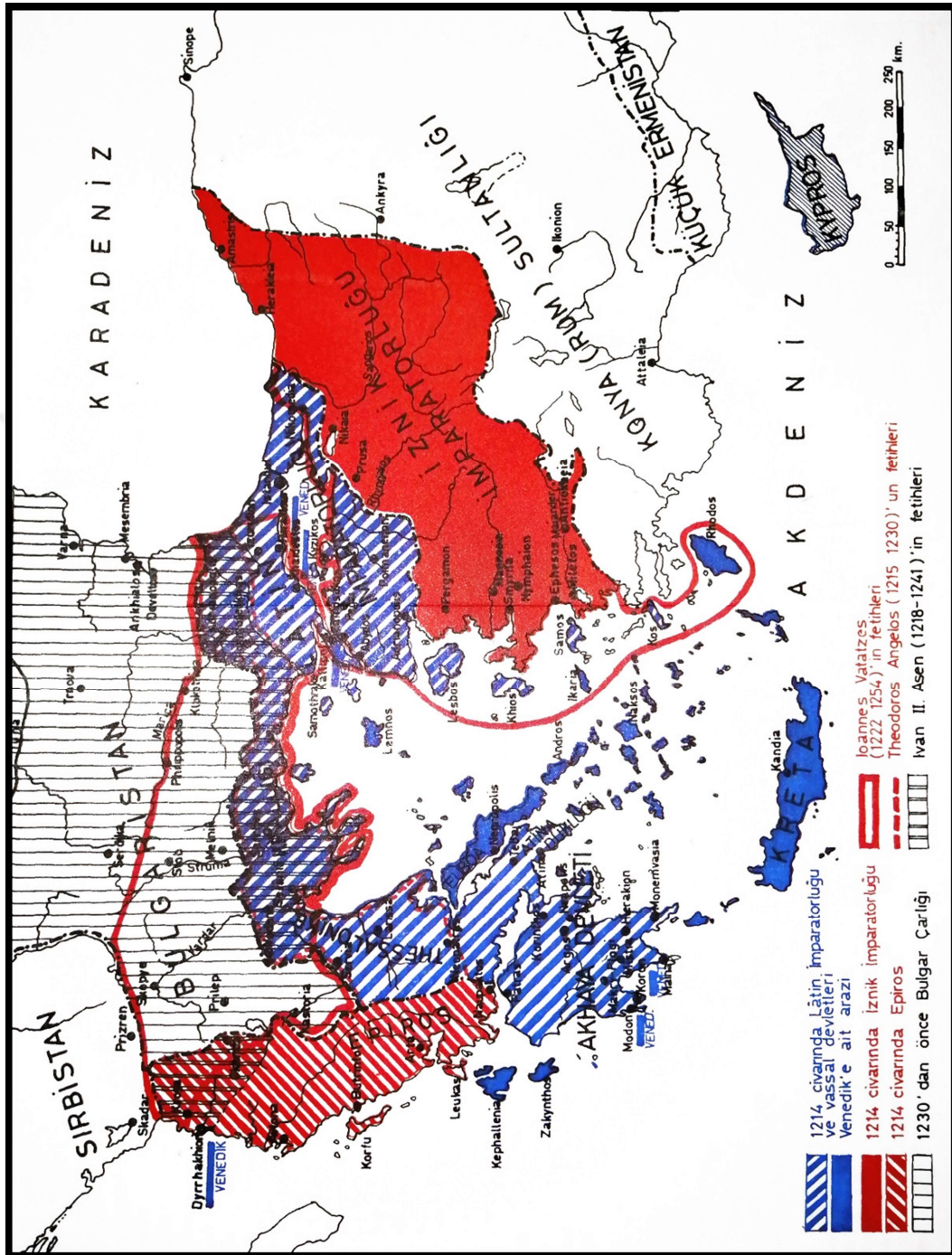
(Harita-4)⁵²⁵: Haçlıların doğuda kurduğu devletler.

⁵²⁵ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 74.

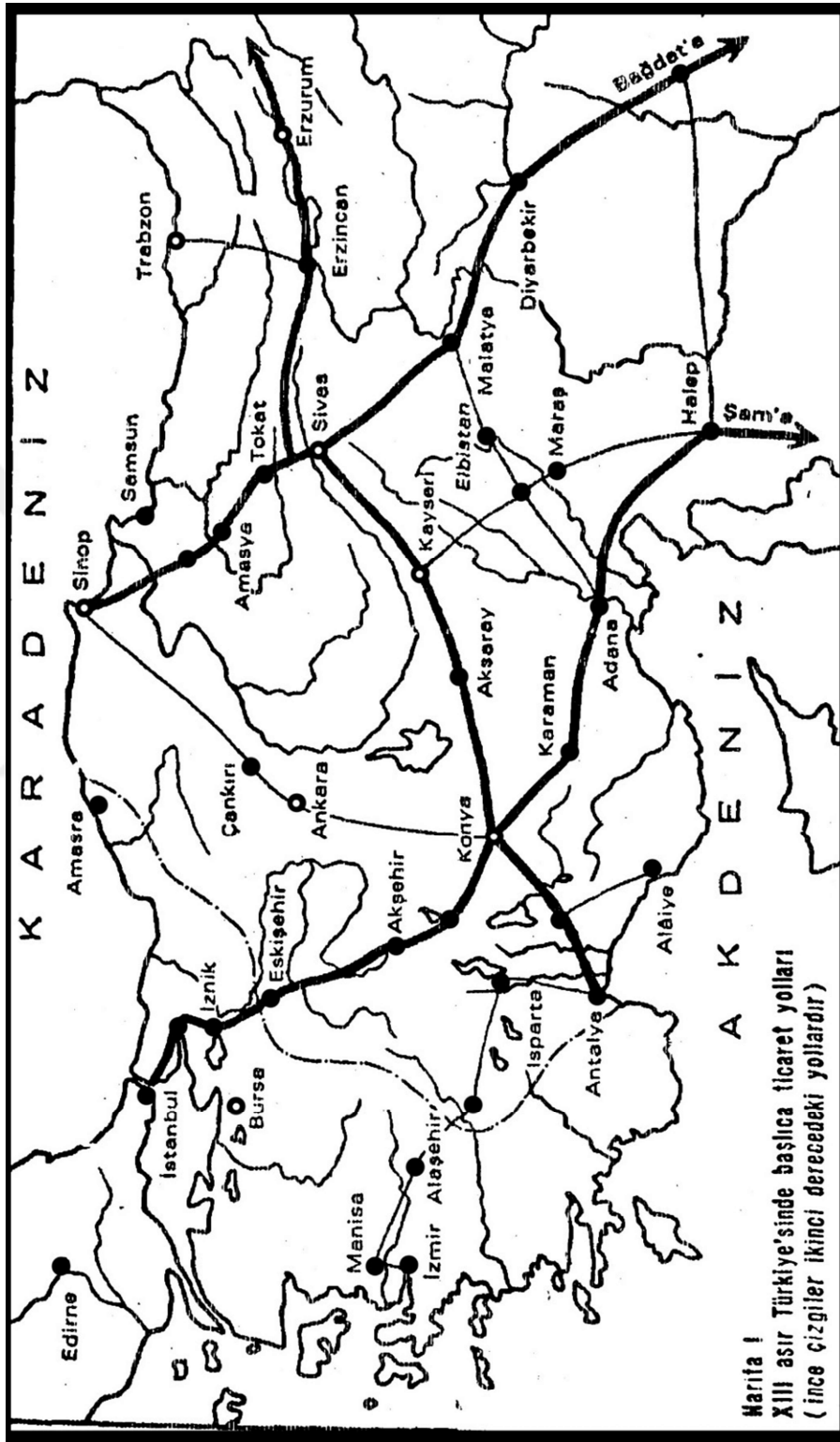
(Harita-5)⁵²⁶: 1118-1180 yılları arasında Bizans-Selçuklu sınırları.

⁵²⁶ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. Fikret Işıltan), TTK Yay., Ankara, 2019, 10. Baskı, s. 368.

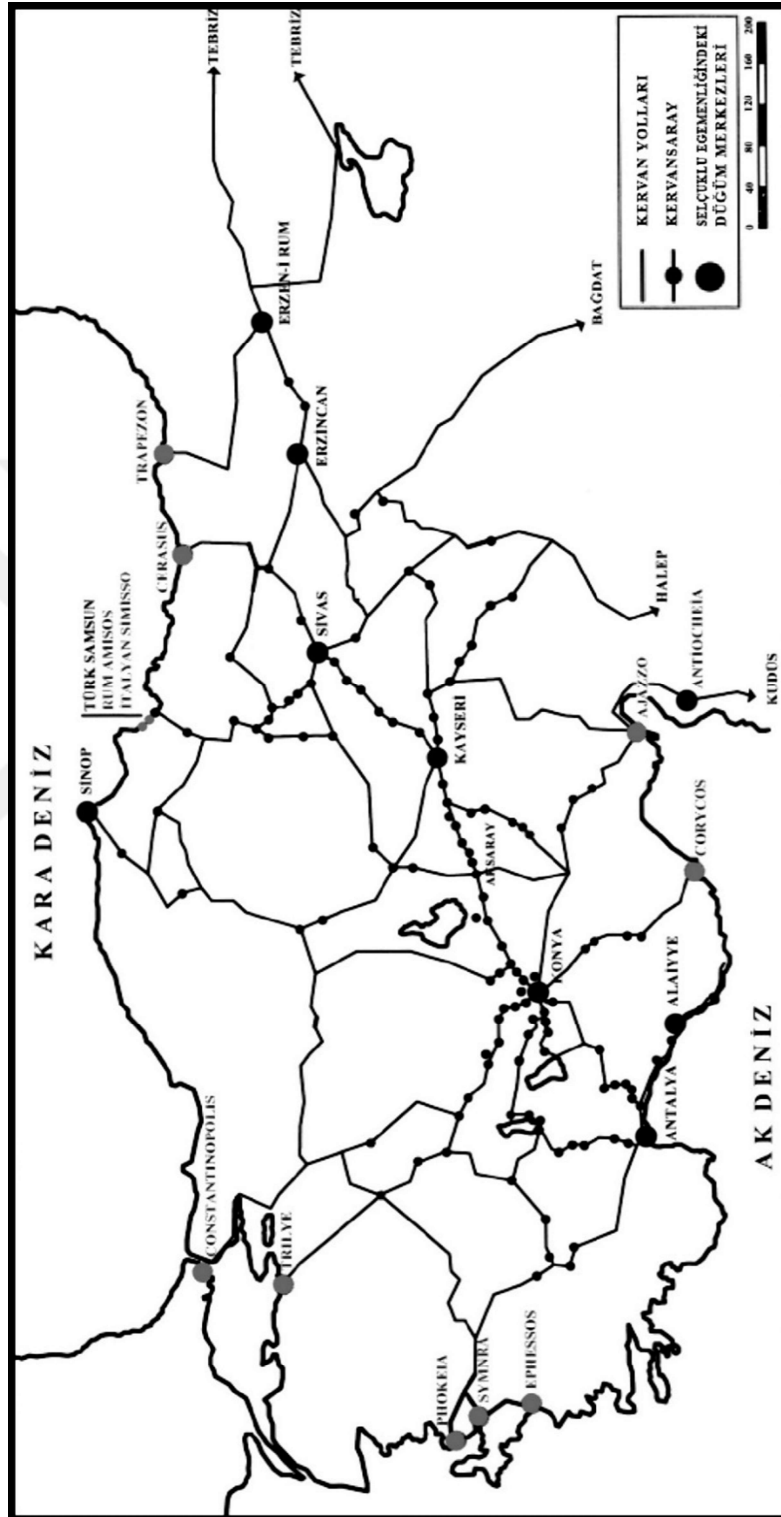
(Harita-6)⁵²⁷: IV. Haçlı Seferi sonrası siyasi ortam.

⁵²⁷ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 400.

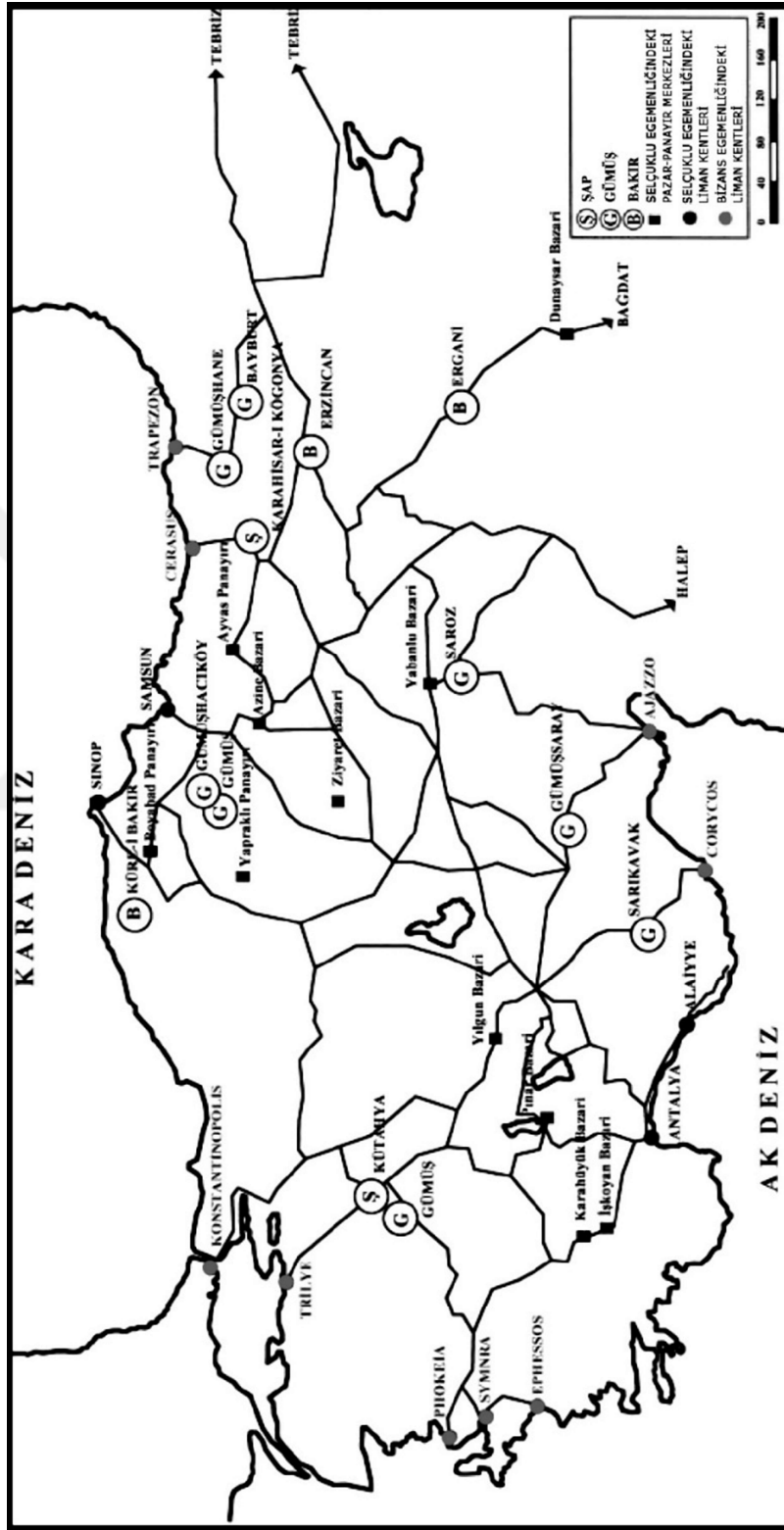
(Harita-7)⁵²⁸: XIII. yüzyılda Anadolu'daki ticarî yol ağı.

⁵²⁸ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi (1243-1453)*, Cilt I, Tekin Yay., Ankara, 1979, 3. Baskı, s. 519.

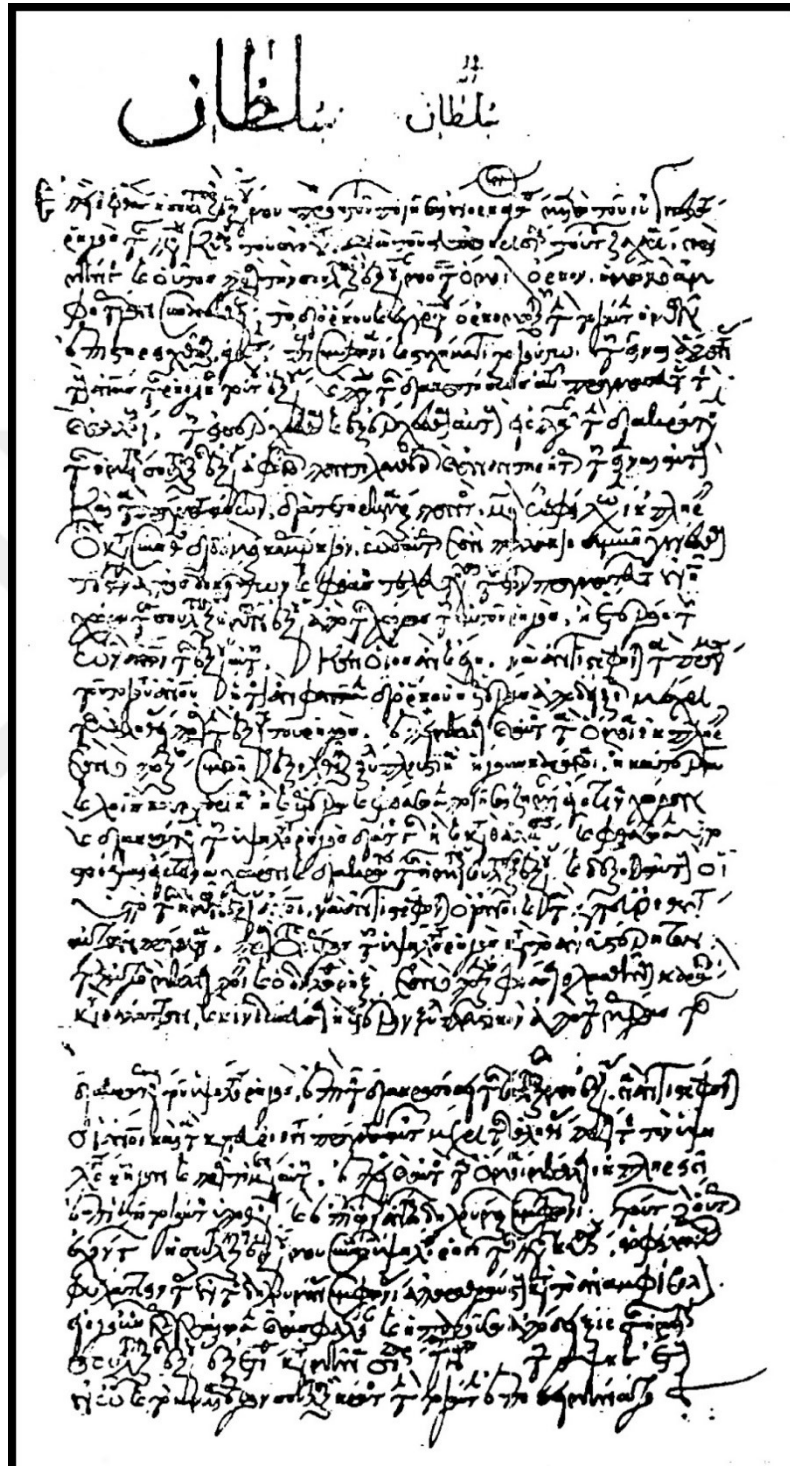
(Harita-8)⁵²⁹: Anadolu'daki ulaşım sistemi ve kervansaray varlığı.

⁵²⁹ Koray Özcan, "Anadolu'da Selçuklu Kentler Sistemi ve Mekânsal Kademelenme", *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, 2006, s. 25.

(Harita-9)⁵³⁰: Türkiye Selçuklu Devleti'nde üretim ve dağıtım merkezleri.

⁵³⁰ Özcan, "Kentler Sistemi ve Mekânsal Kademelenme", s. 36.

(Belge-1)⁵³¹: Eylül 1216 tarihli Sultan I. İzzeddin Keykâvus'dan Kıbrıs Kralı Hugues'e gönderilen mektup.

⁵³¹ Osman Turan, Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar: Metin, Tercüme ve Araştırmalar, TTK Yay., Ankara, 1958; Melek Delilbaşı, "Türk Sultan ve Beylerine Ait Yunanca Belgeler Hakkında Bazı Bilgiler", Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt 15, Sayı 26, 1991, s. 83.